

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
DİN HİZMETLERİNDE İLETİŞİM VE TEBLİĞ ANABİLİM
DALI
DİN HİZMETLERİNDE İLETİŞİM VE TEBLİĞ BİLİM DALI

DAVET VE TEBLİĞDE KADIN DAVETÇİLER:
ZEYNEB GAZZÂLÎ ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fatma Sumeyra YİĞİT

İstanbul

Ocak-2024

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
DİN HİZMETLERİNDE İLETİŞİM VE TEBLİĞ ANABİLİM
DALI
DİN HİZMETLERİNDE İLETİŞİM VE TEBLİĞ BİLİM DALI

DAVET VE TEBLİĞDE KADIN DAVETÇİLER:
ZEYNEB GAZZÂLÎ ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fatma Sumeyra YİĞİT

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Adem ERGÜL

İstanbul

Ocak-2024

TEZ ONAY SAYFASI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ Anabilim Dalı, Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Adem ERGÜL

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Hamdi YILDIRIM

Üye: Doç. Dr. Murat KAYA

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Erhan İÇENER

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**Davet ve Tebliğde Kadın Davetçiler: Zeyneb Gazzâfî Örneği**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Fatma Sumeyra YİĞİT

ÖNSÖZ

Çalışmam boyunca “20. Asrın Nesibe’si, Rabia’sı” ünvanı ile anılan Zeyneb Gazzâlî gibi bir kadın davetçiyi araştırma konusu edinmekten büyük bir kıvanç duyduğumu belirtmek isterim. Akademik araştırmalar çerçevesinde kadın davetçilerin neredeyse yok denecek kadar az çalışılmasına dikkat çekmekle birlikte bu çalışmanın öncü olmasını temenni ederim. Araştırmamı başından sonuna kadar destekleyen danışmanım Dr. Adem ERGÜL hocama saygı ve şükranlarımı sunarım. Ayrıca bu süreçte tez kapsamında ulaşamadığım kişi ve bilgilere aracılık edip yol gösteren kıymetli Prof. Dr. Muhammed HARB hocama teşekkür ederim. Lisansüstü anabilim dalı seçiminde gördüğü istidadı paylaşarak Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ Anabilim Dalı’na beni teşvik eden, lisans yıllarımdan beri desteğini hissettiğim Doç. Dr. Faruk KANGER hocama teşekkür ederim. Eğitim hayatım boyunca beni her daim destekleyen biricik babama, şefkat ve fedakarlığı ile daima dualarını üzerimde hissettiğim çok kıymetli anneme ve aileme hassaten müteşekkirim.

Allah Teâlâ’ya sonsuz hamd ile.

Fatma Sumeyra YİĞİT

İstanbul- 2023

ÖZET

DAVET VE TEBLİĞDE KADIN DAVETÇİLER: ZEYNEB GAZZÂLÎ ÖRNEĞİ

Fatma Sumeyra YİĞİT

Yüksek Lisans, Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Adem ERGÜL

Ocak, 2024 – 109 Sayfa

Osmanlı coğrafyası başta olmak üzere tüm İslam beldelerinde etkin olan hilafetin 3 Mart 1924 tarihinde kaldırılmasıyla beraber Mısır ve diğer İslam toprakları başsız kalmış ve sömürüye açık hale gelmiştir. Bu dönemde ümmetin hem topraklarına hem de kültür, inanç dünyasına topyekûn saldırılar gerçekleşmiştir. Mısır’da askerî işgaller başlamış, 1952 yılında darbe girişimi ile birlikte Kral Faruk iktidardan indirilerek Cemal Abdunnâsır Hür Subaylar Hareketi’nin desteği ile yönetime el koymuştur. Darbe öncesinde *Müslüman Kardeşler Teşkilatı*’nın desteğini önemseyen Abdunnasır, yönetime el koyduktan sonra kendisine suikast girişiminde bulunulduğu iftirasını atmış ve *Müslüman Kardeşler Teşkilatı*’nın illegal bir örgüt olduğunu öne sürerek ondan “en büyük irtica teşekkülü” şeklinde bahsetmiştir. Çeşitli yıldırma politikaları, hapis cezaları ve ölüm tehditleri ile Müslüman halk sindirilmeye çalışılmıştır. Abdunnâsır yönetimi, İslâm kültür ve akidesinden uzaklaşacak girişimlerde bulunarak yeni kültürel kodlar inşa etmek istemiştir.

Ümmetin zor zamanlar geçirdiği bu dönemde genç yaşta itibaren İslam’a davet ve irşad faaliyetlerindeki gayret ve çalışmalarıyla dikkat çeken Zeyneb Gazzâlî, henüz on dokuz yaşındayken 1937 yılında *Müslüman Kadınlar Birliği*’ni kurmuştur. Davette gösterdiği mücadelecî tavrı, hitabetindeki kuvvet ve samimiyeti pek çok kişi ile birlikte Hasan el-Benna’nın da dikkatini çekmiştir. Arkadaşları ile birlikte kurduğu *Müslüman Kardeşler Teşkilatı*’nın kadınlar bölümünden sorumlu olması için Zeyneb Gazzâlî’ye teklifte bulunmuştur. O da bu teklifi kabul ederek teşkilatın kadınlar bölümünü temsil etmiştir. Zeyneb Gazzâlî, Müslümanların İslam’ı daha geniş çerçevede anlamalarına yönelik önemli açılımlar getirmeye çalışmıştır. Kadınların

İslam davetinde öncü olacak, kendini geliştirmiş birer davetçi olarak yetişmelerine gayret etmiştir. Altı yılı hapis hayatı içerisinde çeşitli zulümler görmüş fakat yine de İslam davasından vazgeçmemiştir. 53 yıl süren davet ve tebliğ çalışmalarında kadın erkek tüm Müslümanlara örnek olmuş ve pek çok kişi ondan etkilenererek Allah'ın yolu üzere sabit kalmayı seçmiştir. Sadece Mısır'da değil dünyanın dört bir yanına tebliğ için seyahatte bulunmuştur. Siyasi olarak da pek çok lider ile görüşmüş fikir ve projelerini sunmuştur. 88 yaşında vefat ettiği son günlerine kadar davet çalışmalarına aralıksız devam etmiştir. O, örnek şahsiyeti, siyasi kimliği ve tesirli irşad çalışmalarıyla davetçiler tarihinin öncüleri arasında müstesna yerini almıştır. Özellikle Müslüman hanımlara bir kadın davetçinin neler yapabileceğini şahsi hayatıyla göstermiştir. Biz bu çalışmamızda böyle numune bir hayat sürmüş olan Zeyneb Gazzâlî'nin davetçi kişiliğini, faaliyetlerini ve metodunu ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Zeyneb Gazzâlî, İslâm, davet, tebliğ, kadın davetçi.

ABSTRACT

WOMEN DAWAH IN DAWAH AND PREACHING: THE EXAMPLE OF ZEYNEB GAZZALI

Fatma Sumeyra YIGIT

Master's in Communication and Announcement in Religious Services

Thesis Advisor: Asst. Prof. Dr. Adem ERGUL

January, 2024 – 109 Pages

With the abolition of the caliphate, which was very effective in all Islamic lands, especially in the Ottoman geography, on March 3, 1924, Egypt and other Islamic lands were left headless and open to exploitation. During this period, there were total attacks on both the lands and the culture and belief world of the Ummah. Military occupations began in Egypt, and with the coup attempt in 1952, King Faruk was dethroned and Gamal Abdel Nasser seized power with the support of the free officers' movement. Abdul Nasser, who cared about the support of the Muslim Brotherhood Organization before the coup, slandered that there was an assassination attempt against him after taking over the government and claimed that the Muslim Brotherhood Organization was an illegal organization and referred to it as "the largest reactionary organization". Attempts were made to intimidate the Muslim population through various mobbing practices, prison sentences and death threats. The new administration wanted to build new cultural codes by taking initiatives that would move away from Islamic culture and creed.

During this period when the Ummah was going through difficult times, Zeyneb Gazzâlî, who attracted attention with her efforts and works in dawah and guiding to Islam from a young age, founded the Muslim Women's Union in 1937 when she was only nineteen years old. Her combative attitude in the dawah, the strength and sincerity of her speech attracted the attention of Hasan al-Banna, as well as many others. As a result of all her efforts, she was offered to be responsible for the women's section of the Muslim Brotherhood Organization, which she founded with her friends, and after she accepted, she represented the women's section of the organization. Zeyneb Gazzâlî

tried to bring important expansions for Muslims to understand Islam in a broader context. She strived to raise women as self-improved callers who would be pioneers in the Islamic call. She was subjected to various persecutions during her six years in prison, but she still did not give up on the cause of Islam. She set an example for all Muslims, both men and women, during her fifty-three years of dawah and preaching, and many people were influenced by her and chose to remain firm on the path of Allah. She traveled not only in Egypt but also all over the world to preach. She also met with many political leaders and presented her ideas and projects. She continued her dawah work uninterrupted until her last days, when she passed away at the age of 88. She has taken an exceptional place among the pioneers of the history of dawaists with her exemplary personality, political identity and effective guidance works. With her personal life, she showed especially to Muslim women what a woman caller to Allah can do. In this study, we tried to reveal the caller to Allah personality, activities and method of Zeyneb Gazzâlî, who lived such an exemplary life.

Key Words: Zeyneb Gazzâlî, Islam, dawah, preaching, female preacher.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	ii
ÖNSÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
BİRİNCİ BÖLÜM	1
GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu	1
1.2. Araştırmanın Amacı	2
1.3. Araştırmanın Önemi	2
1.4. Araştırmanın Kaynakları	3
İKİNCİ BÖLÜM	5
ZEYNEB GAZZÂLÎ'NİN HAYATI, ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ	5
2.1. Yaşadığı Dönem ve Coğrafya	5
2.2. Nesebi Ve Ailesi	8
2.3. Çocukluğu ve Gençlik Yılları	9
2.4. Eğitimi	12
2.5. İlim ve Kültürel Yönden İstifade Ettiği Şahsiyetler	14
2.6. Evliliği	17
2.7. Çalışma Hayatı.....	19
2.8. Şahsiyet ve Karakteri.....	21

2.8.1. Davranışları	25
2.8.2. Hak ve Hakikati Savunmada Cesaret ve Azmi	27
2.9. Vefatı	31
2.10. Eserleri	33
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	36
BİR KADIN DAVETÇİ OLARAK ZEYNEB GAZZÂLÎ VE DAVET USULÜ	36
3.1. Kavramsal Çerçeve	36
3.1.1. Davet ve Davetçi	36
3.1.2. Hz. Peygamber Döneminde Kadın Davetçiler	40
3.1.3. İslâm Tarihinde Öne Çıkan Kadın Âlimler	44
3.1.3.1. Fâtıma Bint Alâeddin Es-Semerkandiyye	44
3.1.3.2. Şühde bnt. Ahmed b. el-Ferec b. Ömer el-İberiyye ed-Dîneveriyye	45
3.1.3.3. Fâtıma Muhammed El-Fihri El-Kureyşî	45
3.1.3.4. Fâtıma Binti Sa'd El-Hayr	46
3.2. Bir Davetçi Olarak Zeyneb Gazzâlî	47
3.2.1. Davet Muhtevası	47
3.2.2. Davet Üslûbu	48
3.2.3. Muhatap Kitleleri	50
3.2.4. Teşkilatçılığı	50
3.2.4.1. Kurduğu Teşkilatlar	52
3.2.4.2. Katıldığı Teşkilatlar	55
3.2.5. Davet Şekilleri ve Vasıtaları	57
3.2.5.1. Makale, Konferans, Sohbet, Ders ve Seminerleri	57
3.2.5.2. Mektupları	60
3.2.5.3. Medya Vasıtaları	62
3.2.6. Muhataplar Üzerindeki Tesirleri	65
3.2.7. Davette Karşılaştığı Zorluklar ve Baş Etme Yöntemleri	67
3.2.8. Davet Yolunda Eşiyle ve Ailesiyle İlişkileri	70
3.2.9. Davet Yolunda Fedakarlıkları ve Zindan Hayatı	75
3.2.9.1. Mücadelesi ve Fedakarlıkları	75
3.2.9.2. Zindan Hayatı	79

3.2.10. Hakkında Söylenenler, Yazılanlar ve Hatıralar.....	82
SONUÇ.....	89
KAYNAKÇA.....	92
ÖZGEÇMİŞ.....	98

KISALTMALAR

A.g.e. : Adı geçen eser.

a.c. : Azze ve celle

a.s. : Aleyhisselam

Bkz. : Bakınız

ev. : Çeviren

Ed. : Editör

Hz. : Hazreti

r.a. : Radıyallahu anh

s.a.v. : Sallallâhu aleyhi ve sellem

v. : Vefat

v.b. : Ve benzeri

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1.Araştırmanın Konusu

Davetçi kime denir, davetçi de olması gereken vasıflar nelerdir ve tarihte örnek davetçiler olarak hangi isimler vardır gibi sorulara cevap vermek zor olmasa da özellikle kadın davetçiler söz konusu olduğunda örnek göstermek her zaman kolay olmamaktadır. İslam dininde, diğer bazı dinlerde olduğu gibi dinin yayılmasından sorumlu bir sınıf ve hiyerarşi tabakası yoktur. Tüm Müslümanlar, buldukları çevrede davet ve irşad amacı ile ferdî olarak temsîlî davetleriyle, hâl ve anlatımlarıyla faaliyette bulunmuşlardır. Davet ve irşad heyecan ve coşkusu, İslam tarihi boyunca, kimi zaman yavaşlayıp hızı kesilse de asla kaybolmamıştır. Her devirde bu heyecanı yeniden ateşlemek adına âlim, müctehid, mürşid ve davetçiler hep var olagelmıştır.

Hz. Peygamber 610 yılında nazil olan vahiy ile son din İslâm'ı tebliğ başlamıştır. 23 yıllık bu süreç hiç kolay olmamış, kendinden önce gelen peygamberlerin yaşamış olduğu gibi türlü sıkıntılar ile karşılaşmış ve bu uğurda çeşitli mücadeleler vermiştir. Allah'ın kendisine verdiği Risalet görevini en iyi şekilde yerine getirmek ve insanların saadet-i ebediyyeye ulaşmalarına vesile olmak onun hayat gayesi olmuştur. Bu mücadele yalnız başına yapılabilecek bir mücadele değildir. İslam'ı anlatmaya tek bir kişi olarak başlayan Rasulullah (s.a.v.), kısa sürede kadın erkek birçok inananla yoluna devam etmiş ve İslâm dini tüm Arabistan'da yayılmıştır.

Bu yayılış sürecinde Rasûlullah (s.a.v.)'in yanında yer alan, ona destek olan ve İslâm'ın yayılmasında rol oynayan hanım sahabelerinin durumu merak konusu olmuştur. Bu dönemde hanımların yaşadığı sıkıntılar neler olmuş, İslam yayılırken davetçi kimliği ile hangi çalışmaları yapmışlardır? Babaları, eşleri ya da kardeşlerinin İslam'a davet ve irşad mücadelelerine nasıl destek olmuş ve bu dinin yayılması için nasıl çaba harcamışlardır gibi sorular günümüz davetçileri için de hala son derece önemlidir. En az bunun kadar önemli bir başka konu ise içinde yaşadığımız dönemde davet ve irşad alanında, özellikle kadınlar arasında güzel örneklerimiz var mıdır sorusuna verilecek cevaplardır. Gök kubbenin altı hiçbir dönem elbette boş kalmamıştır. Ancak güzel örnekleri paylaşmak, ömürlük birikimlerin bir sadaka-i cariyeye misali bereketlenmesi adına son derece önemlidir. İşte bu gerekçelerle 20. Yüzyılın önemli kadın davetçilerinden biri olan Zeyneb Gazzâlî'yi araştırmamıza

konu olarak belirlemeyi uygun gördük. Yetişmesi, şahsiyeti, m¼cadeleleri, başarıları ve daveti bu çalışmamızın genel çerçevesini oluşturacaktır.

1.2.Araştırmanın Amacı

Her devirde olduğu gibi 21. y¼zyılda da davet çalışmaları yapılmaktadır. Mill¼ Eğitim Bakanlığı'na bağlı eğitim kurumlarında, Y¼ksek Öğretim Kurulu'na bağlı Üniversitelerde, Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı Kur'an Kurslarında, cezaevlerinde, hastanelerde, internet ve sosyal medya gibi pek çok farklı alanda İslam¼ davet ve irşad faaliyetinde bulunmak m¼mk¼nd¼r. Bu ve benzeri alanlarda yapılan irşad faaliyetlerinde g¼zel ¼rneklerle her zaman rastlamak kolay olmamaktadır. Özellikle kadınlar s¼z konusu olduğunda toplumların ¼rf ve ¼detleri, alışkanlıkları ve k¼lt¼rleri gereği bu ¼rneklięi daha az g¼rebildięimiz oluyor. Halbuki kadın davetilere olan ihtiyaç erkeklerden daha az değildir. Çalışmanın temel amacı çağımızda yaşamış Zeyneb Gazz¼l¼'nin davetçi kimliğinin incelenmesidir. Araştırmamızda şu sorulara yanıtlar aranmıştır:

1. Zeyneb Gazz¼l¼'nin bir davetçi olarak şahsiyeti hakkında neler s¼ylenebilir?
2. Nasıl bir ilm¼ altyapıya sahiptir? İlm¼ ve k¼lt¼rel y¼nden istifade ettiği şahsiyetler kimler olmuştur?
3. Yaşadığı ¼lke ve coğrafya davet muhtevasını nasıl şekillendirmiştir? Ne t¼r çalışmalar y¼r¼tm¼řtir?
4. Davet de karşılaştığı zorluklar nelerdir? alışmalar y¼r¼t¼rken g¼sterdięi m¼cadelesi ve fedakarlıkları nelerdir?
5. Başarı ve başarısızlıkları s¼z konusu olduğunda neler s¼ylenebilir?

1.3.Araştırmanın Önemi

Din, insanlara hakikati bulması için imk¼n sunan ve m¼zaheret eden g¼l¼ bir unsurdur. Yine din, kişilere istikamet ¼zere yaratılmış fitratını hatırlatır, vahiy yolu ile aklı berraklaştırır ve sosyal hayatın esenlik ile s¼rd¼r¼lmesine katkı sağlar. Dinin hayatiyetini diğer bir ifadeyle yaşanırlılığını nitelikli bir şekilde s¼rd¼rme adına olmazsa olmaz bir ihtiyaç ise davet ve tebliğdir. Bunun kadar ¼nem arzeden diğer bir husus ise bu vazifenin kimler tarafından ve nasıl bir usul ve ¼slupla yapılması gerektiğidir. Burada da g¼zel ¼rneklerle ihtiyaç vardır. Evet, kitaplarımızda davetide

aranan vasıflar, davet ve irşad metotları gibi nice meseleler satırlarda yerini almıştır. Bunlar elbette lüzumludur. Ancak daha önemli olan husus, bunların temsilinin görülebilmesidir. İşte biz bu çalışmamızda böyle bir örneklik sunmuş olacağız.

Zeyneb Gazzâlî İslâm dünyasında tanınmış bir simadır. Ancak hakkında yapılmış özellikle akademik anlamda bir çalışmaya rastlayamadık. Tezimizi özgün kılan en önemli hususlardan biri de Zeyneb Gazzâlî'nin kadın bir davetçi oluşudur. Zira erkek davetçilere yönelik çok sayıda araştırma var ise de kadın davetçiler hakkında yapılan çalışmalar bir elin parmağını geçmemektedir. Diğer taraftan Zeyneb Gazzâlî'nin yaşadığı coğrafyanın idarî ya da kültürel anlamda istila edilmiş mazlum bir coğrafya olması da bu çalışmayı önemli kılmaktadır. Zira bugün İslâm beldelerinin birçoğunda manzara farklı değildir. Bütün bu hususlar tezin anlamını daha da artırmaktadır.

Ülkemizde Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ anabilim dalı yeni bir akademik alan olup farklı üniversitelerin yüksek lisans kademelerinde açılmaya ve gelişmeye başlamıştır. Bu güzel bir gelişmedir. Gün geçtikçe alana dair akademik çalışmalar daha da gelişecek ve çoğalacaktır. Bu çalışma, ümit ederiz ki bundan sonra da özellikle kadın davetçiler alanında araştırma yapacak kimselere mütevazı bir katkı sağlayacaktır.

1.4.Araştırmanın Kaynakları

Çalışmamızın ikinci bölümünde Zeyneb Gazzâlî'nin nesebi ve ailesi, çocukluk ve gençlik yılları, eğitimi, eserleri gibi konu başlıkları için Zeyneb Gazzâlî'nin *Zindan Hatıraları*, Berkehan Kıran ve Oğuzhan Kabakçı'nın editörlüğünü yaptığı *Öncü Şahsiyetler* kitabı, ikhwanwiki, GZT vb. yabancı ve türkçe internet kaynakları, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi gibi kaynaklardan faydalandık.

Üçüncü bölümde ise Zeyneb Gazzâlî'nin davet, İslâm tarihindeki kadın davetçiler, bir davetçi olarak Zeyneb Gazzâlî'nin şahsiyeti, davranışları, davet muhtevası, teşkilatçılığı davet şekilleri ve vasıtaları, davet de karşılaştığı zorluklar, zindan hayatı, hakkında söylenenleri araştırmak için Hasan Kamil Yılmaz ve Faruk Kanger'in editörlüğünü yaptığı *Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ*, Muhammed Ebü'l Feth el-Beyânûni'nin *Davet İlmi*, Ahmet Önkâl'in *Rasulullah'ın İslam'a Davet Metodu*, Zeyneb Gazzâlî'nin *Yeniden İslami Dirilişe Doğru ve Gençlerle Mektuplaşmalarım* kitabı, Zeyneb Gazzâlî'ye ait youtube da yayımlanan

konuşmaları, internet kaynakları, *Müslüman Kardeşler Teşkilati*'ndan Zeyneb Gazzâlî'yi tanıyanlar ile yapılan röportajlar gibi kaynaklarından istifade ettik.

İKİNCİ BÖLÜM

ZEYNEB GAZZÂLÎ'NİN HAYATI, ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

2.1. Yaşadığı Dönem ve Coğrafya

Kadim Mısır'ın yakın tarihinde yaşayan yazar, müfessir ve İslâm davetçisi Zeyneb Gazzâlî, dava insanı olmasıyla hayli ses getirmiş bir kadın davetçidir. Türkiye gündemi onu 1965 yılında dava kardeşliği içinde olduğu Seyyid Kutub (v. 1966) ve *Müslüman Kardeşler Teşkilâtı*'nın çok sayıda üyesi ile birlikte tutuklanarak hapse mahkûm edilmesi ile tanımıştır. Davet ve tebliğ çalışmalarını, yaşadığı zorlukları, güçlüklerle karşı verdiği mücadeleyi tam olarak anlayabilmek için pek tabii ki yaşadığı dönem ve coğrafyayı analiz etmek gerekir.

Mısır, Asya ve Afrika kıtalarının birleştiği Nil Nehri havzası ve kuzeyindeki Mezopotamya ile tarihin en eski yerleşim ve medeniyet merkezlerinden biridir.¹ Günümüzde Orta Doğu ülkesi olan Mısır'ın bilinen en eski tarihi, milattan önce 8 bin yıllarıdır.² Kuzey Afrika'nın nüfus yoğunluğunun en çok olduğu ülkesidir. Kızıldeniz ile Akdeniz'e kıyısı vardır. Batısında Libya, güneyinde Sudan bulunur. Sina Yarımadası üzerinden Filistin ve İsrail'in komşusudur.³ Modern Mısır'ın müessisi, Osmanlı Padişahı III. Selim (v. 1807) emri ile 1798'de vazifelendirilen Kavalalı Mehmet Ali Paşa (v. 1849) olarak bilinmektedir. 1882 yılına dek Ali Paşa, ülkede çeşitli reformlar, idari ve toplumsal düzenlemeler yapmış ve bu yenilikler halefleri döneminde de devam etmiştir. Tarihler 1882 yılına geldiğinde Osmanlı Devleti'nin zayıf düştüğü dağılma döneminde İngilizler Mısır'ı işgal etmiştir. 1922 yılında Osmanlı Devleti'nin yıkılması ile Mısır, bağımsız devlet anlayışının yerini laik, meşrûti ve monarşi zihniyetine bırakmıştır. Mısır'a özgürlük vadeden İngilizler, ülkenin Süveyş Kanalı, yer altı kaynakları, havalimanları, finans merkezleri gibi önemli pek çok gücü kendi tekelinde bulundurmışlardır. Kral ve başbakanlar İngiliz

---

¹ Seyhan Sevinç (ed.), *Yarım Kalan Devrim Mısır*, (İmak Ofset. Anadolu Ajansı Özel Koleksiyon NR: 292), 8.

² A.g.e., 10.

³ Yaren Kırdök, "Antik Mısır: Tarihi, Hanedanları, Dini ve Yazısı", <https://arkeofili.com/antik-misir-tarihi-hanedanlari-dini-ve-yazisi/> [23.09.2023].

idaresinde ülkeyi yönetmişlerdir.⁴

Mısır'da siyasi karışıklıklar devam ederken Hüdâ Şa'râvî (v. 1947) *Mısır Feminist Derneği*'ni 1923'te kurmuştur. Kahire'nin üst kademe kadınları arasında ilk defa gündeme gelen Mısır feminizmi, derneğin liderliğinde seçme hakkı, eğitimde eşitlik ve evlilik kanunlarında yenilik gibi konular üzerine eğilmiştir.⁵ Zeyneb Gazzâlî'de bir dönem Şa'râvî'nin fikirlerinden etkilenerek *Kadınlar Birliği*'ne katılmış ve en genç üyelerinden biri olmuştur. Böylece Gazzâlî sosyal hayatta aktif olması ile tanınan biri haline gelmiştir. Bu konuyu diğer bölümlerde daha detaylı anlatacağımızdan burada yalnızca dönemin örgütlerinden etkilendiğini bilmemiz yeterli olur.

Tarihler 1928 yılına geldiğinde İngiliz kuvvetleri Mısır işgalini sürdürürken *İsmâiliye*'de Hasan el-Bennâ (v. 1949), *Müslüman Kardeşler Teşkilâtı*'ni kurmuştur. Gönüllü halktan oluşan teşkilât, Mısır tarihinin en önemli İslâmi örgütlerinden biridir. Gelenekselcilik ve yenilikçilik hareketlerinin karışımı olan bu yapı "İyiliği emret, kötülükten sakındır" şiarı ile yola çıkıp on yıl süren çalışmaların neticesinde 500 şube ve 10 binlerce üye sayısını aşmıştır.⁶ Bu hareketin öne çıkmasındaki en önemli unsur İslâmi temelli sosyal reform ve sosyal sorumluluk çağrısıdır. Zeyneb Gazzâlî de 1948 yılında Hasan el-Bennâ ile tanışmış ve *Müslüman Kardeşler Teşkilâtı*'na katılmıştır. Burada önemli roller üstlenmiştir.

Tarihler 25 Ocak 1952'yi gösterdiğinde ülkede *Kara Cumartesi* olarak anılan olay meydana gelmiştir. İngiliz askerleri ile Mısır polisi arasında İsmâiliye şehrinde çatışma çıkmıştır.⁷ İngiliz askerleri, tank ve silahlarla karakolu kuşatmıştır. Arbede sırasında 50 polis can kaybına uğramış, 80 kişi yaralanmış, 120 polis ise esir edilmiştir. 26 Ocak 1952'de Mısır halkı Kahire'de yaşanan bu hadiseyi protesto etmek için toplanmıştır. İngiliz işgaline ve Kral Fâruk'un (v. 1952) otoritesine karşı yapılan eylemde bölgede yıkımlara sebebiyet verilmiştir. Yabancıların iş yerleri, otelleri ve malları saldırıya uğramıştır. Kral Fâruk döneminde ülkede bu gibi kargaşaların

---

⁴ Barış Oktay, "Üstad Hasan İsmail El-Hudeybi", <https://davetmektebi.com/ustad-hasan-ismail-el-hudeybi/> [23.09.2023].

⁵ William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, çev. Mehmet Harmancı (İstanbul: İdil Matbaacılık, 2008) 223.

⁶ Sevinç, *Yarım Kalan Devrim Mısır*, 11.

⁷ Davut Dursun, "Cemal Abdünnâsir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cemal-abdunnasir> [24.09.2023].

devamlı olması kaygıları beraberinde getirmiştir. Bu karışıklık içerisinde Cemal Abdünnâsır, 1952’de kurduğu *Hür Subaylar Hareketi* ile darbe yaparak Kral Fâruk’u iktidardan indirip ülke yönetimine el koymuştur.⁸ 18 Temmuz 1953’te ise Mısır’da cumhuriyet ilan edilmiştir. Darbe öncesinde *Müslüman Kardeşler Teşkilâtı’nın* desteğini önemseyen Cemal Abdünnâsır sonrasında kendisine suikast girişimi bulunduğu iftirasını atmış ve teşkilatın illegal bir örgüt olduğunu öne sürerek “En büyük irtica teşekkülü” şeklinde bahsetmiştir.⁹ Bu süreçten sonra teşkilatın altı kanaat önderi idam edilmiş ve Zeyneb Gazzâlî’nin de içinde bulunduğu binden fazla üyesini zindanlara atarak türlü işkenceler çektirilmiştir. Gazzâlî, Cemal Abdünnâsır iktidarının darbe sonrasındaki yönetim anlayışı ile ilgili, dini, kitabı hiçe sayıp, Kuran’ı yasaklayarak Allah ve Rasûlü’ne savaş açtığını düşünmektedir.¹⁰ Öyle ki hak ve adalet timsali olan Mısır’ın kadı ve âlimlerinin aktüalitesini kaybettiğini, hâkim ve hukukçuların kisvesinden sıyrıldığını, *es-Sicnu’l-Harbî* zindanlarında çürümeye bıraktığı teşkilât üyelerine karşı yalan, iftira ve kurmaca oyunlar ile kendi isteklerini zor kullanarak kabul ettirmeye çalıştığını beyan eder.¹¹ Siyasi tavizler ve halka yapılan otoriter baskıları şu ifadeler ile dile getirmiştir:

İnanıyorum ki, Tatarlar İslâm’a ve Müslümanlara karşı savaşıp İslâm âlemini istilâ ederken Abdünnâsır ve zebanilerin Müslümanlara yaptıklarını yapmamışlar, Müslümanlardan önce Mısır’ı işgal eden Romalılar da yapmamışlardır. Abdünnâsır’ın zulmü, bize tarihteki bütün zulümleri unutturdu. Hakka ve gerçeğe karşı sağır ve dilsiz bir azgındır. Hakk’ın nuruna kördür. Kadınları dar ağaçlarında kamçılmasına, falakaya yatırmasına, türlü işkencelere maruz bırakmasına, erkekleri öldürüp çocukları öksüz, kadınları dul bırakmasına şaşmamak lazım. Bütün acı ve

---

⁸ Oktay, “Üstad Hasan İsmail El Hudeybi”, <https://davetmektebi.com/ustad-hasan-ismail-el-hudeybi/> [23.09.2023].

⁹ Ömer Duman, “Arap Dünyası’nda Mısır Lideri Cemal Abdünnâsır Rüzgârı Ve Nasır Sonrası 1970-1981 Yılları Arasında Mısır’ın Durumu”, *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, C.3, S.1 (2020), 30. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1129059> [24.09.2023].

¹⁰ Zeyneb Gazzâlî, *Zeyneb Gazzâlî Zindan Hatıraları*, çev. H. Hüseyingil (İstanbul: Madve Yayınları, 2001), 177.

¹¹ A.g.e., 175.

*istiraplarıma rağmen, bu sözler ne yazık ki gerçeğin ifadesidir. Bu korkunç durumu yansıtmaktadır.*¹²

2.2. Nesebi Ve Ailesi

Zeyneb Gazzâlî, 2 Ocak 1917’de Kahire’nin kuzeyinde bulunan *Dekahliye* vilâyetine bağlı *Meyyit Yaîş* köyünde dünyaya gelmiştir.¹³ Gazzâlî’nin soyu, baba tarafından Ömer bin Hattab (r.a.)’a (v. 644) dayanmaktadır. Babasının adı Muhammed’dir. Zeyneb Gazzâlî’nin dedesi gibi babası da pamuk tüccarıdır. Bunun yanı sıra babası İslâmi ilimler tahsiline önem vermiştir. Ezher Üniversitesi’nden mezun olduğu kaynaklar arasında geçmektedir. Annesinin soyu ise Ali bin Ebi Talib (r.a.)’a (v. 661) uzanmaktadır.¹⁴ Baba ve dedesine nispeten tam adı Zeyneb Muhammed Gazzâlî el-Cebeli’dir. Babası, kızını yetiştirme tarzından ötürü ona *Nesibe binti Ka’b* lakabını vermiştir.¹⁵

Zeyneb Gazzâlî, geniş ve çeşitli görüşlere sahip aile yapısına sahiptir. Baba tarafından üç kardeştir. Abdülhakim ve iki kız kardeşi bulunmaktadır. Anne tarafından ise yedi kardeştir. En büyük abisinin adı Sadettin’dir. Mesleği mühendistir. Siyasetten uzak yaşamıştır. Zeyneb Gazzâlî’nin hapse girmesinden sonra etkilenerek üzüntüden vefat ettiği bilinmektedir. İkinci abisi Ali, Mısır Mâliye Bakanlığı müsteşarı ve Suudi Arabistan’da bulunan Mısır Darülaceze’nin bir dönem müdürlüğü yapmıştır. Eğitimini destekleyen abisi Ali Gazzâlî olarak kaynaklarda geçtiği bilinmektedir.¹⁶ Siyasi görüşü ise eski Ulusal Parti yanlısı olduğu söylenmektedir. Üçüncü abisi ise Şeyh Muhammed Hüseyini’dir. Kur’an ve sünnet için Şeriat Cemiyeti’nde çalışmalar yürütmüş ve Müslüman Kardeşler Teşkilatı’nda davette bulunmuştur. Dördüncü kardeşi Seyfeddin olarak bilinen Muhammed Nasreddin’dir. Siyasi olarak Vefd partisi görüşlü olduğu bilinmektedir. Beşinci kardeşi ise Hikmet hanımdır. Siyasi görüşü ise Cemal

---

¹² A.g.e., 90.

¹³ Hatice Toksöz, “Gazzâlî Zeyneb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/Gazzâlî-Zeyneb> [21.09.2023].

¹⁴ “Zeyneb El-Gazzâlî”, https://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=زينب_الغزالي [21.09.2023].

¹⁵ Necibe Görgöz vd., “Zeyneb el-Gazzâlî”, *Öncü Şahsiyetler*, ed. Berkehan Kıran vd. (İstanbul: Promosyon Yayıncılık), 232.

¹⁶ Şaban M. Elamy, Mülakat: Fatma Sumeyra Yiğit, İstanbul, 26 Kasım 2023.

Abdünnâsır yanlısı olmuştur. Zeyneb Gazzâlî'nin hapsedilmesi ve işkenceye maruz kalmasından üzülmüşse de hayatının sonuna kadar siyasi düşüncesini değiştirmemiştir. Altıncı kardeşi ise Abdülmü'nim'dir. El-Ehram gazetesinde köşe yazarıdır. İlk gençlik yıllarında tasavvufa meyletmiş fakat sonrasında uzaklaşarak komünist örgütlere katılmıştır. Zeyneb Gazzâlî ile bağı sayesinde yeniden beş vakit namaz ve diğer ibadetlerini ifa ettiği söylenmektedir. Ayrıca Zeyneb Gazzâlî'nin cezaevinden 10 Ağustos 1971 yılında çıkışında kendisine refakat eden kardeşidir.¹⁷ Yedinci kardeşi ise Hayat lakabı ile bilinen Hanım'dır. Zeyneb Gazzâlî'ye kardeşleri arasında bağı en kuvvetli olandır. 50 yaşında eşinin vefatından sonra Zeyneb Gazzâlî ile birlikte yaşamışlardır. Aişe adında bir kızı vardır. Zeyneb Gazzâlî ve Hayat Hanımın ilerleyen yaşlarında Aişe Hanımın baktığı bilinmektedir. Kardeşlerin birbirleri ile arasında siyasi çeşitliliğe, entelektüel ve kültürel farklılığa rağmen, yüksek ahlak ve saygı ile bağlarını korumuşlardır. Zeyneb Gazzâlî yalnız Mısır değil İslam dünyasında da tanınmış olması ile de aile arasında da saygı duyulduğu kaynaklar arasında yer almaktadır.¹⁸

2.3. Çocukluğu ve Gençlik Yılları

İlk tahsilini babasının yanında alan Zeyneb Gazzâlî oldukça cesaretli, cengâver, girişken, hitabeti kuvvetli ve iradeli bir çocuk olmuştur. Küçüklüğünden itibaren dinine sıkı sıkıya bağlı bir hayat sürmüştür.

Ezher ulemasından olan babası Gazzâlî'yi küçük yaşlardan itibaren özenli, rikkatli, kadirşinas, yiğit ve cesur bir hanım olması için özel ihtimam göstermiş ve yetiştirilmesi ile ilgilenmiştir. Gazzâlî'yi adeta İslâm neferi olarak görmüştür. Sabah Namazlarında dahi camiye götürmüş ve vakit namazlarını da zamanında kılması için teşvik etmiştir. Arkadaşları ile oynamaya fazla daldığında “Siz Zeyneb Hanımsınız! Akranlarınız ile oynamayınız. Siz Nesibe bint Ka'b'sınız!” diyerek onu cesareti ile bilinen hanım sahabeye benzetmiştir. Yaşı gereği oyun oynama konusunda ısrarcı olduğunda ise babası, Gazzâlî'yi bir masaya alır arkadaşlarını da önüne oturtup,

¹⁷ Gazzâlî, *Zindan Hatıraları*, 239.

¹⁸ Bkz., “Zeyneb Gazzâlî ed-Daiyetü'l-Usturatü Elleti Tehaddeti'r-Reisü Abdünnâsır”, <https://www.ikhwan.wiki/index.php?title=زينب الغزالي.. الداعية الأسطورة التي تحدت الرئيس عبد ناصر> [11.02.2024].

kendisi öğretmen, arkadaşları ise öğrencileriymiş gibi bir oyun kurarak hitabetini kuvvetlendirmesini sağlamıştır.

Çocukluk yılları gelişimi üzerine başka bir örnek ise şöyledir. Okula gittiği bir gün haylazlık yaptıkları gerekçesi ile sınıftaki tüm herkesin eline sopa ile fiske atılmıştır. Vuran kişiye keskin bir bakışta bulunmuştur. Sonrasında Gazzâlî'nin babası müdür tarafından okula çağrılmıştır. Babası “Seyyide Zeyneb niçin öyle baktınız?” diye sorduğunda Gazzâlî “Sen bana veziresin dedin! Ben Seyyide Zeynebim. Üstelik kabahatim yok, dayak yemeyi de hak etmedim”¹⁹ diyerek kendini savunmuş ve o yaşında dahi haksızlığın karşısında durmuştur.

Yine anlattığına göre henüz dört beş yaşlarında iken pazar günü herkesin farklı meşgaleler ile ilgilendiği vakitlerde babası Zeyneb Gazzâlî ile evinin bahçesine çıkmış, yere bir çember çizerek içine geçmesini söylemiş ve tahtadan oyduğu kılıcı eline vererek “Haydi Rasûlullah’ı savun” demiştir. Çemberin ortasında duran Gazzâlî, sağa sola, öne ve arkaya saldırmış, sonra babası ona sormuştur: “Rasûlullah'ın düşmanlarından ve İslâm düşmanlarından kaçını öldürdün?” Kendini mücahit gibi gören küçük Zeyneb: “Bir!” şeklinde cevap vermiştir. Babasının tekrar vurmasını öğütlemesi üzerine küçük Zeyneb havaya kılıcını sallamış ve “İki! Üç! Dört...!” diyerek bahçede sesleri yankılanmıştır.²⁰

1928 yılında Zeyneb Gazzâlî henüz 11 yaşında iken babası vefat etmiştir. Bundan dolayı annesi, ailecek Kahire'ye taşınma kararı almıştır. On iki yaşlarında iken her çocuğun tek başına cesaret edemeyeceği bir hadise yaşamıştır. Babasının yetiştirdiği üzere özgüveni karakterine işlemiş Zeyneb Gazzâlî, bir gün Şubra mahallesindeki evinin yakınında sokaklarda dolaşırken özel bir okul dikkatini çekmiş ve kapısını çalmıştır. Kapıdaki güvenlik görevlisi ne için geldiğini sormuş ve Gazzâlî “Okul müdürüyle görüşmeye geldim” cevabını vermiştir. Nedenini soran görevliye kendinden emin bir şekilde “Ben Nesîbe bint Kâ'b olarak bilinen Zeyneb Gazzâlî'yim ve müdürle bir randevum var” şeklinde cevap vermiştir. Bu özgüvenli konuşmadan ötürü görevli Gazzâlî'yi müdürün odasına götürmüştür. Girer girmez müdüre işaret ederek “Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun. Ben Zeyneb Gazzâlî

---

¹⁹ Görgöz, “Zeyneb el-Gazzâlî”, *Öncü Şahsiyetler*, 233.

²⁰ “Zeyneb Gazzâlî”, https://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=زينب_الغزالي

[21.09.2023].

Hanım, unvanım Nesîbe bint Kâ'b'dır” demiştir. Aynı şaşkınlığı yaşayan müdür: “Ne istiyorsun? Zeyneb Hanım mı yoksa Nesibe Hanım mı?” diyerek latife de bulunmuştur. Gazzâlî kendi hikayesini ve ağabeyinin eğitimiyle ilgili yaklaşımını belirterek kendisini öğrenci olarak okula kabul etmesini istemiştir.²¹ Söze öncelikle ailesinin unvanına ve tanınırlığına güvenmeden yalnızca “Zeyneb Gazzâlî” kimliği ile başlamıştır. Müdürün, babasını ve kardeşlerini sorması üzerine ailesini tanıtmıştır. Okul müdürü, Gazzâlî'nin zekâ ve cesaretinden etkilenmiştir. Okulda sorduğu sorulara verdiği cevaplar üzerine kardeşi Ali Gazzâlî'nin de eğitimine destek olması ile okula kaydını yaptırabilmiştir.

Lise hayatını bitirdikten sonra Mısır'ın laikleştirilmesi adına kurulmuş ve liderliğini Hüda Şar'âvî'nin yaptığı kadın hareketi ile tanışmıştır. Fransa'ya üç öğrenci göndermek istediğini gazetede ilan edilmesi üzerine Gazzâlî'de başvuruda bulunmuş ve gitmeye hak kazanmıştır. Fransa'ya gitmeden bir hafta öncesinde babasını rüyasında görmüştür. Fransa'ya gitmemesini, Mısır'da daha hayırlı kapılar açılacağını söylemiştir. Bunun akabinde gitmekten vazgeçerek Kahire'de kalmış fakat Şar'âvî'den oldukça etkilenmiştir. Gazzâlî, *Kadınlar Birliği*'nde aktif olarak çalışmaya başlamış ve çeşitli çalışmalar yürütmüştür. Yaşına nazaran hitabetinin kuvvetli olması ve aktifliği ile kısa sürede dikkat çekmiş, laik ve feminist hareketlerin Mısır'da önde gelen topluluğu *Kadınlar Birliği*'nin en genç üyelerinden biri olmuştur. Camiada tanınan, laikliğin kadın savunucusu haline gelen Gazzâlî, babası ve Ezher'den aldığı İslâmi ilimler eğitimi sayesinde fikirlerini savunurken dini yönleri ile konuyu ele almış ve kadın haklarının felsefesini bu yöntem ile ortaya koymuştur. Ezher Üniversitesi'nde babasının alim olmasından dolayı Ezher uleması tarafından Gazzâlî uyarılmış olsa da o dönemde inandığı zaviyeden kadın haklarını savunmaya devam etmiştir.

Akıcı hitabeti, girişken tavrı ve söylemleri ile kendini ispat etmiş ve kısa sürede *Kadınlar Birliği*'nin gözdesi haline gelmiştir. Yürüttüğü çalışmaların yanı sıra İslâmî kimliğinden ödün vermemiş ve bunu gizlememiştir. Söylemlerinin İslâmî bakış açısına ters olduğunu anlatmak için Gazzâlî'yi engelleme ve yasaklama ile bir yere

---

²¹ Ali Muhammed el-Garîb, “Zeyneb Gazzâlî min'el-Kub'ati ile'l-Hicabi”,

<https://midad.com/article/203808/زينب-الغزالي-من-القبة-الى-الحجاب>

[26.09.2023].

varılamayacağını anlayan Ezher âlimleri Zeyneb Gazzâlî gibi cesaretli, hitabeti kuvvetli olan bir kişiyi kaybetmek istememişlerdir. Üniversite hocalarından hassaten Muhammed en-Neccar, Gazzâlî ile özel ilgilenmiş ve Hüdâ Şa'râvî'nin kurduğu *Kadınlar Birliği*'nin İslâmî açıdan eksik ve hatalı bilgiler içerdiğini anlatmıştır. Gazzâlî de üniversitenin düzenlediği çeşitli konferans ve seminerlere katılarak bulanık olan zihin dünyasını berraklaştırmayı başarmıştır. Böylelikle fikrî açıdan aslında kendisi ile bütünleşmeyen *Kadınlar Birliği*'nden 1937 yılında ayrılmıştır. Hemen akabinde 20 yaşında iken *Müslüman Kadınlar Birliği*'ni kurmuştur.²²

Birlik, ülkede İslâm dinini yaymada, siyasi açıdan ve özellikle İslâmî bakış açısı ile kadın hakları konusunda pek çok çalışma yürütmüştür. Başkanlığını bizzat Gazzâlî'nin yürüttüğü *Müslüman Kadınlar Birliği* çeşitli bildirimler, eylemler ile Mısır siyaset gündeminde de oldukça ses getirmiştir.

Birlik ile çalışmalarına devam ederken 1947 yılında Hasan el-Bennâ ile tanışmış ve *Müslüman Kardeşler Teşkilâtı*'na katılmıştır. Bu konuyu “Katıldığı Teşkilatlar” bölümünde daha detaylıca inceleyeceğiz.

2.4. Eğitimi

Zeyneb Gazzâlî'nin babası, küçüklüğünden itibaren kızını Nesîbe bint Kâ'b yiğitliği ile yetiştirmeyi hedeflemiştir. Bir lider, davetçi gibi yetiştirmesinde gördüğü rüya oldukça etkili olmuştur. Gazzâlî'yi beyaz bir kıyafet ile taşırken çamura düşürmüş olduğunu ve hemen yerden kaldırmak için hamle yaptığını görmüştür. Tam o sırada yaşlıca biri yanına gelmiş Gazzâlî'yi çamurdan çıkartarak babasına uzatmıştır. Babası şaşırarak kim olduğunu sorduğunda o kişinin Ömer bin Hattab olduğunu öğrenmiştir.²³ Babası bilhassa gördüğü bu rüya sonrasında İslâm dini için önemli yere sahip bir mücahide yetiştirdiği bilinci ile kızının eğitimine ihtimam vermiştir.

İslâm davetçisi olarak büyümesini istediği Gazzâlî'nin karakterini, Peygamberimizi Uhud Savaşı'nda canı pahasına koruyan ve savaşan Nesibe bint Ka'b'a benzeterek bu bilinç doğrultusunda ashab-ı kiram ile arasında ünsiyet bağı kurmaya çalıştığını gözlemlemekteyiz. Küçük yaşlarında olmasına rağmen kızının malayani ile fazla

---

²² Abdurrahman Selim Çelikkbilek, “Mısırlı Müslüman Kadınların Öncüsü: Zeyneb Gazzâlî”, <https://www.gzt.com/mecra/misirlimusluman-kadinlarin-uncusu-Zeyneb-gazl-3593494> [25.08.2023].

²³ Görgöz vd., “Zeyneb el-Gazzâlî”, *Öncü Şahsiyetler*, 232.

meşgul olduğunu görünce “Siz Zeyneb Hanımsınız! Akranlarınız ile oynamayınız. Siz Nesîbe bint Kâ'b'sınız!” şeklinde uyarılarından, kızına benlik inşasında önemli hatırlatmalarda bulunduğunu ve dini eğitiminde babasının öncü olduğunu anlamaktayız. Dört beş yaşlarında iken pazar günleri kızını bahçeye çıkartarak çizdiği çemberin içinde Rasûlullah'ı savunmasını istemesinden ulvî bir görev ile şereflenmesi arzusu ile Gazzâlî'yi İslâm neferi olmak üzere çalıştırdığını müşahede etmekteyiz.

Devlet resmi okullarında okuyan Gazzâlî, Ezher ulemasından da dini ilimler almıştır. Babasının vefatından sonra ailecek Kahire'ye taşınmışlardır. Âlim ve fikir adamı olan abisi Muhammed Gazzâlî'den ders almak isteyen Zeyneb Gazzâlî, ısrarlarına rağmen kabul edilmemiştir. Bu sebeple çeşitli kitaplar satın alarak kendini geliştirmeye çalışmıştır. Okuduğu kitaplar arasında en dikkat çekenini ise Âişe et-Teymuriyyeh'in (v. 1902) kadınlar ile ilgili yazdığı eseridir. Kitabın büyük bir çoğunluğunu ezberlemiştir.

Bireysel okumalarının yeterli olmadığını düşünen Gazzâlî bu durumdan memnun olmamıştır. Kendi çabaları ile bulduğu okula özgüveni, başarısı ve keskin zekâsı sayesinde kaydını yaptırarak birinci sınıfa geçmiş ve iki ay düzenli çalıştıktan sonra sınava girerek bir sonraki döneme geçmiştir. Sınıf atlamaya hak kazanan Gazzâlî, ilim yolunda ilerlemek üzere çok istekli olduğunu da ispat etmiştir. Böylece Gazzâlî devlet okullarında okumuş ancak eğitimini hep bir adım öteye taşımak için çaba göstermiştir.

Aralarında Şeyh Abdul Macid El-Labban ve Ezher Vaaz ve Rehberlik Dairesi başkanı Şeyh Muhammed Süleyman El-Neccar'ın, Ezher Kıdemli Alimler Konseyi'nden Şeyh Ali Mahfuz'un da bulunduğu Ezher şeyhlerinden dînî ilimler almaya başlamıştır.²⁴ Böylelikle Gazzâlî, hem doğrudan öğrenmeye dayalı modern eğitim hem de Ezher âlimlerinden aldığı dersler ile geleneksel ilmi bütünleştirici bir öğrenim görmüştür.

Gazzâlî hayatı boyunca kitap okumayı önemsemiştir. En fazla hayatında yer edinen kitap hiç şüphesiz Kur'an-ı Kerim'dir. Hapishanedeki günlerinde zorluklar ile mücadele ederken tek sığındığı, güç aldığı, felaha kavuştuğu anlar Kur'an sayfaları ile kendini sükunete erdirdiği zamanlardır.

---

²⁴ Ömer el-Absu, “es-Seyyidetü'd-Daiyetü Zeyneb Muhammed el-Gazzâlî el-Cebeli: Ümmü's-Sabirîn”, <http://www.odabasham.net/%09-السيدة-الداعية-زينب-محمد-الغزالي>-الجبيلي-أم-الصابرين

[28.11.2023].

2.5. İlim ve Kültürel Yönden İstifade Ettiği Şahsiyetler

Almış olduğu eğitimi hiçbir zaman yeterli bulmayan Gazzâlî daima harici okumalarını sürdürmüştür. 1959 yılında İslâmi terbiye ve nizamı ile hem kendisini yetiştirmek hem de Müslüman gençleri eğitmek üzere ders halkası kurmuşlardır. Bu dersleri sistemli bir düzen içerisinde olması için öncelikle Peygamber ve sahabe dönemini ile o günkü Mısır'ın ahvalini detaylıca araştırıp kıyaslamışlardır. Mısır'ın durumunun asr-ı saadet ve ashab-ı kiram zamanına sahip bir devlet anlayışı ile aynı olmadığını görmüşlerdir. Genel itibari ile eksik veya fazla görülen pek çok husus belirlemişlerdir. Bu sebeple sadece gençler için değil kadın, erkek, yaşlı, çocuk tüm kademelerde 13 yıl süre ile eğitim yapılmasını kararlaştırmışlardır. Bunun sebebi ise Mekke'de yapılan davetin 13 yıl sürmüş olmasıdır. Bu sürenin sonunda Mısır'da %75 oranında toplumsal bir dönüşüm gerçekleşmiş olup İslâmi açıdan istenilen nesil yetişmiş olacaktır. Böylelikle Peygamber ve sahabenin izinde, istenilen ölçüde eyleme geçebilme gücünü elde etmiş olacaklardır. Fakat 13 yılın sonunda başarı oranı %25 olursa bu süreyi uzatarak 13 yıl daha eğitim görülmesini hedeflemişlerdir. Allah (a.c)'nin emir ve yasaklarını uygulayıp sünnete sıkı sıkıya bağlı nesiller yetiştirene kadar bu süre 13 yıl daha silsile şeklinde uzatılması öngörülmüştür. Kendi ömürleri buna yetmezse dahi bu davanın nesiller boyunca güdülmesini prensip edinmişler ve asıl olanın kendilerinden sonra gelecek ümmete, bayrağı sağlam bir şekilde teslim etmek olduğunu düşünmüşlerdir.

Eğitimlerde; Ebü'l-Fidâ ibn Kesir'e ait *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim*, İbn Hazm'a ait *el-Muhallâ*, fıkıh kitabı olarak İmam Şafi'nin *el-Ümm'ü*, Seyyid Kutup'un *Fi Zılâli'l-Kur'an* tefsiri ve hassaten kitabın En'am sûresinin mukaddimesi okunan dersler arasındadır. Seyyid Kutup o dönem yeni yazdığı ve yalnızca nüshalar şeklinde ulaşıldığı *Yoldaki İşaretler* kitabını da cezaevinden gizlice yollaması üzerine broşür şeklinde bastırılarak derslere eklenmiş ve okuyup üzerine uzunca fikri sohbetler gerçekleştirmişlerdir. İslâm sancağını yeniden yeşertmek üzere yaptıkları araştırmaları müşahede etmek üzere kardeşi Hamide Kutup aracılığı ile Seyyid Kutup'a cezaevinde ulaşmaya çalışıp fikirlerini de bilhassa almışlardır. Muhammed Kutup da bu ders halkasına belli zamanlarda ziyarete gelip anlaşılmayan konular üzerinde dersler yapmıştır.²⁵

---

²⁵ Gazzâlî, *Zindan Hatıraları*, 47-54.

Gazzâlî'nin 1937 yılında kurduğu Müslüman Kadınlar Birliği'nin yönetim kurulunda ülkenin önde gelen kadın davetçileri veya eşleri, kızları ve aileleri yer almıştır. Allah'ın rızası için birbirini sevmiş ve birlik çatısı altında çeşitli eğitimler, yetim öğrencilere burs yardımları, zulme karşı mitingler, organizasyonlar ve pek çok çalışmada bulunmuşlar ve birbirlerine pek çok şey katmışlardır.

Zeyneb Gazzâlî, *Müslüman Kadınlar Birliği*'ni kurduktan yaklaşık altı ay sonra Hasan el-Bennâ ile tanışmıştır. *Müslüman Kardeşler Teşkilâtı*'nın kadın kolunun başkanlığını yapması teklifinde bulunan el-Benna, İslâm sancağı altında yürüyen tüm cemaat, kuruluş ve teşkilatların tek çatı altında toplanarak düşmanlarına karşı birlikte hareket etmesi gerektiğini savunmuştur. O dönem her ne kadar teklifini belli bir süreliğine reddetmiş gibi görünse de ona biat etmiş, çeşitli konferans ve seminerlerine katılmış ve hatta iş birliği içinde olmuştur. Hasan el-Bennâ'yı İslâm sancağını yüceltecek önemli bir dava adamı olarak görmüş ve düşüncelerinden istifade etmiştir. Tüm bunlardan anlamaktayız ki İslâm davası adına yürüdüğü yolda görüş ve yöntem belirleme açısından Gazzâlî'nin yanında pek çok önemli isimler yer almıştır.

Ezher Üniversitesi alimlerinden el-Neccar için “Çalışmalarımın İslâm'a yönelmesinde onun büyük payı oldu” diyerek hocasına olan saygı ve minnetini ömür boyu sürdürmüştür.²⁶

Tanıştığı günden bu yana büyük mücahid, “Genel Başkan El- Hudeybi”nin (v. 1965) fikir ve görüşlerini önemsemiş, kurmuş olduğu birlikte alınacak tüm kararlarda son karar merci olarak görmüş ve kendisinden akıl hocası istidadında istifade etmiştir. Gazzâlî, el-Hudeybi'nin Hakk'a bağlılığını şöyle anlatmıştır:

Genel Başkan el-Hudeybî, davetin karşılaştığı en çetin ve zor günlerde Müslümanlara ve İslâm davetine büyük hizmetler sunmak üzere yaşadı. Hastalık üstüne hastalıklara müptela olmasına rağmen, cellatları dehşete düşürecek ve eziyetlere maruz tutulacak kadar hak yolda ve Müslümanlar uğrunda sebat, sabır, ihlas, samimiyet gösterdi. Davetçilerin yolunda onlara destek oldu. Vefatına kadar hak ve tevhid sancağını yükseltti. Vücudunun bütün zerreleriyle Hakk'a bağlı kalıp küfre boyun eğmedi, gevşeklik

---

²⁶ A.g.e., 242.

göstermedi. Azme ve sabra sarıldı. Bazı alimlerin yaptıkları gibi, evinde kalbiyle buğzederek ruhsatlara meyletmeyi reddetti.”

El-Hudeybî, dönemin ağır şartlarından dolayı Abdünnâsır yönetiminden af ve yardım istemek için izin talep edenlere karşı, azmi benimsemek ve eziyetlere tahammül etmesi için kimseye dayatma yapmadığını fakat İslam’ın ruhsatı benimseyen kişilerin omuzlarında da yücelmeyeceğini söylemiştir.²⁷

Ömrü boyunca İslâm sancağını kendine dert edinmiş dava insanlarıyla etrafını örmüş Gazzâlî, Ezher Üniversitesi’nin muttaki ve seçkin hocalarından olan Muhammed el-Evden ile de arasında sarsılmaz bir sevgi saygı bağı vardır. Gazzâlî, hocasına duyduğu minneti: “Din ve davet meselelerinde önüme çıkan her güç meseleyi, gider ona danıştım” şeklinde tarif etmiştir.²⁸ Hasan el-Bennâ’nın şehid edilmesinden sonra Cemal Abdünnâsır yönetimi tarafından baskının arttığı bir dönemde Gazzâlî, *Müslüman Kardeşler Teşkilâtı* üyelerinin hapse girmesi ve işkence görmeleri, Müslüman ailelerin içine düştüğü perişan durumlar için oldukça büyük bir üzüntü duymuştur. Teşkilatın üyelerinden bir kişi ile dahi bir araya gelmenin yasak olduğu ve cezasının hapis olduğu böyle bir zamanda, hocası el-Evden ile görüşerek içine sıkıştığı bu durumdan bahsetmiştir. Dava insanı olan el-Evden basiret dolu şu sözleri ile Gazzâlî’yi desteklemiş ve Allah’a dua etmiştir:

Tereddüt etme, hiçbir yardımdan çekinme, Allah yardımcın olsun! Bu yolda hiçbir gayreti esirgememek, artık üzerine bir farz olmuştur. Ne iyilik ve yardım yaparsan Allah için yap ve saklı tut! Allah’ın emri ile İslâm’ı kurtaracak yegâne kurtarıcı, bu işkence ve eziyeti çekenler, Müslüman mücahitlerdir. Allah’tan başka tek ümidimiz bunların ihlâsı ve Allah yolunda çalışmalarındır. Zeyneb yapabileceğin her şeyi yap!”²⁹

---

²⁷ A.g.e., 39.

²⁸ A.g.e., 41.

²⁹ A.g.e., 42.

2.6. Evliliği

Zeyneb Gazzâlî tüm insanlığın salâh ve kurtuluş yolunun ancak İslâm daveti ile mümkün olabileceğini savunmuş, hayatını Allah ve Rasûl (s.a.v.)’in davasına adanmış bir mücahidedir.³⁰ Bunun yanı sıra aile mefhumuna oldukça önem vermiştir. Evliliğinde mehir, ev eşyası, düğün vb. dünyalık olan hiçbir şeyi istememiştir. Bunun yerine İslâm davası uğruna yaptığı mücadeleden kendini hiçbir koşulda alı konulmamasını şart koşmuştur. Bu konuda görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir:

Allah’a davet büyük bir mesuliyettir, onu ancak Allah’ın dinine hizmet için seçtiği insanlar taşır. Ancak onun gibi evlilik de İslâm toplumuna hizmet ve aile terbiyesi, eşin ve çocukların gözetimi hususlarında kaçınılmaz bir mesuliyettir. İki mesuliyet arasında da hiçbir çatışma yoktur. Evlilik de davanın bir parçasıdır. Evlilik, İslâm daveti oluşturmada, Müslüman ferдин yetişmesi merhalesinden sonra gelen ikinci merhaledir. İslâmi davet de şuurlu Müslüman ailenin temel vazifesidir. Evli davetçi bacı, vaktini düzene koyması, durum ve şartlara uygun olarak davet çalışmalarını güzelce yapmaya çalışması durumunda davasına hizmet görevini yerine getirebilir. Sonra o evde kocasından teşvik, ailesinden gözetim bulur. Bundan dolayı davetçi bacının, davasına münasip bir kardeşi seçme üzerinde durması gerekir.³¹

Gazzâlî’nin başından iki evlilik geçmiştir. İlk evliliği, 1948’den sonra Mısır âlimlerinden Hâfız et-Ticani (v. 2017) ile dir.³² Tam adı Ahmed b. Muhammed el-Hâfız b. Abdüllatif olarak bilinmektedir. Neseb silsilesi Hz. Hüseyin (a.s.)’a ulaştığı söylenmektedir. 1 Eylül 1939 doğumludur. Babasının etkisiyle küçük yaşta hafız olmuştur. Lise öğrenimini tamamladıktan sonra Klima ve Hava Soğutma Enstitüsü’nü üstün başarı ile tamamlamıştır. Suudi Arabistan’da klima ve hava soğutma işinde çalıştıktan sonra Mısır’a dönerek Çalışma ve Sanayi Bakanlığı bünyesinde Klima ve Soğutma Enstitüsü’nde dersler vermiştir. Bunun yanı sıra Ezher Üniversitesi’nde İşletme Fakültesi’nden 1971’de mezun olmuştur. 1975 yılında Mısır ve Arap dünyasının en önemli inşaat şirketlerinden olan Arap Müteahhitler de çalışmış ve iş

---

³⁰ A.g.e., 8.

³¹ A.g.e., 92.

³² Toksöz, “Gazzâlî Zeyneb”, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/Gazzâlî-Zeyneb> [21.09.2023].

arkadaşlarıyla Badr isminde bir yatırım şirketi açmıştır. Almış olduğu pozitif ilimlerin yanı sıra dinî ilimlerde tefsir, hadis, fıkıh, Arap dili vb. alanlarında dersler almıştır. Babası, Mısır Ticânî tarikatı şeyhi Muhammed el-Hâfiz'in (v. 1978) vefatından sonra 1978 yılında Ticânî tarikatının liderliğini üstlenmiştir. Babasından kalan eserlerin tahkik ve yayınına kendisini adanmıştır. Hasan el-Bennâ 1928'de *Müslüman Kardeşler Teşkilatı*'ni kurduğunda, Muhammed el-Hâfiz teşkilata üye olmasa da çalışmalarına destek olduğu söylenmektedir.³³

Gazzâlî, ilk evliliğinden sonra kendini sadece İslâm davasına adanmak istemiştir. Seyyid Muhammed Salim'in izdivaç teklifini düşünmüş ve İslâmi mücadelesinden alı konulmamak şartı ile kabul etmiştir.³⁴ 1948 yılında ikinci evliliğini gerçekleştirmiştir. Salim Efendi, maddi durumu oldukça iyi olan bir hayırseverdir. *Müslüman Kardeşler*'in hapse mahkûm edilmiş üyelerine ve ailelerine her türlü maddi manevi desteğini sağlamış olsa da *Müslüman Kardeşler Teşkilatı*'nda yaşı ileri olduğundan dolayı yer almamıştır.³⁵

Gazzâlî'nin mahkeme neticesinde yirmi beş yıl hapis cezası verildikten sonra Abdünnâsır'ın talimatındaki kişiler, eşi Salim Efendi'nin yanına giderek zorla boşanma evraklarını imzalatmışlardır. İki şık sunularak “ya boşanma evraklarını imzalayacaksın yahut sen de hapse gireceksin” diyerek baskı yapmışlardır. Yaşlılığından ve hastalığının ileri seviyede olmasından ötürü zaten öleceğini söylese de kabul ettirememiş ve evrakları imzalamak zorunda kalmıştır. Üzerinden çok fazla zaman geçmeden vefat etmiştir.³⁶

Yeniden İslâmi Dirilişe Doğru adı ile tercüme edilen kitabının ithaf kısmında Rasûlullah (s.a.v)'e, anne babası ve dava kardeşlerinin yanı sıra “Bu çalışmayı İnşallah Rabbimin fazl-u keremiyle cennette kavuşacağım eşim Muhammed Salim'e ithaf

---

³³ Bkz., Muhammed Ecmal Hanif, “3 Temmuz Darbesinden Sonra Mısır Sufilerinin İhvân'a Karşı Tutumu: Ticânî Tarikatı Örneği”, *Aficania- İnönü Üniversitesi Uluslararası Afrika Araştırmaları Dergisi* 2, 94-97. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2453396> [23.12.2023].

³⁴ Gazzâlî, *Zindan Hatıraları*, 49.

³⁵ A.g.e., 50.

³⁶ A.g.e., 212-214.

ediyorum” diyerek ona olan muhabbetini ifade etmiştir.³⁷

Zeyneb Gazzâlî'nin çocuğu olmamıştır. Ancak geride kitapları, yüzlerce genç, yetiştirdiği binlerce davetçi kadın, sayısız makale, seminer, konferans bırakmıştır.

Gençlerle mektuplaşmalarında Gazzâlî'ye “Aziz anneciğim”, “Faziletli anneciğim”, “Sevgili anneciğim”, “Muhterem anneciğim” hitaplarında bulunmuşlardır.³⁸ Anlaşılmaktadır ki Gazzâlî yaşamı boyunca ümmetin gençlerini kendi evladı gibi sevmiş, hürmet etmiş, davette bulunmuş ve önemsemiştir. Genç Müslümanlar da Gazzâlî'yi yirminci asırda ümmetin annesi olarak görmüş ve o şekilde hitap ederek hürmet göstermişlerdir.

2.7. Çalışma Hayatı

Aktif olarak *Müslüman Kadınlar Birliği ve Müslüman Kardeşler Teşkilâtı* çalışmalar yürüttüğü bu kuruluşlarda gönüllü olduğu ve maddi bir gelir elde etmediği bilinmektedir. Teşkilat çatısı altında yetim öğrenciler için üretilen projelerin gelirlerini bağış yapan hayır sever kişilerden toplandığını ifade etmiştir.³⁹

1964 yılında Abdünnâsır yönetiminin Gazzâlî'ye araba kazası ile suikast girişiminin ardından Abdünnâsır'ın kendisinden korkması ve nefret dolu olmasından dolayı hamd etmiştir. Çünkü aynı safta yer almamak onun için şükür sebebidir ve o da Allah için ona nefret duymuştur. Yapılan zulümlerin Müslümanların, davet için çalışma azmini dahada artıracaklarını ifade ederek “Bu yolda en küçük fedakarlığımız şehit olmaktır” demiştir. Bu sözleri Gazzâlî'nin öfkesinin de sevincinin de Allah'ın daveti yolunda olduğunu ve maddi beklentinin çok üstünde bir zihin dünyasının bulunduğunu göstermektedir.⁴⁰

Es-Sicnu'l-Harbî zindanında ağır işkenceler gördüğü sırada kendisini devlet temsilcisi olarak tanıtan bir adam, Gazzâlî ile anlaşmak istediğini söylemiştir. Halkın onu çok sevdiğinin bilincinde olduğunu ve eğer iş birliği yaparak *Müslüman Kardeşler Teşkilâtı*'nın Abdünnâsır'ı öldürme girişiminde olduğunu itiraf ederse kendisini

---

³⁷ Zeyneb Gazzâlî, *Yeniden İslâmi Dirilişe Doğru*, çev. Mustafa Özcan, (İstanbul: Ark Yayınları, 2022), İthaf Bölümü.

³⁸ Zeyneb Gazzâlî, *Gençlerle Mektuplaşmalarım*, çev. Savaş Kocabaş vd., (İstanbul: İdrak Yayınları, 2021), 90-100.

³⁹ A.g.e., 156.

⁴⁰ Gazzâlî, *Zindan Hatıraları*, 16.

hemen bu işkenceden kurtaracaklarını ve Ebu Zeyd'in yerine Sosyal İşler Bakanı olarak görevlendirileceğini teklif etmiştir. Gazzâlî bunun üzerine şu cevabı vermiştir:

Hikmet Ebu Zeyd'e de bakan olması için dayak atıp, üstüne köpekler saldınız mı? Müslüman Kardeşler ne Abdünnâsır ne dört bakan ne de başka bir insanı öldürmek için komplo hazırlamıştır. Bütün yaptıkları, İslâm'ı okumak, İslâm'ı öğrenmek, Müslümanların gerileme sebeplerini ve çözüm yollarını ortaya çıkarmaktan başka bir şey değildir. Bütün mesele şudur: Biz İslâm'ı öğreniyorduk, İslâm'ı kavramış yaşayan bir nesil yetiştirmek istiyorduk. Eğer bu yaptığımız suçsa, her şeyi göğüslemeye hazırız. Hiçbir gün ne memur olmak ne de bakan olma şeklinde bir düşüncem olmadı. Ben ömrümü, İslâm'a hizmet ederek geçirdim. Sosyal İşler Bakanlığı beni uzaktan yakından ilgilendirmez. Bütün çalışmalarım, seve seve İslâm'a gönüllü hizmet etmektir.⁴¹

Gazzâlî'nin maneviyatının kuvvetli olması, dünya ve nimetlerine karşı tok gözlülüğü ve kalbinde duyduğu Allah ve Rasûl (s.a.v.)'in aşkı ile dolup taşması onu tüm maddî gelir ve makamların ötesinde bir yere konumlandırmış olduğunu görmekteyiz. Allah'ın nurunu tamamlayacağına inancı tam olan Gazzâlî, öldürülse dahi kendinden sonra İslâm sancağını yüceltecek neferler geleceğine inanmıştır. “İslâm adına çıkar sağlayanlar İslâm'a hizmet edemezler” sözleri ile çizgisini net bir şekilde belli etmiştir. *Müslüman Kadınlar Birliği*'nin, çıkardıkları derginin ve hatta Allah'tan başkası için olacaksa dünyadaki tüm kuruluşlara varıncaya dek hepsini reddetmiştir.⁴²

Müslüman Kadınlar Birliği'nin çalışmaları hayır işleri üzerine hizmet etmektedir. Derneğin amacı İslâm'ı savunmak, İslâmi davet ve tebliğ de bulunmak, İslâm ümmetinin ayağa kalkması için çeşitli fikir ve projeler üretmek, şeriatı talep etmek ve Müslümanları Allah'ın Kitabına çağırmak olduğunu söylenmektedir. Birliğe, Zeyneb Gazzâlî başkanlık etmiştir. Pek çok Arap ve İslâm ülkesine vaaz gezileri yaparak seyahat etmiştir. İslâmî gazeteciliğe önemli katkılarda bulunmuştur.⁴³

---

⁴¹ A.g.e., 83-85.

⁴² A.g.e., 25.

⁴³ “Vefatü'd-Daiyeti'l-İslamiyyeti Zeyneb El-Gazzâlî”,
http://ikhwan.wiki/index.php?title=وفاة_الداعية_الإسلامية_.._زينب_الغزالي

[02.12.2023].

2.8. Şahsiyet ve Karakteri

Zeyneb Gazzâlî fitrat, şahsiyet ve karakter ile ilgili insanların kendini inşaa etme sürecini şöyle açıklamıştır:

İnsanın yeryüzünde kendi istek ve arzusu söz konusu olmadan kendisi için seçilmiş bir anne ve babadan dünyaya gelir. Çocukluk döneminde fitrat ve yaratılış kanununa boyun eğerek yaşamını sürdürür. Bunun aksini yapmaya gücü kafi değildir. İnsan fitratınca çocukluk dönemine geçene dek boyun eğmeye devam eder. Çocukluk yıllarından çıkıp ergenlik dönemine geçiş yaptığında ise kâinat hakkında düşünür ve yaratılmışlara ibret nazarı ile bakar. Kâinata Allah'ın yarattığı tüm mahlukat arasında muazzam bir bağ ve uyum olduğunu görür. Böylelikle yüce yaratıcının tüm bu güzellikleri var edişini düşünür. Eğer Şâri tarafından o kişiye hidayet nasip edilmişse nazarı, basireti, mantığı, düşünce ve duyguları ilâhî nizamın güzelliğine karşın perde aralanarak anlamaya gark olur. İnsan iki defa doğar. İlki annesinden dünyaya geldiği fiziki doğuştur. İkincisi ise Allah'a iman etmek ile inkâr edip küfre sapanlardan olma arasında yaptığı seçimle manevi doğuştur.⁴⁴

Bu düstur ile Gazzâlî, ikinci doğuş olarak ifade ettiği manevi doğuşunu tevhide sarılarak tercihini yapmış ve fitratına, yaratılışa uygun itaat etmiştir. Şahsiyet ve karakterini de bu minvalde geliştirmiş ve eğitmiştir.

Zeyneb Gazzâlî'nin şahsiyetini geliştirmede ilk dini tecrübesini, ailesinden aldığı malumatını daha önce “Çocukluk Yılları” başlığı altında teferruatlıca açıklamıştık. Gazzâlî, erken yaşlarında Kur'an-ı Kerim okumaya başlamıştır. Dini ilimlerin yanı sıra kitap okumayı, şiir ezberlemeyi oldukça seven ilme karşı hevesli bir çocuk olmuştur.

Zindanda kaldığı süre de dahil olmak üzere Kur'an-ı Kerim okumasına hiçbir zaman ara vermemiştir.⁴⁵

İbadetlerini ve özellikle namazlarını titizlikle sürdürmüştür. Nafile oruçlarına ihtimam vermiştir. Her gün zikrini çekmiştir. Günlük üç cüz okuduğu bilinmektedir. Ramazan ayında ise okumalarını arttırarak günlük on cüz okuyarak geçirmiştir. Dua ettiğinde

⁴⁴ Gazzâlî, *Yeniden İslâmi Dirilişe Doğru*, 20-21.

⁴⁵ A.g.e., 219.

tüm ümmet-i Muhammed'in kurtuluşu için gözyaşları içerisinde dua etmiştir.⁴⁶

Giyim ve kuşamına oldukça dikkat göstermiştir. Evine karşı ilgili olmuştur. Güzel kokuyu sevdiği, odasında daima güller olduğu, hakkında söylenenler arasındadır. Evine gelenler sadeliğine ve güzelliğine hayran kaldığını söylemişlerdir. Bizzat misafirlerine kendisinin hizmet etmeyi sevdiği bilinmektedir.⁴⁷

Kıyafet konusunda, mükellef yaşa gelmiş olan her genç kızın el ve yüzü hariç tüm bedenini örtmesinin vacip olduğunu söylemiştir. Beden hatlarını belli etmeyen, içini gösterecek kadar ince olmayan tüm örtüler, sınırları oluşturmaktadır görüşündedir.⁴⁸

Başta Hasan el-Bennâ olmak üzere, Seyyid Kutup, Abdulfettah İsmail, Suudiye Arabistan Kralı vb. pek çok kişi ile bir araya gelmiştir. Aldığı kararlar ve attığı adımlar konusunda ihtiyatlı olduğu gibi Rasûlullah (s.a.v.)'in sünneti gereği istişareye de oldukça önem vermiştir.

Fransız ve İngilizlerin sömürsüne maruz kalan ülkesinin düşmüş olduğu durumdan daima müteessir olmuştur. Vatanını bu zihniyete sahip siyasi güçlerden arındırmak ve İslâm davasını yeniden filizlendirmek için çalışmalar yürütmüştür. Henüz liseden yeni mezun olduğunda Hüdâ Şa'râvî'nin kurmuş olduğu *Kadınlar Birliği*'ne katılmadan önceki zaman diliminde batının sömürü zihniyeti ile mücadele etmiş ve Müslüman kadınlara örneklik teşkil etmeye çalışmıştır.

Kahire'de, öncelikle köylerden başlamak sureti ile 16 tane küçük çaplı caminin yapımına vesile olmuştur. Tarım ve hayvancılık ile geçimini sağlayan halkı, hasatlarının gelirinin bir kısmını hibe etmeleri için ikna ederek çeşitli bölgelerde bağış toplamıştır. Bu çalışmayı yalnız yardımlaşma faaliyeti için değil aynı zamanda camilerin ilim yuvasına dönüşmesini hedeflemiştir. Sonrasında buralarda güçlü hitabeti ile vaazlar vermiş, İslâmî davet çalışmaları yürütmüş, kadın ve gençlere dersler vermiştir.

Sözlü davet çalışmaları, yardımlaşma faaliyetlerinin yanı sıra yazılı davet metodunu da iyi derecede kullanmıştır. *Müslüman Kadınlar Birliği* çatısı altında düzenli çıkartılan dergiler sayesinde fikrî cihadını sürdürmüştür. Halkı bilinçlendirmek için

---

⁴⁶ Yıldız, *İşi Vaktinden Çok Olanlar 4*, 176.

⁴⁷ “Nazratun fi Fikri'd-Daiyyeti Zeyneb El-Gazzâlî”, [02.12.2023], <https://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=نظرة في فكر الداعية زينب الغزالي>

⁴⁸ Gazzâlî, *Gençlerle Mektuplaşmalarım*, 29.

dönemsel bildiriler yayınlamış, gençlere ve kadınlara yönelik ilmî ders halkaları kurmuş, yetim öğrenciler ile de hassasiyet ile ilgilenmiştir.

Mısır'dan başlayarak tüm dünyaya halka halka uzanan davet çalışması yürütmüştür. Çeşitli projeler, ilmî toplantılar vesilesi ile 42 kez Suudi Arabistan'a ziyarette bulunmuştur. İslâmî mücadelesini her alanda yürüten Gazzâlî, Arabistan'ın karma eğitim anlayışı için proje üretmiş ve kadın erkek ayrı eğitim görülmesi hususuna eğilmiştir. Arabistan'ın günümüze dek uzanan eğitim metodunda Gazzâlî'nin önemli rolü vardır. Bunun yanı sıra 1940'lı yıllarda faizsiz banka projesi sunmuş, uygulanması için yoğun çalışmalar yürütmüştür.⁴⁹

Gazzâlî, Afganistan cihadının en hararetli günlerinde, cephede savaşan mücahidlerin birbirleri arasında ayrılığa düştüğü haberini almıştır. Bunu öğrenir öğrenmez Afganistan cephesine giderek yetkili âmir, lider ve askerlerle görüşerek yaptıkları işin ehemmiyetini anlatmıştır. Müslümanların birbirleri arasında daima kardeşlik bilinci ile bir arada hareket etmesinin ne denli önemli olduğunu hatırlatmıştır. Böylelikle daha güçlü olacağı görüşünde olan Gazzâlî, onları bu davranışlarından vazgeçmeleri için uyarmıştır.⁵⁰

Pakistan'da, Cumhurbaşkanı Muhammed Ziyâülhak'ın da (v. 1988) bulunduğu siyer toplantısına davet edilmiştir. Kendisine sıra geldiğinde kürsüye çıkarak hazırlamış olduğu bildiriye sunmayacağını, bu tebliğin yalnızca İslâm şeriatı ile yönetilen İslâm devletlerinde uygulanabileceğini aksi takdirde söylenen her sözün havada kalacağını söylemiştir. Ziyâülhak, Gazzâlî'nin bu davranışından çok etkilenerek gözyaşlarına engel olamamıştır. Toplantı bitiminde Gazzâlî ile özel olarak görüşerek notlarını dinlemiş ve İslâm devleti kurma ile ilgili incelikli sorular sorarak mülahazada bulunmuştur. Gazzâlî, her koşulda çekinmeden davasını savunmuş ve tebliğ vazifesini ifa etmiştir.⁵¹

Cezayir'e çeşitli sebepler vesilesi ile çokca seyahat etmiştir. Cezayir'in kadın ve gençlerini bilinçlendirmek üzere seminer, konferans ve dersler yapmıştır. Yaşı çok ilerleyip hareketsizliğe mecbur kaldığı dönemde dahi evinden davetini sürdürmüştür.

---

⁴⁹ Fatma Türk, "Tarihe İz Bırakan Öncülerimiz: Zeyneb Gazzâlî", <https://www.youtube.com/watch?v=V8XOaRcU1B4&t=1178s> [02.12.2023].

⁵⁰ Nureddin Yıldız, *İşi Vaktinden Çok Olanlar 4*, (İstanbul: Tahlil, 2010), 175.

⁵¹ A.g.e., 175.

Cezayirli gençlerin sorularını mektuplar üzerinden cevaplamaya gayret göstermiştir.⁵²

Pek çok ülkeye giderek Müslümanların durumu ile yakinen ilgilenmiş ve şartlar ne olursa olsun daima İslâm'ın muzaffer olacağı bilincinde olmuştur. Hassaten Müslümanların İslâm'ı dar bir bakış açısı ile anlamalarına karşı hassas açılımlar yapmıştır. Yaşamın her alanında yer alan ev, cami, iş, ekonomi, siyaset vb. konular üzerine İslâm'ın kuşatıcı olduğu bir din anlayışını yaymaya gayret etmiştir.⁵³

Gazzâlî, zulmün zirveye ulaştığı 1960'lı yıllarda altı yıl hapiste kalarak ölümcül işkencelere maruz kalmıştır. Buna rağmen hiçbir koşulda inancından vazgeçmemiş, Allah ve Rasûl (s.a.v.)'in izinde kalmıştır. Zindanda geçirdiği gecelerinden birini şöyle anlatmıştır:

Kaynar zeytinyağı bulunan bir leğen getirdiler, içine birkaç kamçı koydular. Yanımda bedbaht asker Said kaldı. Kamçıları Zeytinyağına batırıyor ve bakmamı istiyordu. Her bir kamçıyı yere çalarak '... kız, bu kamçıları senin için hazırlıyoruz' demeye başladı. Biraz sonra cellat Safvet er-Rubi girdi. Çıkın bu gece öldürmeyeceğiz dedi. Beni zindana kapattı. Ayaklarımdan kanlar akıyordu. Aliyye ürktü, ayağıma ne olduğunu sordu. Bir şey yok Allah'a hamd olsun dedim ve Rasûlullah (s.a.v.)'in şu hadisini tekrarlayarak tekrar uyumalarını söyledim: 'Bismillah. Karşılaştığım ve korktuğum şeylerden Allah'ın izzet ve kudretine sığınırım.'⁵⁴

Cevvalliği ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'i Uhud Savaşı'nda tek başına kılıç ile savunması ile tanınan Nesîbe bint Kâ'b gibi bir sahabe hanımı kendine örnek görmüştür. Kalben öyle sirayet etmiştir ki kendisi de tıpkı Nesîbe annemiz gibi hayatının her alanında korkusuz, cesur, atılgan ve İslâm neferi gibi davranmıştır.

Mücadeleci bir yaratılışa sahiptir. Altı yıl hapis cezası almasına rağmen ömrünün sonuna kadar tebliğini sürdürmüştür. Gazzâlî'nin gerçekleştirme düşü kurduğu üç hedefi vardır: Mısır'da İslâm Şeriatının tatbik edilmesi, Müslümanların Kur'an'a ve sünnete dönmeleri, hilafetin yeniden canlandırılması. Bu uğurda ölüm pahasına dahi olsa zorluklara göğüs gerip mücadele etmiştir.

⁵² Gazzâlî, *Gençlerle Mektuplaşmalarım*, 19.

⁵³ Görgöz vd., *Öncü Şahsiyetler*, 243.

⁵⁴ Gazzâlî, *Zindan Hatıraları*, 100.

Çalışkan ve azimli mizacı vardır. Hangi zorlu durum ile karşılaşmış olursa olsun Müslümanın dinini her yerde yaşayıp, her ortamda hizmet edebileceği görüşünde olmuştur. Çünkü İslâm, dinini seven ve onun için çalışan herkes için geçerlidir demiştir.⁵⁵

“Zarar vermek de zarara uğramak da olmaz” prensibine binaen haksızlığın daima karşısında olmuş ve başkasına zarar vermekten de Allah’a sığınmıştır.⁵⁶ Gazzâlî’ye sorulan fikhî, ailevî, iş vb. konularda teferruatlıca ve deliller ile cevaplar vermiştir. Konunun bağlamında sorulmayan fakat önemli gördüğü hususlara ayrıca değinmiştir.

Gazzâlî, “Zaferin çok yakın olduğunu ve yolunu yitirmiş insanlığın sapık düşüncelerinin cahiliye çöplüğüne atılmaya başlandığını görür gibiyim”. diyerek inancını daima diri tutmuş ümitsizliğe kapılmamıştır.⁵⁷

İslâm davetinin kendini mutlak surette gerçekleştireceğine inanan Gazzâlî, davet ve ümmetlerin insan ömrünü tamamlayıncaya dek kısa sürede salaha kavuşmasını görmeyi amaç edinmemiş aksine önemli olanın hak yolda sebat etmek, adımların doğruluğundan ve görüşün isabetinden emin olarak ilerlemek olduğunu savunmuştur.⁵⁸

2.8.1. Davranışları

Zeyneb Gazzâlî, Kur’an ahlâkı ve öğretisini, sünnetin özünü kendine şiar edinmiştir.⁵⁹

Müslümanların, Mısır yönetimini ele geçirmiş olan Cumhurbaşkanı Cemal Abdünnâsır’ı öldürme teşebbüsünde bulunduğu dair iftirada bulunanlara karşı, “Halk onu öldürmeyi düşünmez. Çünkü zalim yöneticilerin öldürülmesi meseleyi çözmez. Mesele Abdünnâsır’ın öldürmesinden çok daha büyüktür. Bütün mesele; ülkeyi zalim, diktatör ve cahil yöneticilerden temizlemek, onun yerine adalet ve insaf ölçülerine dayalı nizam kurmaktır” demiştir.⁶⁰ Çünkü Gazzâlî’nin almış olduğu ahlaki eğitim ve İslâmi düzen öldürmeyi değil, yaşamayı ve yaşatmayı tembih etmiştir.

---

⁵⁵ Gazzâlî, *Gençlerle Mektuplaşmalarım*, 28.

⁵⁶ A.g.e., 196.

⁵⁷ Gazzâlî, *Zindan Hatıraları*, 9.

⁵⁸ A.g.e., 108.

⁵⁹ A.g.e., 11.

⁶⁰ A.g.e., 164.

Aslolan özü kavrayıp, İslâmi prensiplerin uygulandığı bir devlet anlayışıdır.

Gazzâlî, İslâm ümmetinin temiz yürekler ve saklı cevherler taşıdığını düşünmektedir. Sağlam bir eğitim ve yönlendirme ile meyvelerini vereceğini ve Allah'a kulluk edip onun dinini malı ve canı ile koruyarak, uğruna cihat edecek düzeye getireceğine inanmıştır.⁶¹ Yolunun hak üzere olduğuna inancı daima tam olmuştur. Önemli olanın gerilememek, gevşememek ve inanca olan bağlılıktan vazgeçmemek olduğunu söylemiştir.

Karşılaştığı tüm zorlukların ecrini yalnızca Allah (a.c.)'den beklemiştir. Bu yolda yapacağı en küçük fedakarlığı şehid olmak olduğunu ifade etmiştir.⁶²

Ülkenin siyasi yönetiminde mutlak var olalım iddiasında olmamıştır. Onun düşüncesine göre; Allah'a kulluğunu bilen, dinin gereklerini yerine getiren, dine bağlı bir yöneticinin hizmetçisi de olmak mümkündür. Amacını Mısır'ın yeniden ayağa kalkıp, İslâmi dirilişin gerçekleşmesi olduğunu aktarmıştır.⁶³

Eşine, ailesine ve tüm Müslüman cihetinde olan kardeşlerine karşı daima sevgi ve saygı ile yaklaşmıştır.

Zindanda türlü işkencelere maruz kalan Gazzâlî'ye bir dergi röportajında tüm bu yaşadıklarından sonra Müslüman kadınların onun gibi bir rol oynayabileceğine inanıp inanmadığını, bu durumun tüm Müslüman kadınlar için mi geçerli yoksa yalnızca kendisine has bir durum olduğunu sormuşlardır. Gazzâlî ise İslâmın, dört bir yanda verdiği maddi manevi tüm mücadelesi ile kendinden daha üstün olduğunu söylemiştir. Bireysel mücadelesinin onların yanında çok küçük ve basit kaldığını vurgulamıştır.⁶⁴ Köpeklerin etlerini parçaladığı, farelerle dolu hücreye kapatıldığı, kızgın yağa batırılmış kamçılar ile her yerinin dağlandığı, elektrik akımı ile kendinden geçerek bayıldığı ve daha türlü işkenceler görmesine rağmen kendini asla yüceltmemiş, İslâm mücahidlerinin içinde yer alan yalnız bir kul olduğunu ifade etmiştir. Gurur ve kibirden uzak yalnız Allah rızasını gözeterek yaşadığı her koşul ve şart için şükür içerisinde olmuştur.

---

⁶¹ A.g.e., 191.

⁶² A.g.e., 11-17.

⁶³ A.g.e., 160.

⁶⁴ A.g.e., 245.

2.8.2. Hak ve Hakikati Savunmada Cesaret ve Azmi

İslâmi davet ve tebliğ çalışmalarında uzun yıllar savunuculuk yapmış Gazzâlî, el-Müctema dergisi ile yaptığı röportaj da azim ve şecaat örnekliliğini kimden aldığını sorduklarında, babasının lider olmasını devamlı aşıladığını, tanınmış kadınlardan emsaller vererek hayatlarını anlattığını, bu kişiler arasında da en çok Nesibe bint Kâ'b'ı seçerek benimsediğini belirtmiştir.⁶⁵

Cesaretiyle tanınan Nesîbe bint Kâ'b, bilinen adı ile Ümmü Umâre'dir.⁶⁶ I. Akabe Biatı'nın ardından Musab bin Umeyr'in vasıtası ile İslâm ile şereflenmiştir.⁶⁷ Bey'atü'r-rıdvân'a katılan dört kadından biridir.⁶⁸ Nesîbe bint Kâ'b, Uhud Savaşı, Hudeybiye Antlaşması, Hayber'in Fethi, Mekke'nin Fethi gibi önemli tarihî olaylara tanıklık etmiş ve bizzat bulunmuştur. Hassaten Uhud Gazvesi'nde yaralılara su ve şifa vermek için gittiği savaş meydanında peygamberi korumak uğruna kendini hiçe sayarak vuruşmuş ve peygamber övgüsüne gark olacak kadar eşsiz bir kahramanlık örneği göstermiştir.⁶⁹ Hz. Peygamber bu olayın üzerine Nesîbe bint Kâ'b'ın şecaat ve kahramanlık gösterdiğini şu sözler ile belirtmiştir, "Uhud Gazvesinde, o gün sağıma veya soluma her nereye bakarsam bakayım onu kılıç ile çarpışırken görüyordum".⁷⁰ Kendini Rasûlullah'a siper ederek 13 yerinden derin yaralar almasına rağmen Allah'ın da yardımını ile müdafaasını sürdürerek kadın erkek tüm Müslümanlara şecaat örnekliliği sergilemiştir.

Kur'an ve sünnete sıkı sıkıya bağlanan davetçiler, Kuran'ın kesin emirleri ve ondan duyduğu manevi haz ile hakkı savunurken sağlam bir irade, sabır, azim, kararlılık, cesaret ve samimiyet ile davet yoluna kendilerini adanmışlardır.

---

⁶⁵ A.g.e., 241.

⁶⁶ Esra Canan Soyöz, *Ümmü Umâre (Nesibe Bintü Ka'b) Hayatı ve İslâm Tarihindeki Yeri*, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 5.

⁶⁷ A.g.e., 23.

⁶⁸ Halit Özkan, "Ümmü Umâre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ummu-umare> [11.10.2023].

⁶⁹ Soyöz, *Ümmü Umâre ve İslâm Tarihindeki Yeri*, 32-33.

⁷⁰ A.g.e., 34.

Küçük yaşlardan itibaren bu minvalde yetişen Gazzâlî, Mısır'ın o dönem yaşadığı siyasi olaylarda dahi duruşundan taviz vermemiş olduğunu görüyoruz. *Müslüman Kardeşler Teşkilat* üyelerinin hapse mahkûm edildiği ve üyelerden iki kişinin dahi yana gelmesinin yasak olduğu bir dönemde hapse girmiş olan kişilerin ailelerini mağdur halde bırakmamak için çeşitli çalışmalar yürütmüş, azim ve cesaret örnekliliği göstermiştir. Tebliğde bulunmayı her ortam ve şartta sürdürmüş olup ayeti kerime'de buyrulan “İçinizden herkesi hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötü olandan men eden ümmet (bir topluluk) olsun; işte onlar kurtuluşa erenlerdir”⁷¹ bilinci ile mücadelesini sürdürmüştür.

Hapishanede soruşturma sırasında türlü işkenceler çektirilen Gazzâlî'nin cesaret ve azim dolu karakteri, soruşturmayı yürüten kişileri bile şaşkınlığa uğratmıştır. Hapishanede her gün her soruşturmada dayak atılıp baygınlık geçirdiği günlerden birinde Gazzâlî hastaneye kaldırılmış ve birkaç gün tedavi görmüştür. Oradan -ritüel haline gelen- çıkartılıp Şems Bedran Paşa'nın sorgu odasına götürülmüştür. O anları Gazzâlî şöyle anlatır:

*Bana baktı, dehşet ve hayret, yüzünde, gözünde ve her tarafında açıkça görünüyordu. Gözlerine inanamayarak, “hala yaşıyor musun?” diye sordu. “Bütün bunlar senin aleyhinde gelişip senin başından geçtiği halde hâlâ yaşıyorsun öyle mi?” diyordu. Kur'ân-ı Kerim'den ayetler okuyarak cevap verdim. “O çukurları, alev alev yanan ateş çukurlarını hazırlayanlar mahvolmuşlardır. Hani o sırada ateşin başına oturmuşlar, inananlara yaptıklarını seyrediyorlardı”.*⁷² *Şems Bedran yine aradığını bulamadığını ve rahatsızlığını açığa vurdu: “Bu lafları anlamıyoruz. Bu üslup da hoşumuza gitmiyor. Sizler birer delisiniz. Hâlâ Allah'ın varlığına mı inanıyorsunuz? Sizler 1948 yılından bugüne kadar hep yenildiniz. Kral Fâruk'a cephe aldığınızda yenildiniz. 1954 devrimine cephe aldığınızda yenildiniz. 1965 yılında devrime karşı çıktığınızda yine yenildiniz. Yeniliyorsunuz. İddia ettiğiniz Rabbiniz nerededir? Niye size yardım etmiyor”? Dedim ki: “Bizler 1948 yılında, 1954 yılında, 1965 yılında hep muzaffer olduk. Zafer veya hezimet sizin ölçülerinizle değerlendirilmez. Bu dayak, bu işkence ve azap ile*

---

⁷¹ Âl-i İmrân 3/104.

⁷² Bürûc, 85/4-7.

bize üstün geldiğinizi düşünüyorsanız, bu sizin kuruntunuzdur. Sizler bizden çok korkuyorsunuz. Bizler risaleti insanlara taşıyoruz! Ümmetin emanetini koruyoruz, Hâlık'a davet ediyoruz. Nurlu yolun ışıklarıyız. Ama sizler, ey sapık ve yalancılar! Allah'ın dinini yalanlayıp dalaletle yüzenler! Sizler bedenlerimizi dağlıyorsunuz, öldürüyorsunuz, korkutuyorsunuz, niçin? Çünkü bizler Allah'ın erleriyiz. Sizler ise şeytanın da uşaklarısınız. Allah'ın erleri ise her zaman galiptir".⁷³

Gazzâlî bu söylemlerinin akabinde şu ayet-i kerimeyi okumuştur: “Şeytan onları(n içini dışını) kaplamış da Allah'ı anmayı (O'nun hükümlerini) onlara unutturmuştur. Bunlar şeytanın taraftarlarıdır. İyi bilin ki, şeytanın taraftarları hüsrana uğrayanların ta kendileridir. Allah'a ve Rasûlü'ne (emirlerine) muhalefet, düşmanlık edenler, gerçekten, en aşağılıklar arasındadırlar. Allah (şöyle) yazmıştır: “Andolsun ki hem Ben hem de Peygamberlerim galip geleceğiz”. Şüphe yok ki Allah güçlüdür, daima üstün gelir. Allah'a ve ahiret gününe (gerçekten) iman eden hiçbir kavmin, Allah'a ve Rasûlü'ne (emirlerine) muhalefet, düşmanlık eden kimselerle dostluk ettiklerini göremezsin (onları sevip sayamazlar). İşte O(Allah), onların kalplerine imanı yazmış ve onları kendisinden bir ruh ile desteklemiştir. Onları, içlerinde ebedi kalmak üzere alt tarafından ırmaklar akan cennetlere sokacaktır. Allah onlardan razı olmuş, onlar da O'ndan razı olmuşlardır. İşte bunlar Allah taraftarıdır(lar)”.⁷⁴

Kur'an kelâmının hakikati söylediğini içten içe bilen Şems Bedran bu konuşmanın ardından Gazzâlî'nin söylemiyle “yılan sokmuş gibi haykırarak” önce 500 kırbaç sonra 250 kırbaç ve sonrasında tekrar 250 kırbaç emri vermiştir. Gazzâlî yorgunluk ve acıdan bayılarak hastaneye kaldırılmış akabinde tekrar sedye ile Şems Bedran Paşa'nın sorgu odasına götürülerek günlerce işkence görmüştür. Her seferinde aynı sorular sorulup ve her seferinde Zeyneb Gazzâlî'nin “Asrın Nesibesi” şecaati ile gür bir sesle korkmadan hak yolunda doğru olduğuna inandığı gerçekleri söylediğini gözlemliyoruz.

Dönemin yöneticileri tarafından, Müslüman Kardeşler Teşkilâtı'nın üyeleriyle hapisaneler akın akın doldurulurken Zeyneb Gazzâlî, dava arkadaşı Abdulfettah İsmail ile çalışmalarını sürdürmüş, İslâm davasının yürüyebilmesi için teşkilatı

---

⁷³ Gazzâlî, *Zindan Hatıraları*, 140-142.

⁷⁴ Mücadele 58/19-22.

yeniden diriltmeye çalışmışlardır. Bu esnada pek çok isimle görüşmüşlerdir. *Müslüman Kardeşler Teşkilâtı* içerisinde yer almadığı halde ideolojisini desteklemekte olan, ümmetin selâmeti için hedeflerine ulaşmasını isteyen Hüseyinî Abdulgaffar ile de bu süre zarfında bir araya gelmişlerdir. Bu birliktelikten dolayı usulsüz, kanunsuz ve işkence ederek devam eden soruşturma günlerinden birinde Şems Bedran Paşa, Zeyneb Gazzâlî ile Hüseyinî Abdulgaffar'ı yüz yüze getirerek itirafta bulunmalarını hedeflemiştir. Yüzleşme gerçekleştiğinde el-Hüseyinî'ye zorbalık ve işkence kullanarak yazdırılan "itiraf!" yazılarını okutmuşlardır. Zeyneb Gazzâlî, benim Müslüman kardeşim yalan söylemez, ona zor kullanarak bunları yazdırmışsınızdır diyerek reddetmiştir.

Dikkatimizi asıl çeken ise tüm bunlar yaşanırken içinden, "Nasıl bir cevap vermeliyim ki onu zebanilerin elinden kurtarsın?" şeklinde düşünerek dava kardeşi el-Hüseyinî'yi daha fazla işkenceden korumak kollamak hassasiyeti gütmesi ve cesaretidir. Şems Bedran Paşa'nın "Müslüman Kardeşler için canını yaktığın gibi el-Hüseyinî için de kendini yakacak mısın?" sorusuna "Ben kendimi yakmıyorum. Bilakis diriltiyorum".⁷⁵ şeklinde verdiği cevap ise İslâm'ın ışığında dinini yüceltme uğruna gösterdiği azim ve kararlık timsali olduğunu gözlemlemekteyiz.

Tutulduğu es-Sicnu'l Harbi'de insanlık onurunu ayaklar altına alan türlü işkencelere, küfürlere, aşağılamalara rağmen zalimlerin karşısında daima vakûr bir duruşa sahip olmuştur. Zindan her gün başka bir koğuştaki işkence çektirilen Gazzâlî, 24 numaralı koğuştaki yaşadıklarını şöyle anlatmıştır:

Beni daha önce görmediğim bir yere kapattılar. Her tarafım diken kesildi. Ortada bir ateş yanıyor, dört köşesinde birer asker nöbet tutuyordu. Her birinin elinde kızgın demir gibi can yakıcı kamçılar vardı. Askerlerden biri beni aldı ve ateş halkasına girmemi emretti. Sağa sola çekiliyordum. Fayda vermiyordu. Askerler beni ateş halkasında tutuyorlardı. Alevler yüzümü, ellerimi, vücudumu yalayıp geçiyordu. İki saat kadar bu şekilde alev halkası içinde kaldım. İçine düşmekten korktuğum ateş ve zebanilerin can yakıcı kamçıları, ikisi de birbirinden beter can yakıcıydı! Hamza el-Besyuni girdi. Çılgın ve hırçın bakışlarla beni iki alev arasında gördü ve bağırdı: 'Yaz! Cemal Abdünnâsır'ı öldürmeyi planladığınızı yaz! Yoksa gördüğün ateşe

⁷⁵ Gazzâlî, *Zindan Hatıraları*, 151-154.

*atacağız'! Yılmayan bir imanla ona baktım. Sessizce yüzüne haykırdım. Gözyaşları dökmeden ağladım. Zaten işkenceler katlanacak gibi değildi ve bayıldım.*⁷⁶

Dayanılmaz acılar içerisinde olsa dahi başını eğmemiş, kurtarılması için Allah'tan başka kimseye tamah etmemiştir. Bedenindeki ıstırap dolu eleme rağmen gözyaşlarını saklamış içine akıtmıştır.

2.9. Vefatı

Zeyneb Gazzâlî altı yıl mahkûm edildiği cezaevinden Cemal Abdünnâsır'ın 1970'de ölmesi üzerine Enver Sedat idareyi ele almıştır. İlimli siyaset güden Enver Sedat'ın politikası sayesinde *Müslüman Kardeşler Teşkilâtı* üyelerini serbest bırakma yoluna gitmiştir. Ömür boyu hapis cezası alan Zeyneb Gazzâlî Suudi Arabistan Kralı Faysal'ın çabaları ile 1971 yılında tahliye edilmiştir.

Ömrünün son zamanlarına dek yurtdışında yaşayan Müslümanlar ile iletişim kurarak davette bulunmuştur. Kadın erkek tüm Müslümanlara öncü olan Gazzâlî, onlarca ülkeyi ziyaret etmiş, tükenmek bilmeyen gayret ve ihlasla Allah'a ve Rasûlü'ne daveti kendine vazife bilmıştır.

“Asrın Nesibesî” ünvanının yanı sıra hayatını İslâm yoluna adayan “Çağdaş Rabiatu'l Adaviyye” lakabı ile anılmıştır.⁷⁷

Hayatını İslâm yoluna adayan Gazzâlî, 88 yaşında vefat etmiştir. 3 Ağustos 2005 tarihinde Cenazesi öğle namazına müteakiben Rabiatu'l-Adaviyye camiinde kılınmıştır.⁷⁸ Cenazesine çok sayıda *Müslüman Kadınlar Birliği*'nin feshedilmeden önceki üyeleri, *Müslüman Kardeşler Teşkilâtı* üyeleri ve liderleri katılmıştır. Yüzlerce kişinin katıldığı törende aralarında cemaati yöneten birinci rehber yardımcısı Dr. Muhammed Habib ve grubun rehberlik bürosundan çok sayıda kişi de bulunmuştur. Cenaze namazının ardından Gazzâlî, Kahire'nin doğusundaki Nasr Şehrindeki

---

⁷⁶ A.g.e., 127-128.

⁷⁷ “Zeyneb el-Gazzâlî Vefat Etti”, <https://www.haber7.com/dunya/haber/105227-Zeyneb-Gazzâlî-vefat-etti> [28.11.2023].

⁷⁸ “Vefatü'd-Daiyeati'l-İslamiyyeti Zeyneb el-Gazzâlî an Umri 88 Âmen”. <https://www.alarabiya.net/articles/2005%2F08%2F04%2F15555> [28.11.2023].

*Müslüman Kardeşler Teşkilâtı'nın mezarlarının olduğu yere defnedilmiştir.*⁷⁹

Oldukça kalabalık olan ve tüm sevenlerinin onu yalnız bırakmadığı cenazesinde arkasından şöyle dua edilmiştir:

Büyük bir kayıpla karşı karşıyayız. Hem bizim hem de tüm milletimizin sevdiği kadın merhumun huzurundayız. Yüce Allah'tan onu rahmetiyle kuşatmasını ve geniş cennetine yerleştirmesini diliyoruz. Artık hakikat yurduna, Yaradan'ın ellerinde yürümüştür ve onun şiddetle salih dualara ihtiyacı vardır. Artık amelleri, çabası, mücadelesi (cihadi) sona erdi ve şimdi ona dua etme sırası bizde. O, bu dini yükseltmeye çalıştı ve bu dini desteklemek için her şeye tahammül etti. Eğer o bunu, atalarının çabaladığı ve bu milletin atalarının çabaladığı gibi, dinin aramızda taze (diri) kalması için yaptıysa, bilelim ki, bu mesele, bu insanların bizim üzerimizdeki haklarını ve üstünlüklerini bilmemizi gerektirmektedir. En azından ona ve bizden önce gelen, bu dinin sancağını taşıyan, bu dini bize ulaştıran, bu uğurda sabreden tüm iman ehlinde olanlara çokça dua edebiliriz. Yüce Allah'tan onu bağışlamasını ve ona merhamet etmesini dileriz. Allahım, onun bütün günahlarını bağışla. Allahım, onun mücadelesini kabul et. Ya Rab, onun çabasını kabul et. Ya İlâhî, onun namazlarını ve oruçlarını kabul et. Allahım, onun salih amellerini kabul et. Ey Allah'ım Sana şahitlik ederiz ki, Zeyneb Gazzâlî Rab olarak Allah'a, din olarak İslâm'a, peygamber ve elçi olarak Hz. Muhammed (s.a.v.)'e inandı. O, davetin farz olduğuna inanıyordu. Davet edenlerin yolundan gitti ve cennet yolunun belalarla dolu olduğunu biliyordu. İmtihan edildi ve sabretti. Ey Rabbimiz, onlar Gazzâlî'yi zindana koydu ve onun üzerine yeryüzündeki zalimleri (öldürmek kastıyla) yerleştirdi, ama Cenab-ı Hakk'a şükürler olsun ki Allah'ın kudretiyle, o bundan kurtuldu. Şimdi o sana çok muhtaç, o halde onun kabrini cennet bahçelerinden biriyle. Allah'ım, onun kitabında Peygamberimiz Muhammed (s.a.v.)'i,

---

⁷⁹ Abdul Hafız Sait. “Teşyü Cenazeti İhvaniyyeti Zeyneb el-Gazzâlî Muessesetü Kısmi'l Ehavati fi Camaati'l-İhvani'l-Müslimin'il-Mısıriyyeti”.
<https://archive.aawsat.com/details.asp?issueno=9532&article=316114> [28.11.2023].

*defalarca gördüğünü, ondan bahsettiğini, onu sevdiğini okuduk. Amin Amin Amin.*⁸⁰

Zeyneb Gazzâlî'nin evi hiçbir zaman kendisine soru soran misafirlerden ve sevdiklerinden yoksun kalmamış, öğle yemeklerini hiç yalnız yememiştir. Son günlerinde bazı konularda hafızası zayıflamış, ancak dini konularda ise tam tersi kuvvetli bir hafızaya sahip olmuştur. İmanla ilgili olanı, doğru ayetleri, doğru hadisleri bulmuş, doğru zikir, hatta manaları esas almış, duaları dahi onun hafızasında güçlü bir yerde olmuştur. Aklını hiçbir zaman maddî işlerle meşgul etmemiş, çok insana, akrabasına yardımda bulunduğu, misafirlerine karşı eli açık olduğu, Resûlullah (s.a.v.)'in korkmadan harcadığı hadislerinden ilham alarak cömertçe harcamada bulunduğu bilinmektedir. Hayatının son yıllarında görme bozukluğu yaşadığı için ameliyat olmuştur. Ancak bu ameliyat sağlığını etkilemiş, unutkanlık ve hafıza zayıflığı yaşamasına neden olmuş, bunun sonucunda motor becerileri durmuş ve kendini itaate adanmıştı. Evinde ibadet ve zikirlerini, hayranlarıyla buluşmalarını ve kamusal hayata katılımını azaltmıştır.⁸¹

Davet ve tebliğ çalışmalarının yanında sayısız mazlum ve muhtaç kişiye destek olan Gazzâlî, herhangi bir insan hakları kuruluşundan ödül aldığı malumatı bulunmamaktadır. “Zindan Hatıraları” kitabında belirttiği üzere O ecrini yalnız Allahtan beklemiştir.⁸²

Gazzâlî'nin, gerek bizzat kaleme aldığı eserler ve verdiği mücadele ile gerekse ardından yazılan eserler ile davet ve tebliği vefatından sonra dahi devam ettiği gözlenmektedir. Allah ona rahmet etsin.

2.10. Eserleri

Eyyâm min hayatî: İlk baskısı 1999 yılında olan kitabı, H. Hüseyingil tercüme etmiştir. Zeyneb Gazzâlî'nin en bilinen eseri olup “Zindan Hatıraları” başlığıyla Türkçeye tercüme edilmiştir. Gazzâlî bu eseri hapisten çıktıktan sonra yazmıştır. Yazar kitapta,

⁸⁰ “Filmü Nadirin Cenazeti ve Te'binu el-Hacceti Zeyneb el-Gazzâlî”, <https://www.youtube.com/watch?v=46Yq7HBOO2s> [29.11.2023].

⁸¹ Bkz., “ed-Daiyyetü'l-Haccetü Zeyneb El-Gazzâlî”. https://web.archive.org/web/20171010124216/http://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=زينب_الغزالي [29.11.2023].

⁸² “Zeyneb el-Gazzâlî”, <https://ilmigah.com/zeyneb-el-gazali> [29.11.2023].

Cemal Abdünnâsır'ın yönetim dönemini, *Müslüman Kardeşler Teşkilâtı ve Müslüman Kadınlar Birliği* üyeleri ile münasebetini, özellikle de 1964 ile 1971 yılları arasındaki yaşananları ve gözaltı döneminde gördüğü işkenceleri anlatır. Ayrıca kitapta tarihsel açıdan Mısır'da dönemin İslâmî savunuculuğun öncülerinden pek çok isim de geçmektedir. Kitapta yazar kendi anlatımı ile konuları ele almasından dolayı eseri biyografi türünde değerlendirebiliriz.

Müşkilâtü's-Şebâb ve'l-Feteyât: İlk baskısı 1993 yılında gazeteci Halid Ömer Bingiga öncülüğünde yayınlanmıştır. Eseri “Gençlerle Mektuplaşmalarım” başlığıyla Savaş Kocabaş ve Sadullah Yıldız tercüme etmiştir. Eserde yer alan mektupların büyük bir çoğunluğu Cezayir'in genç nüfusu tarafından haftalık çıkan “eş-Şuruk'l-Arabi” gazetesini vasıtasıyla yazara ulaşmıştır. Cevapları gazetede yayınlanan yetmiş beş soru ve cevaptan oluşan bu eser, kitaplaştırılırken mektuplar seçilerek kısaltma ve düzenlemeler ile paylaşılmıştır. Genel itibari ile eser, aile hayatı, kadın-erkek ilişkileri, dindarlık problemleri gibi konulara verilen cevapları içermektedir.

Nazarât fi Kitâbillâh: İlk baskısı 1994 yılında yayınlanan tefsir kitabını Ezher Üniversitesi tercümanlık Profesörü Dr. Abdulhay el-Faramavî tarafından incelenmiştir. “Kur'an'a Bakışlar” adıyla Türkçeye Ali Akpınar tarafından tercüme edilmiştir. Gazzâlî tefsir kitabında ekseriyetle İbn Kesîr'in Tefsîrü'l Kur'âni'l Azîm ve Seyyid Kutub'un Fî Zılâli'l-Kur'ân kitaplarından istifade etmiştir. Bununla birlikte Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, Ebüssuûd, Cemâleddin el-Kasımî gibi eserlerden ve hadis kaynaklarından faydalanmıştır. Yazarın eserini hapisanede bulunduğu yıllarda Kuran'ı Kerim'in satır aralarına aldığı notlar oluşturduğu anlaşılmaktadır. Kur'an Kerim'in hidayet yönünü ön plana çıkarmıştır. Kendi dönemindeki toplum problemlerini, âyetlerden hareketle çözümler bulmaya çalışmıştır. Gazzâlî eserini, tefsir kitabı olarak hiçbir zaman değerlendirmemiştir.⁸³

Makâlât: Gazzâlî'nin pek çok dergide yayılanmış makalelerinin derlendiği bir kitaptır. “Nahv Bahsin Cedid” olarak da bilinen eseri Mehmet Yolcu, “Müslüman Aileye Doğru” ve “Yeniden İslâmî Diriliş” isimleri ile Türkçeye tercüme etmiştir.

---

⁸³ Lütüfiye Terzi Özer, *Kadının Tefsir İlmindeki Yeri (Hz. Âişe, Âişe Abdurrahman ve Zeyneb Gazzâli Örneği)*, (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 98-99.

Min Havâtırı Zeyneb el-Gazzâlî fi'd-Din ve'l-Hayat: Bu kitap, Ezher Üniversitesi Daru'l-Ulûm Öğretim üyesi Abdüssettar Ali es-Satûhî'nin takdim yazısıyla yayınlanmıştır. Yazar bu eserde güncel konular içeren on beş adet yazı kaleme almıştır.

Yukarıda bahsettiğimiz eserler haricinde Türkçeye tercüme edilmeyen iki kitabı mevcuttur. Bunlar; *Îlâ İbnetî*, *El-Erbeûn en-Neveviyye*.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİR KADIN DAVETÇİ OLARAK ZEYNEB GAZZÂLÎ VE DAVET USULÜ

3.1.Kavramsal Çerçeve

3.1.1. Davet ve Davetçi

Da'vet kelimesi “çağırdı, davet etti, bağırdı, nida etti, isimlendirdi, sevk etti, gelmesini istedi, dua, bedduada bulundu, söz verdi” anlamlarını ihtiva etmektedir.⁸⁴ Kur'an-ı Kerim'de altı yerde geçmektedir. 205 yerde muhtelif kalıplarda bu kelime geçmektedir. Hadis literatüründe de çeşitli anlamları ile karşımıza çıkmaktadır. Davette bulunan kişiye “dâi” denmektedir. Topluca yapılan davet çalışmasına ise “duât” olarak adlandırılmaktadır.⁸⁵

Davet, insanları son ilahi din olan İslâm'a çağırarak birlikte Müslümanların da İslâm'ı daha iyi anlayıp öğrenme ve tatbik etmek üzere yapılan çağrıdır. Kavramsal olarak yakın ilişki içerisinde olan terimler ise şöyledir: Tebliğ, irşad, tezkir, inzar, tebşir, vaaz, tavsiye, emr bi'l maruf nehy ani'l münker, ıslah, nasihat, ta'lim, tedris, terbiye, tezkiye, tasfiye ve istifâ, ictibâ, ikâz, terqip ve terhib, riyazet, tehzip, hâl, tenbih, telkin, tasviye ve tevâsi.⁸⁶

Davet öncelikle tevhidin kabulü ve sonrasında amentünün tasdiki ile başlamakta olup öğretilmeye devam edilen bir süreçtir. Burada davet muhtevasını daha iyi kavrayabilmek için iman inanç esaslarından kısaca bahsedeceğiz. Ömer b. El-Hattap şöyle rivayet etmiştir: Bir gün biz, Rasûlullah'ın (s.a.v.) yanında iken elbisesi bembeyaz, saçları simsiyah, üzerinde yolculuk izi bulunmayan ve hiçbirimizin tanımadığı bir kimse bize geliverdi. Doğruca Hz. Peygamber'in huzuruna oturdu, diz kapaklarını onun diz kapaklarına dayadı, ellerini dizlerine koydu ve: “Ey Muhammed, bana İslâm'ı anlat”. dedi. Rasûlullah (s.a.v.): “İslâm: Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in Allah'ın Rasûlü olduğuna şهادet etmen, namaz kılman, zekât vermen, Ramazan orucunu tutman, yol bulabilirsen Kabe'yi haccetmendir” buyurdu.

⁸⁴ Ahmet Önkal, *Rasûlullah'ın İslâma Davet Metodu*, (Ankara: Esra Yayınları, 1997), 21.

⁸⁵ Hasan Kâmil Yılmaz vd. (ed), *Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021), 1/ 2.

⁸⁶ A.g.e., 2-29.

“Doğru söyledin”. dedi. Biz bu kimsenin durumuna şaşırдық hem ona soru soruyor hem de onun doğru söylediğini belirtiyordu: “Bana İmanı anlat”. dedi: “Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe inanmandır, hayır ve şer olarak kadere de inanmandır” buyurdu: “Doğru söyledin. Bana ihsanı anlat”. dedi: “Kendisini görüyormuşsun gibi Allah’a kulluk etmendir. Her ne kadar sen Onu görmesen de O seni görmektedir” buyurdu: “Bana kıyametten haber ver”. dedi: “Bu konuda soru sorulan, sorandan daha fazla bilgili değildir” buyurdu: “Öyleyse, bana belirtilenleri anlat”. dedi: “Köle kadının hanım efendisi doğurması, yalın ayak, çulsuz ve ele güne muhtaç, davar çobanlarının bina yapma konusunda yaptıklarını görmendir” buyurdu. Sonra bu kimse çekip gitti, bunun üzerinden bir süre geçirdim. Bana: “Ey Ömer, soru soranın kim olduğunu biliyor musun?” buyurdu: “Allah ve Rasûlü daha iyi bilir”. dedim: “Bu, Cebrail idi, size dininizi öğretmek için gelmişti” buyurdu.⁸⁷ Bu hadisi şeriften çıkartılan öz ise imanın altı şart ile sabit olduğudur. Bunlar: Allah’a iman, meleklerle iman, indirilen kitaplara iman, ahiret gününe iman ve kaza, kadere imandır.

Davet, Kur’an-ı Kerim ve sünnet ışığında insanların mümtaz bir hayat sürme, nizami bir yol çizme, dünya ve ahiret hayatlarının kurtuluşa ermesini amaçlar. İlk peygamber ve insan Hz. Adem’den bu yana Kur’an-ı Kerim’de geçen bilebildiğimiz 124 bin nebi ve 315 Rasûl gelmiştir.⁸⁸ Sonuncusu ise hem nebi hem de Rasûl sıfatı taşıyan Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.)’dir. Davette bulunan tüm peygamberler Allah (a.c.)’nin birliğine, batıl olandan men etmeye, haramları terke ve helalleri yaymaya, iyiliği çoğaltıp kötülükten kaçınmaya çağrıda bulunmuşlardır.⁸⁹ Allah Teâlâ şöyle buyurur: “Biz Nuh’a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi, (Rasûlüm!) şüphesiz sana da vahyettik. Nitekim İbrahim’e, İsmail’e, İshak’a, Yakup’a, torunlarına, İsa’ya, Eyyüb’e, Yunus’a, Harun ve Süleyman’a da vahyetmiş, Davut’a da Zebur’u vermiştik. Bundan önce sana (haberini) anlattığımız bir kısım peygamberler ve sana anlatmadığımız daha nice peygamberleri de (gönderdik). Ve Allah Musa’ya hitap etti

---

⁸⁷ Ebü’l- Hüseyin Müslim b. El-Haccac Müslim, *Sahih-i Müslim Muhtasarı*, nşr. Abdullah Feyzi Kocaer (Konya: Hüner Yayınevi, 2005), 58-59.

⁸⁸ Mustafa Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 9.

⁸⁹ Muhammed Ebu’l- Feth el-Beyanuni, *Davet Dili*, çev. Murat Kaya (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021), 72.

konuştu (emirlerini bildirdi). (Biz) Rasûlleri, (rahmetle) müjdeleyici ve (azaba karşı) uyarıcı olarak (gönderdik) ki (bu) Rasûllerden sonra insanların (ahirette) Allah'a karşı (bizi imana çağıran olmadı diye) hiçbir delil (ve bahaneleri) kalmasın. Allah mutlak galip, hüküm ve hikmet sahibidir".⁹⁰ Ayet-i kerimeden de anlayacağımız üzere İslâm'a çağırmak üzere bilinenlerin haricinde bu yolda mücadele eden pek çok davetçi bulunmaktadır. Burada hemen bahsedelim ki İslâm, "Allah'a yönelmek", "tevhid inancına sahip olmak" gibi anlamlara da geldiğinden Allah indinde hak olan inancın genel adı olarak pek çok anlamda tarif edilmiştir. Özel anlamda ise son din Hz. Muhammed (s.a.v.)'in vahiy yolu ile Allah (a.c.)'den aldığı ibadât, muamelât, siyasî, ahlakî ve insanın içinde olduğu her türlü toplumsal düzeni ihtiva eden kendine has felsefesi olan kültür ve medeniyeti işaret etmektedir.⁹¹

Her din, akım, düşünce sisteminde olduğu gibi İslâm dinini yaymada belli bir nizam belirlenmiştir. Davet çalışmaları Kur'an-ı Kerim'de belirlenen ilke ve prensipler ışığında yürütülmelidir. Sünnet-i seniyyeler ise davet usulünün çerçevesini çizmektedir.⁹²

Davetin usul ve ilkelerini, çağrının nerede, ne zaman, kime ve nasıl yapılacağı hususunda yol çizen ilmin adı kimi araştırmacılar tarafından "tebliğ, davet ve irşad diplomasisi" olarak adlandırılmaktadır.⁹³ Peygamberler farklı toplumlara gönderilerek dönemin şartlarına uygun davet prensibi belirlemiş ve insanlığı hakka davet etmeye çalışmıştır. Günümüzde sekiz milyar insanın yaşadığı bilinmektedir.⁹⁴ Dünya nüfusu hızla artmaya devam ederken davet ilkeleri de her topluluğun sahip olduğu düzen karşısında kişilerin ihtiyaç duyduğu şeyi, sahip olduğu değerler ve kabiliyete göre İslâm'a çağrıda bulunmayı hedefler.

Davet usul ve üslubundan kısaca bahsedecek olursak öncelikle basiret, hikmet, mev'ize-i hasene, cidal-i ahsen, güzel söz, yumuşak söz ve açık söz üzere davetin

---

⁹⁰ Nisâ 92/163-165.

⁹¹ Mustafa Sinanoğlu, "İslâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/İslâm> [31.10.2023].

⁹² Mehmet Nurullah Aktaş vd. (ed.), *Davet Dili*, (İstanbul: Mütercim Yayınları, 2021), 13.

⁹³ Yılmaz vd., *Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ*, 32.

⁹⁴ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), "Dünya Nüfus Günü, 2023" (6 Temmuz 2023).

olması vurgulanmaktadır.⁹⁵ Yusuf⁹⁶, Nahl⁹⁷, Bakara⁹⁸ ve Taha⁹⁹ sûrelerinde zikredilen âyetlerde bu usul ve üsluptan bahsedildiğini görmekteyiz. Peygamberlerin davette kullandığı metotları iyi anlayıp meseleye yaklaşmak elbette ki davet yolunu kolaylaştıracaktır.

İkinci ilke ise daveti yapacak kişinin sahip olması gereken hasletlerdir. Bunları hâl ve davranışlarda gösterilen zarafet, nezaket, şefkat ve merhamet değerlerinin bulunması şeklinde açıklayabiliriz.¹⁰⁰

Üçüncü ilke ise yapılan davetin yaşanılabilir ve yapılabilir olmasıdır.¹⁰¹ Allah Teâlâ kâinatta ki her bir zerreyi bir nizam üzere yaratmıştır. İslâm dini de gerçek hayatta karşılaşılan tüm sorunları çözüme ve ıslaha kavuşturma kudretine sahiptir. Davetçi de bu minvalde zorluğun aksine yapılması mümkün olanı ayetler ışığında öğütlemelidir.

Davet, söz ve örnek yaşayış olmak üzere iki yaklaşım ile mümkün olabilmektedir. Söz ile davette bulunmak temeli teşkil etmektedir. Peygamberler insanlara öncelikle söz ile Allah'tan gelen vahyi iletmişlerdir. Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur: *“Ve eğer müşriklerden biri senden korunma isterse, Allah'ın sözünü duymasına fırsat vermek için onu koruma altına al; sonra onu kendi güvenlik bölgesine ulaştır. Bu uygulama, onların bilmeyen bir topluluk olmalarından dolaydır”*.¹⁰² Sözlü davet çeşitleri; hutbe, ders, konferans, ilmi münazaralar, sohbetler ve benzeridir. Yazı ile yapılan davet ise kitap, dergi, makale ve mektup yolu ile yapılır. İkinci yaklaşım olan örnek yaşayış ise davetin en mühim vasıtalarındandır. İnsanların sosyal bir varlık olması hasebiyle birbirlerinden etkilenmeleri pek tabidir. İslâmî hassasiyetlere sahip kişiler

---

⁹⁵ Aktaş vd., *Davet Dili*, 13.

⁹⁶ Yusuf 12/108.

⁹⁷ Nahl 16/125.

⁹⁸ El-Bakara 2/83.

⁹⁹ Taha 20/44.

¹⁰⁰ Aktaş vd., *Davet Dili*, 14.

¹⁰¹ A.g.e., 14.

¹⁰² Tevbe 9/6.

örnek yaşayışları ile topluma önder olmakta ve davetin hızla yayılmasını sağlamaktadır.¹⁰³

Peygamberler irşad için özel olarak seçilmişlerdir. Davet ve tebliğ aşamasına gelene kadar pek çok açıdan Allah Teâlâ tarafından hazırlanma süreci geçirmişlerdir. Peygamberler, evliyalar, alimlerden sonra o yolu takip eden davetçilerinde doğru yolu bulmaya ihtiyaçları vardır.¹⁰⁴

3.1.2. Hz. Peygamber Döneminde Kadın Davetçiler

Allah'a davet ve tebliğde kadın, her işte olması gerektiği gibi elinden gelenin en iyisini yapmakla mükelleftir. Çünkü mümin kadınlar Allah'ın rızasını gözetir ve bunu kazanmak için tüm benliği ile emr-i bi'l-ma'ruf ve'n-neh-yi ani'l-münker vazifesini yerine getirmeye gayret eder. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *“Müminlerin erkekleri de kadınları da birbirlerinin velileridir; iyiliği teşvik eder, kötülükten alıkoyarlar, namazı kılarlar, zekâtı verirler, Allah ve Rasûlüne itaat ederler. İşte onları Allah merhametiyle kuşatacaktır. Kuşkusuz Allah mutlak güç ve hikmet sahibidir”*.¹⁰⁵ Nazil olan ayeti kerime ile birlikte Müslüman kadınlar, Müslüman erkekler ile karşılıklı velâyet makamına yükseltilmiştir. Buradan anlamaktayız ki hayrı yayma, şerri ise def etme hususunda kadın erkek tüm müminler yardımlaşma içerisinde olmalıdırlar.

Kur'an ve sünnet ışığında her Müslüman kadının davet sahasını şöyle sıralayabiliriz. Öncelikle dini iyi bir şekilde öğrenip kendi hayatında tatbik etmelidirler, böylelikle topluma karşı örneklik teşkil ederler. İkinci olarak yakınlarından başlayarak, akrabaya, komşularına, katıldığı veya çalıştığı ortamlarda tebliğ çalışması yapmak. Üçüncü olarak kendi evinden başlamak suretiyle evlatlarını İslâmî eğitim metodu ile iyi bir şekilde yetiştirmek. Dördüncü olarak eşinin davetine yardımcı rolünde olmak ve aile dinamiklerini korumak.

Peygamberimizin başta eşleri, İslâm'ın getirmiş olduğu nizamı tesis etmek için üstün gayret göstermişlerdir. Allah'tan gelen vahiyleri doğru bir şekilde anlaşılması,

---

¹⁰³ Abdülkerim Zeydan, *İslâm Davetçilerine*, çev. Nezir Demircan (Ankara: İkbâl Basım Yayın ve Dağıtım, 1977), 537-558.

¹⁰⁴ Hasan Kâmil Yılmaz, *Tasavvufta İrşad*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007) 85.

¹⁰⁵ et-Tevbe 9/71.

peygamberimizin sünnet-i seniyyesinin yanlış anlaşılmalara mahal vermeden uygulanması için gerek sözlü gerekse fiili olarak davet ve tebliğ de bulunmuşlardır.

Peygamber hanımları ümmetin anneleri arasında Hz. Aişe (r.a.), İslâmî ilimler alanındaki bilgisi, konumu, siyasi gelişmelere yaklaşımı, sosyal olaylarda verdiği tepkiler ile farklı bir duruşa sahiptir. Hayatı ile tüm Müslüman kadınlara örnek olmuştur. Zekâsı, anlayıştaki kabiliyeti, hafızası, hitabeti, ayet ve hadisleri en doğru şekilde anlama çabası sayesinde Peygamberimiz (s.a.v.)'in gözünde müstesna bir yerde olmuştur.¹⁰⁶

Hz. Aişe'nin ilmi alanda gelişmesinin, nesep ilmi gibi konularda mâhir babası Hz. Ebu Bekir'in ocağında büyümesi, kabiliyeti, zekâsı ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in evinde ikâmet etmesinin oldukça etkileri vardır. Peygamber Efendimiz ile evlendikten sonra Kuran, hadis, tefsir ve fıkıh alanlarında en üst ilme ulaştığı söylenmektedir. Hz. Aişe (r.a.), Mescid-i Nebevi'nin bitişiğinde yer alan evinden yapılan dersleri dinler, anlamadığı yerleri Peygambere sormak suretiyle araştırma yapmıştır. Böylelikle hem kendi döneminde yaşayan ashaba hem de sonraki dönemlerde soruları yanıtlayarak yol gösterici olmuştur. İnen Kur'an-ı Kerim ayetlerini de Hz. Peygamber ile sıkça mütalaa etmiştir. Tefsir ilminde de bu vesile ile oldukça derinleşmiştir. Kendine has aldığı notlar ile yine kendi üslubu ile Kur'an-ı Kerim'i, Kur'an ile tefsir etmiştir.¹⁰⁷

Hz. Aişe (r.a.), Kuran'ı erken yaşlarından itibaren ezberlemiştir. Ayetlerin kıraat tarzlarına oldukça vakıftır. O, Kur'an-ı Kerim'i incelikleri ile birlikte oldukça iyi derecede anlamıştır. Bunun yanı sıra Efendimizin tüm söz ve fiillerine karşı iyi bir gözlemci olmuştur. Hadis-i şeriflerden istinbat ve kıyas ile yeni hükümler çıkarmıştır. İctihad ve fetva ilminde de rüşünü ispat etmiş, fâkih ve müctehid olarak anılmıştır. Fetva vermesi ile meşhur olmuş yedi kişiden biri olmuştur. Ayrıca usul-ü fıkıh, hikmet-i teşri ve bilhassa feraiz alanlarında incelikli ilim sahibidir.¹⁰⁸

---

¹⁰⁶ Mustafa Fayda, "Âişe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/aise> [21.11.2023].

¹⁰⁷ Özer, *Kadının Tefsir İlmindeki Yeri*, 65-66.

¹⁰⁸ Mahmut Bilik, *İbadetler Bağlamında Hz. Aişe'nin Rivayetleri ve Fıkhi Yönü*, (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 6.

Hafızasının güçlü olması ve öğrenme aşkı hasebiyle 2210 hadis rivayet etmiştir. Buhari ve Müslim'in sahihlerinde rivayet edilen 297'sinden 174'ünde ittifak etmişlerdir. Hadis ve sünnetlerin sonraki ümmete aktarılması hususunda benzersiz bir örneklik göstermiştir. Öyle ki *Müksirun*¹⁰⁹ sahabenin içinde yer almıştır. Bunun yanı sıra hadislerin doğru anlayıp aktarılması için ilmi tenkit metodunu ortaya koymuştur.

Tefsir, hadis ve fıkıh ilimlerinin yanı sıra Arap tarihi, nesep ilmi, cahiliye döneminin genel durumu, örf ve adetleri, şiir, edebiyat gibi konularda da babası Ebu Bekir'in tesiri ile iyi derece ilmi birikimi vardır. Belagat ve fesahati ile de bilinen bir hatiptir.¹¹⁰

Hz. Aişe'nin evi, Hz. Peygamber ve sonraki dönemde kadın erkek pek çok kişinin ziyaret edip ilmi mülahazaların yapıldığı ve sorular sorulup yanıt arandığı yer olmuştur. Erkek kadın yüzlerce öğrencisi olan Hz. Aişe'nin sahabeden, Ebu Musa el-Eş'ari (v. 664), Ebu Hureyre (v. 677), Abdullah b. Amr (v. 684), Zeyd b. Halid el-Cüheni, Abdullah b. Abbas, Rabia b. Amr, Amr b. el-Âs (v. 680) gibi isimler yer almıştır. Tabiûndan ise Said b. el-Müseyyeb (v. 711), Alkame b. Kays (v. 62/681), Amr b. Meymun (v. 694), Ebu Atıyye, Mesruk (v. 683) gibi meşhur alimleri saymak mümkündür.¹¹¹ Hz. Aişe'nin karakteri, hafızası ve ilmi birikimi ile dönemin en ünlü kadın davetçilerinden olduğunu anlamaktayız.

Hz. Peygamber döneminde pek çok kadın sahabe Kur'an ve hadislerin öğrenilmesi ve nakli konusunda dikkatle çalıştıkları malum üzeredir. En başta ise ümmühâtu'l-mü'minin gelmektedir. Hz. Aişe annemizin haricinde Peygamber Efendimizin hadislerini rivayet eden kadın sahabeler ve rivayet ettikleri hadis sayılarını İbn Hazm'ın (v. 1064) tespitinden bir kısmı şöyledir:

Hiz. Peygamber'in hanımlarından Ümmü Seleme 378 hadis, Ema bnt. Yezid 81 hadis, Ümmü'l-Mü'minin Meymune 76 hadis, Ümmü'l-Mü'mininin Ümmü Habibe 65 hadis, Ümmü'l-Mü'minin Hafsa 60 hadis, Ema bnt. Umeys 60 hadis, Ema bnt. Ebu Bekr 58 hadis, Ümmü Hani bnt. Ebu Talib 46 hadis, Ümmü Atıyye 40 hadis, Fatıma bnt. Kays 34 hadis, Ümmü'l-Fadl bnt. el-

¹⁰⁹ Müksirun: Çok hadis rivayet eden yedi sahabe hakkında kullanılan terimdir.

¹¹⁰ Özer, *Kadının Tefsir İlimindeki Yeri*, 69-70.

¹¹¹ Muhammet Yılmaz, "Hz. Peygamber Dönemi ve Sonrasında Kadın Âlimlerin Hadis İlimine Katkıları (Memlükler Dönemine Kadar)", *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Özel Sayı 1, (2016), 381.

*Haris 30 hadis, Ümmü Kays bnt. Mihsan 24 hadis, er-Rubeyyi' bnt. Muavviz 21 hadis, Fatıma bnt. Rasûlullah (s.a.v.) 18 hadis, Havle bnt. Hakim 15 hadis, Ümmü Süleym bnt. Milhan 14 hadis, eş-Şıfa bnt. Abdullah ve Sübey'a el-Eslemiyye 12'şer hadis, Ümmü'l-Mü'minin Zeyneb bnt. Cahş, Duba'a bnt. ez-Zübeyr, Büşra bnt. Safvan 11'er hadis, Ümmü'l-Mü'minin Safiyye, Ümmü Mübeşşir, Ümmü Kürz, Ümmü Hişam bnt. Harise, Ümmü Gülsüm, Ümmü Ma'kal el-Esediyye 10'ar hadis, Ümmü'l-Husayn, Havle bnt. Kays, İbn Mesud'un hanımı Zeyneb, Hansa bnt. Hıdam, el-Fürey'a bnt. Malik, Ümeyme bnt. Rukayyeka 8'er hadis...*¹¹²

Davet ve tebliğ vazifesinin yanı sıra mümin kadınlar, cihad etmekten de geri durmamışlardır. Pek çok sefere katılmış ve cihad ederek şehid olma şerefi ile nasiplenmeyi murad etmişlerdir.¹¹³ Bunun ilk örneklerini Peygamber Efendimiz döneminde görmekteyiz. Enes b. Mâlik (r.a.) rivayetine göre: “Rasûlullah (s.a.v.) Kuba'ya gidince, Milha kızı Ümmü Haram'ı ziyaret ederdi. O zamanlar Ubâde b Sâbit'in hanımıydı. Bir gün Peygamberimiz, Ümmü Haram'ın yanına vardı. Ümmü Haram, peygamberimize yemek ikram etti. Derken Peygamberimiz uyudu. Bir müddet sonra gülererek uyandı. Ümmü Haram: ‘Seni güldüren şey nedir Ya Rasûlallah?’ dedi. Rasûlullah (s.a.v.) şöyle dedi: ‘Ümmetinden kimi insanlar, Allah yolunda savaşmak için gemilere bindiler.’ Bunun üzerine Ümmü Haram, ‘Bana da dua et de bende onlardan olayım.’ dedi. Rasûlullah (s.a.v.) tekrar uyumaya başladı. Bir müddet sonra gülererek uyanınca, ‘Ey Allah'ın Rasûlü, seni güldüren şey nedir?’ dedi. Rasûlullah (s.a.v.), ‘Ümmetinden bazı insanlar Allah yolunda savaşa gidecekler.’ dedi. (Diğer bir rivayette ise Kayser'in şehrine, ümmetinden cihat için gidecek ilk ordunun günahları affedilmiştir şeklinde geçer.) O zaman Ümmü Harem, ‘Allah'a dua et de bende onlardan olayım’ dedi. Rasûlullah (s.a.v.), ‘Sende ilk gidenlerden olacaksın.’ buyurdu.¹¹⁴

---

¹¹² Yılmaz, “Hz. Peygamber Dönemi ve Sonrasında Kadın Âlimlerin Hadis İlmine Katkıları”, 382.

¹¹³ Abdulhalim Ebu Şakka, çev. Şaban Haklı vd., “Allah Yolunda Cihad Etmek” *İslâm Kadın Ansiklopedisi*, (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2007) 1/315.

¹¹⁴ Buhari, 6/443.

3.1.3. İslâm Tarihinde Öne Çıkan Kadın Âlimler

Peygamber Efendimiz döneminde, İslâm ile şereflenen başta ümmehâtü'l-mü'minîn olmak üzere sahabe dönemi, tâbiîn, tebeu't- tâbiîn dönemi ve günümüze değin Müslüman kadınlar tebliğde bulunmak için canla başla çalışmış ve çeşitli zorluklar ile mücadele etmişlerdir. İslâm tarihi boyunca çeşitli beldelede ilmi ile ön plana çıkmışlar, ünlü alim ve alimeler yetiştirmişlerdir. Burada hepsini anlatmak sayfalara sığmayacağından biz her asırdan birini yazmak ile iktifa edeceğiz.

3.1.3.1.Fâtıma Bint Alâeddin Es-Semerkandiyye

Fakih kadın âlim denilince akla ilk 12. yüzyılda yaşamış olan Fatıma bint Muhammed b. Ahmed es-Semerkandiyye gelmektedir. İlmîni Hanefî mezhebinin fâkihlerinden olan babası Alaeddin es Semerkandi'den (v. 1144) almıştır. Fatıma bint Muhammed, fıkıh ilminin yanı sıra hadis âlimidir. Aynı zamanda hüsn-i hat sanatı ile ilgilenmiş ve ustalık makamına erişmiştir.¹¹⁵

İzdivacını, babasından uzun süre ders alan ve babasının *Tuhfetü'l-fukahâ*'sını şerh eden Kâsânî (v. 1191) ile yapmıştır. Evlendikten sonra babası ile aynı evde oturmuşlar ve böylelikle fetva heyeti oluşturmuşlardır. Sonraları Halep'e yerleşmiş olan Fatıma bint Muhammed dönemin ünlü atabeyi Nûreddin Mahmud Zengi (v. 1174) gibi kişilerden oldukça itibar görmüştür. Fıkhi meselelerde istişare makamında olmuş, çözülemeyen meseleleri onunla konuşmuşlardır. Fetvalarını bizzat mahir olduğu kendi hat yazısı ile matbu etmiştir.¹¹⁶

Cömertliği ile de bilinen Fatıma bint Muhammed'in, ziynetlerini satarak bir ramazan boyunca fıkıh alimlerine iftar yemeği organize ettiği bilinmektedir. Bu davranışı ile Halep'te öncü rol üstlenmiş ve devam eden bir geleneğin başını çeken ilk kadın âlim unvanını almıştır.

---

¹¹⁵ Uyar, Gülgün Uyar, "İslam Medeniyetinde Kadın Alimler ve İlme Katkıları". *Diyanet Kadın ve Eğitim Dergisi*, <https://www.diyanehaber.com.tr/islam-medeniyetinde-kadinlimler-ve-ilme-katkilari> [22.11.2023].

¹¹⁶ Nusrettin Bolelli, "Fâtıma Bint Alâeddin es-Semerkandiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fatima-bint-alaeddin-es-semerkandiyye> [22.11.2023].

3.1.3.2.Şühde bnt. Ahmed b. el-Ferec b. Ömer el-İberiyeye ed-Dîneveriyye

Altıncı asrın en önemli kadın âlimlerinden olan Şühde bnt. Ahmet (v. 1178) Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. İlmi ve çok yönlü kişiliği vesilesi ile etrafı tarafından kendisine pek çok künye atfedilmiştir. Bunları şöyle sıralamak mümkündür: “el-İberiyeye”, “el-Kâtibe”, “Fahrü'n-nisâ”, “Muammere”, “Cihet”, “Müsnidetü'l-İrâk”, “ahkam-ı sitte”.

Fıkıh ve tefsir alanında derinlikli ilme sahi olduğu bilinmektedir. Bunun yanı sıra hadis ilminde de önde gelen âlimler arasında yerini almıştır. Hadis ilminde rivayet metotlarından semâ, kıraat ve icazet yollarını benimsemiştir. Edebiyat, belagat ve şiir alanlarında da dersler verdiği eserlerinden anlaşılmaktadır. Dönemin önemli âlimlerinden Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Abdilkadir el-Yusufi el-Bağdadi'den İmam Malik'in Muvatta'sını, Tarrad b. Muhammed b. Ali ez-Zeynebi'den Ebu Ubeyd'in Kitabü'l-Emval'ini, Muhammed b. el-Huseyn b. Herise'den Mucemu'l-İsmaili'yi, Muhammed b. Abdisselam el-Ensari'den Burkanî'nin Kitabü'l Musafaha'sını sema yoluyla almıştır. Bunun haricinde pek çok eseri farklı hocalardan okumuş ve elliye yakın kitap rivayetinde bulunmuştur.¹¹⁷

Şühde el-Kâtibe'den hem Iraklı muhaddisler hem de Hanbeli ve Şafi âlimleri ders almışlardır. Derslerini perde arkasından öğrencilerine verdiği aktarılmıştır. Pek çok yerden Şühde'nin ilminden istifade etmek için gelen öğrenciler arasında en meşhur talebesi Meşyeha'yı derleyen Bağdatlı hafız ve hadis alimi Ebu Muhammed İbnü'l-Ahdar Takıyyüddin Abdülaziz b. Mahmud b. Mübarek el-Bağdadi (v. 1215) olduğu bilinmektedir.

3.1.3.3.Fâtıma Muhammed El-Fıhrî El-Kureyşî

9. yüzyılda yaşadığı bilinen Fâtıma Muhammed el-Fıhrî el-Kureyşî, Fas'ın Fez şehrinde olduğu bilinmektedir. Hadis ve fıkıh ilimlerinde dersler alarak kendisini geliştirmiştir. “Oğlanların Annesi” lakabıyla anılmıştır. Kökenleri, Ukba bin Nafi el-Fihri el-Kuraşî'nin torunlarına kadar uzandığı bilinmektedir.¹¹⁸

---

¹¹⁷ Hatice Sevide Garip, “Hicrî Altıncı Asırda Ün Yapmış Bir Hanım Muhaddis: Şühde el-Kâtibe”, *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 5/ 2 (Aralık 2021), 772-773.

¹¹⁸ “Fatımatu'l-Fehriyyetü Ümmü'l-Beninin Elleti İhtedaneti'l-İlme ve'l-Ulemae ve Esseseset Evvel Camiatin fi'l-Âlem”. <https://www.aljazeera.net/encyclopedia/2023/6/3/فاطمة-الفهرية-أم-البنين-التي-احتضنت> [22.11.2023].

Fatıma Kureyşî'nin meşhur olmasının en büyük sebebi eşi vefat etikten sonra, babasından ve eşinden kalan miras ile üniversite inşa ettirmesidir. Fas'ta inşa edilen "el-Karaviyyîn" isimli üniversitenin yapımı 859 yılında tamamlanmıştır. Dünyanın en eski üniversitelerinden biri olduğu söylenmektedir. Mısır'ın en meşhur üniversitesi olan Ezher ve İngiltere'nin Oxford Üniversitesinden bile daha eski tarihi olduğu bilinmektedir. Sıkı bir eğitim anlayışına sahip olan üniversitede İslâmî ilimlerin haricinde astronomi, fen bilimleri, matematik, edebiyat ve yabancı diller de yer almıştır. Arap rakamlarının bu üniversite aracılığı ile Avrupa da yaygınlaşmış ve kullanılmış olduğu malumatlar arasındadır.¹¹⁹

İlim meclisi olarak cazibe merkezine dönüşen Karaviyyîn Üniversitesi, İslâm dünyasının pek çok beldesinden âlimlerin yetişmesine vesile olmuştur. Burada İbn Haldûn (v. 1406), İbnü'l-Hatîb (v. 1374), İbn Battûta (v. 1369) gibi ilmi asırlara uzanan âlimler eğitim almıştır. Endülüs ve Avrupa'dan da birçok alim ve öğrenci ağırlayan Karaviyyin Üniversitesinde, İbn Arabî (v. 1240), el-İdrîsî (v. 1165), el-Bitrûcî, İbn Meymun (v. 1204), Leo Africanus, Papa II. Sylvester (v. 1003) gibi isimlerde dikkat çekmektedir.¹²⁰

Böylelikle Fâtıma el-Fihriyye, dünyadaki ilk üniversiteyi kuran Müslüman kadın unvanıyla tarihte yer edinmiştir.

3.1.3.4.Fâtıma Binti Sa'd El-Hayr

13. yüz yılda yaşayan Ümmü Abdilkerîm Fâtıma bint Sadi'l-Hayr b. Muhammed el-Ensâriyye (v. 1203), İsfahan'da dünyaya gelmiştir. Dönemin meşhur hadis âlimleri arasında yer almıştır. Babası tacir ve muhaddis olarak bilinen Ebu'l-Hasan Sadü'l-Hayr'dır. Çok küçük yaşlardan itibaren babası vesilesi ile hadis literatürü ile tanışmıştır. Hadis alanında İsfahan'da hadis alanında tanınmış olan Fâtıma bint Abdullah el-Cûzdâniyye Taberânî'nin el-Mucemü'l-kebir'i okutulan mecliste

¹¹⁹ "Dünyanın İlk Üniversitesini Kuran Müslüman Kadın: Fatıma el Fihriyye".

<https://www.diyanehaber.com.tr/dunyanin-ilk-universitesini-kuran-musluman-kadin-fatima-el-fihriyye#:~:text=Karaviyyin%20Medreseleri%2C%201088%20yilinda%20kurulan,Musluman%20kadin%20unvaniyla%20tarihe%20gecmistir.> [22.11.2023]

¹²⁰ "Karaviyyin Üniversitesi Hakkında 5 Bilgi- Fatıma el-Fihri Kimdir?",

<https://www.fikriyat.com/galeri/islam/karaviyyin-universitesi-hakkinda-5-bilgi-fatma-el-fihri-kimdir/10> [22.11.2023].

bulunmuştur. Bunun yanı sıra Hibetullah b. Husayn'dan, Ebû Gâlib b. Bennâ'dan ve Zâhir b. Tâhir'den (v. 1138) hadis dinlemiştir. Hocalarından diğerleri ise Ebû Mansûr el-Kazzâz diye tanınan Târîhu Bağdâd'ın râvisi Abdurrahman b. Muhammed eş-Şeybânî, dil ve lugat âlimi İbnü'l-Cevâlik'i saymak mümkündür.¹²¹

Fatıma bint Sa'd'ın en dikkat çeken yanı ise İspanya'nın Valensiya şehrinden Çin'e kadar süren bir ilim yolculuğunda bulunmasıdır. Buhara, Kahire, Bağdat, İsfahan, Rey, Şam, Nişabur, Tus, Semerkant, Kaşgar ziyaret ettiği yerler arasında bilinmektedir.¹²²

3.2.Bir Davetçi Olarak Zeyneb Gazzâlî

3.2.1. Davet Muhtevası

Zeyneb Gazzâlî, Ümmet-i Muhammet ile birlikte tüm insanlığın salah ve kurtuluşunun ancak İslâm davetiyle mümkün olacağını savunmuştur. Hak olan yolun tek olduğunu ve o yolun da ancak Allah ve Rasûl (s.a.v)'in yolu olduğuna inanmıştır. Delile delille, fikre fikirle, söze sözle karşı çıkılması gerektiğini belirtmiştir. Davetçilerin, bâtılı yıkmak ve insanlık için ekmek ve sudan daha gerekli olduğunu söylemiştir.¹²³

Doğudan batıya tüm şer ve materyalist güçlerin savaş ilan ettiği 1960'lı yılların Mısır'ında hak sancağını taşımak, davetçileri yeniden bir araya getirmek, insanlığın gözüne düşmüş perdeyi kaldırmak için var gücüyle mücadele etmiştir. Ülkesinin içine düştüğü sömürüye hiçbir zaman baş eğmemiş ve karşı çıkmıştır. Yönetimin İslâm düşmanlığı yaptığı, nefret ve kin güttüğü tüm teamülleri elinin tersiyle itmiştir.

Kur'an ve sünnetin esaslarını okuyarak incelemeler yapmış, öğrendiklerini insanlara tebliğde bulunmuştur. Tağutlara kulluktan çıkıp, Allah'a kul olmayı öğütlemiştir. Yalnız Yüce Yaratıcının dinine bağlı yaşamının, Kur'an ve sünnetin esaslarını gözetmenin, haram işleyerek O'na isyan etmemelerinin yolunu göstermeye gayret etmiştir. İslâm'a bağlı genç, kadın, yaşlıların ülkede geniş bir tabana yayılarak cahiliye

---

¹²¹ M. Yaşar Kandemir, "Fâtıma Bint Sa'd el-Hayr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/fatima-bint-sad-el-hayr> [22.11.2023].

¹²² "Alime ve Saliha Hanımlar". <https://www.islamveihsan.com/alime-ve-saliha-kadinlar.html> [22.11.2023].

¹²³ Gazzâlî, *Zindan Hatıraları*, 7-8.

adetlerini söküp atmak ve ülkesinin tüm kademelerinde İslâm ile şereflenmesini istemiştir.¹²⁴

İslâm'ı inanç olarak ele almıştır. Kaynaklarını incelemiş ve araştırmıştır, Allah ve Rasûl (s.a.v)'den gelen tüm emir ve öğretileri telakki bellemiştir. Toprak, İslâm toprağı olduğu sürece değerli ve önemli görmüştür. Onun uğruna şehit olup onu korunması gerektiğine inanmıştır. İnsanların Allah için kurtardığı gibi, toprağı da Allah için kurtarılmalıdır. İnsanları Allah'a yöneltme çabasında olduğu gibi toprağı da Allah'a iade etmiştir. Allah'a ibadet eden insanlarla, üzerinde Allah'a ibadet edilen topraklar İslâm toplumu olduğunu söylemiştir.¹²⁵

Müslüman Kardeşler Teşkilatı'nın, ülke yöneticisi yahut herhangi birini öldürmek, ülkeyi tahrip etmek gibi bir gayesi olmadığını ifade etmiştir. Mısır'ı bizzat tahrip eden kişinin Abdünnâsır'ın kendisi olduğunu vurgulamıştır. Kendi amaçlarının öldürmek düşüncesinden çok daha büyük olduğunu belirtir. Amaçları yeryüzündeki en büyük gerçek olan tevhit davasıdır. Asıl dava; Allah'ı bilme, tek Allah'a kulluk, Kur'an ve sünneti üstün kılma davasıdır demiştir. Amaca ulaşıldığı gün puthaneleri yıkacaklarını ve düzene son verecekleri inancındadır. Gayelerinin tahrip değil ıslah; yıkmak değil, yapmak olduğunu savunmuştur.¹²⁶

3.2.2. Davet Üslûbu

Araştırmamızın bu bölümünde Zeyneb Gazzâlî'nin diksiyonu, beden dili, fesahat ve belagati, hitabet tekniğini anlamaya çalışacağız.

Gazzâlî vaazlarında diksiyonunu etkili kullanmış, önemli gördüğü yerlerde sesini alçaltıp yükselterek muhatabının dikkatini daima üzerinde tutmayı sağlamıştır. Güçlü, gür ses tonuna sahip olmasının yanı sıra hassaten İslâm davası söz konusu olunca kendinden emin, asla titremeyen ses tonlaması ile dikkat çekmektedir.¹²⁷

Zeyneb Gazzâlî vaazlarında kuvvetli hitabının yanında beden dilini de oldukça etkili kullanmıştır. Hitap ederken ellerini kullanır, önemli ve sarsıcı konularda işaret parmağını havaya kaldırarak konuşmasını sürdürmüştür. Konunun ehemmiyetini

---

¹²⁴ A.g.e., 138.

¹²⁵ A.g.e., 149.

¹²⁶ A.g.e., 150.

¹²⁷ Muhammed Hikel, "Hadis el-Zikriyyat Zeyneb el Gazzâlî", <https://www.youtube.com/watch?v=b807BxQPG3Y> [05.08.2023].

vurgu yapmak maksadı ile kimi zaman iki cümle arasında birkaç saniye bekleyip sonrasında sözlerine devam etmiştir. Hitap ettiği ortamı etkili kullanmıştır. Dinleyiciler ile göz teması kurarak ortamın gidişatını gözlemlemeye çalışmıştır. Bakışlar ve yüzlerden tepkileri anlamış ve konunun gidişatını duruma bakarak belirlemiştir. Öfkelenişinde de sevindiğinde de yüzünden anlaşılmaktadır. Güzel hatıralar anlatırken daima mütebessimdir. Masa yahut kürsüde hitabını yapacaksa ellerini masanın üzerine koyarak, vücut dilini etkili kullanmıştır. Özellikle İslâm adına konuştuğunda, İslâm'ın temsilcisi olduğu bilicinde olarak kendinden emin vakur bir duruş sergilemiştir.¹²⁸

Zeyneb Gazzâlî, fesahat ve belagatin inceliklerine vâkıf bir davetçidir. Vaazları ve hitabında fasih Arapça kullandığı görülmektedir. Konuşmasında vurgulamak istediği yerlerde sesinde değişiklik yaparak anlatmak istediklerini, kelimeleri telaffuzunda karşı tarafın net anlayabileceği ölçüde aktarmıştır. Çokça faydalandığı ayet ve hadisleri okurken de bilhassa fesahat ve belagatine önem vermiştir.¹²⁹

Bir soru sorulduğunda, konuyu giriş gelişme sonuç şeklinde tafsilatlı olarak anlatmaya önem vermiştir. İslâmî davet bulunduğu sözünü söylerken hiçbir şart ve koşulda doğruyu söylemekten kendini geri çekmemiştir. Şartlar ne olursa olsun kendisine zulmedenlere karşı dahi daima tebliğ de bulunmuştur.¹³⁰

Konuşmasına başlarken muhataplarına özellikle genç kızlar ile olan buluşmalarında dua ve güzel sözler ile dikkatleri üzerine çektiği görülmektedir. Davetini, sık sık Kur'an-ı Kerim'de ki âyetleri referans alarak hitap etmiştir. Hadis-i şeriflerden, İslâm tarihinden örnekler vererek konuları bağlamına oturttuğu gözlemlenmektedir. Muhatabının anlayacağı dil üslubunca konuşmuştur.¹³¹

Keskin zekâsı ile karşısındaki kişiyi Gazzâlî mağlup etmiştir. Bir sorgusunda el-Vefd'in adamlarıyla Abdülhakim Amir'in makamında çalışan ve iş birliği teklifini bir

---

¹²⁸ A.g.y., <https://www.youtube.com/watch?v=b807BxQPG3Y> [05.08.2023].

¹²⁹ "Muhadaratun lil'Hacceti Zeyneb el-Gazzâlî fi Cezair", <https://www.youtube.com/watch?v=-A1-FODwYkQ> [27.01.2023].

¹³⁰ Gazzâlî, *Zindan Hatıraları*, 191-192.

¹³¹ Mustafa Benhamza, "Zeyneb el-Gazzâlî Rahimeha Allah Tukaddemu Muhadaraten li'l-Allamete's-Şeyhi'l-Kardavi bi'l-Cezair", <https://www.youtube.com/watch?v= Vn9ReitJ9c> [07.12.2023].

daha düşünmesini istemişlerdir. Bu fırsatı kaçırmamasını ve itiraf etmesini tembih ederek, “Gözlerini çıkarıp kör ettikten sonra seni el Hüseyinî ve Fuat Sıracuddinle yüzleştireceğiz” diyerek tehditte bulunmuşlardır. Bunun üzerine Gazzâlî: “Allah’a hamdolsun kalplerimizle de görüşürüz” diyerek şu ayeti okumuştur.¹³² “Gerçek şu ki gözler kör olmaz. Belki göğüslerdeki kalpler kör olur”.¹³³ Keskin zekâsı ve hafızası ile Allah ve Rasûl (s.a.v)’in himayesinde kendini emin ellerde hissetmiş ve tam bir güven ile düşmanlarının oyunlarına karşı mücadele etmiştir.

3.2.3. Muhatap Kitlesi

Zeyneb Gazzâlî, hapis hayatı da dahil uzun yıllar boyunca tebliğ çalışmalarını sürdürmüştür. Devlet yönetimin baskısının en yoğun olduğu zamanlarda dahi geri çekilmemiş daima mücadele ederek tebliğde bulunmuştur. Hapse atılan Müslümanlara ve ailelerine, İslâm’ı tebliğ uğruna mazuriyete dâçar olanlara maddi manevi destek olmuştur. Davetini yaymak için ülkesini şehir şehir, kasaba kasaba dolaşmış, tebliğ turları düzenlemiştir. Yalnız Mısır da değil, pek çok ülkeye giderek kadın, erkek, çocuk, genç, yaşlı toplumun her kesimine hitap etmiştir.¹³⁴

Konferans, seminerler vermiş, çeşitli dersler yapmış, camiler inşa ettirerek oralarda vaazlar vermiştir. Bir yandan da yazılı olarak tebliğini insanlara ulaştırmaya çalışmıştır. Evinin kapısı daima açık olmuş, gençlerle görüşmeler yapmış, her birini hakkın sesi olan davetçiler olarak görmüş ve yetiştirmeye gayret etmiştir.¹³⁵

Müslüman halkın yanı sıra, pek çok devlet yöneticisi ile de görüşmüş İslâmî değerler ile yoğrulmuş projeler üreterek sunmuştur. Alimler tarafından da saygı duyulan Gazzâlî, pek çok ilmi toplantıya davet edilmiştir.

3.2.4. Teşkilatçılığı

Zeyneb Gazzâlî, küçük yaşlarından itibaren toplumu ilgilendiren konular ile yakinen ilgilenmiş ve aktif rol üstlenmiştir. Bu vesile ile kurduğu birlik ve katıldığı teşkilattan bahsedeceğiz.

---

¹³² Gazzâlî, *Zindan Hatıraları*, 152.

¹³³ Hac 22/46.

¹³⁴ Gazzâlî, *Yeniden İslamî Diriliş*, 8.

¹³⁵ Görgöz vd., *Öncü Şahsiyetler*, 243.

Öncelikle şunu bilmeliyiz ki sosyal bir varlık olan insan, varoluşundan bu yana yaşamını sürdürürken topluluk ile bütünleşme içerisinde olmuştur. İslâm dinine mensup Müslümanlar da Kur'an-ı Kerim'in emrettiği üzere bir araya gelerek sosyal bir nizam üzere bütünleşmiş ve çeşitli cemaatler, fırkalar, teşkilatlar neşet etmiştir.

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *“Hep birlikte Allah'ın ipine (İslâm'a) sımsıkı yapışın; parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman kişiler idiniz de O, gönüllerinizi birleştirmişti ve O'nun nimeti sayesinde kardeş kimseler olmuştunuz. Yine siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi O kurtarmıştı. İşte Allah size ayetlerini böyle açıklar ki doğru yolu bulasınız”*. *“Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir”*.¹³⁶ Kur'an-ı Kerim'in muhtelif ayetlerinde geçen “ümme” kelimesi, Hz. Muhammed (s.a.v.)'e iman edip tâbi olan topluluğu işaret etmektedir. Yine ayetlerde geçen Müslümanların kiblesinin Kâbe olması, vakit namazları, Cuma namazları, bayram namazları gibi ibadetlerin cemaat ile gerçekleşmesi ümmetin birlik ve beraberlik anlayışını pekiştirilmesi beklenmiştir. Müslüman bireylerin salt kendi benliği için yaşaması değil aynı zamanda en yakınlardan başlayarak toplumun her kesiminden insana ulaşma, ihtiyacını giderme, tebliğ de bulunma gayreti içerisinde olması istenmektedir.

Önce Hüdâ Şar'âvî'nin *Kadınlar Birliği*'nde aktif olarak bulunmuştur. Almış olduğu eğitim ve İslâmî yaşayış gereği bir şeylerin ters olduğunu anlayan Gazzâlî oradan ayrılarak özünü bulmuş ve *Müslüman Kadınlar Birliği*'ni 19 yaşında kurmuştur. Yaptığı çalışmalar vesilesi ile önemli şahsiyetler ile tanışmıştır. Bunlar arasında en önemlisi de Hasan el-Bennâ olmuştur. Bu tanışmadan kısa bir süre sonra kendisine biat etmiş ve *Müslüman Kardeşler Teşkilâtı*'nın kadınlar biriminden sorumlu olmak üzere vazife almıştır.

---

¹³⁶ Âl-i İmrân 3/103-104.

3.2.4.1. Kurduğu Teşkilatlar

Zeyneb Gazzâlî, lise öğrenimini tamamladıktan sonra Mısır'da liderliğini Hüdâ Şar'âvî'nin yaptığı kadın hareketi ile tanışmıştır.

Modernleşme ve batılılaşma sürecinin toplumda ivme kazandığı bir dönemde Hüdâ Şar'râvî, ülkenin önde gelen feminist ve eğitimcilerinden olan Nebeviyye Musa ile 1923 de *Mısır Kadınlar Birliğini* kurmuştur.¹³⁷

Mısır'da yaygınlaşan modern kadın hareketleri, basında yer alan yazılar ve Hüdâ Şar'râvî'nin fikirlerini yayınladığı kitaplar vesilesi ile Zeyneb Gazzâlî'nin yolları kesişmiştir. Mısır'ın feminist hareketleri arasında önde gelen *Kadınlar Birliği*, kadınların sosyal hayatta aktif olabilmeleri için çeşitli projeler yürütmüştür. Bu çalışmalardan biri de Fransa'ya üç öğrenciden oluşan bir heyet göndermektir. Böylece döndüklerinde ülkenin öncü genç kadınlarından olması ve savunuculuğu üstlenmeleri beklenmiştir. Zeyneb Gazzâlî de gazetede gördüğü bu ilana başvurmuş ve gitmeye hak kazanmıştır. Belirlenen misyon üzerine seyahat tarihi belli olmuşken bir gün Gazzâlî rüyasında vefat etmiş olan babasını görmüştür. Fransa'ya gitmesini istemediğini belirterek şöyle söylemiştir: “Allah Mısır'da sana orada kazanacağından daha iyisini verecektir”. Gazzâlî'nin “Nasıl?” sorusuna karşı: “Göreceksin. Fakat Fransa'ya gitme çünkü ben senin seyahatinden memnun değilim” şeklinde cevap vermiştir. Gazzâlî'nin babasıyla bağları küçük yaşlardan itibaren çok kuvvetli olmuştur. Ona karşı oldukça ihtiram ve sevgi dolu yaklaşımı vardır. Bu sebeple babasının rüyasında görmesinden etkilenmiş ve söylediği sözleri emir telakki ederek Paris'e gitmekten vazgeçmiştir. Hüdâ Şar'râvî bu durumu Gazzâlî'nin bildirmesi karşısında şaşkınlığa uğramış ve Fransa gibi bir fırsatı geri çevirmemesini öğütlemiştir. Yine de Gazzâlî babasının şefkatli yol göstericiliğine her zaman inanmış ve emrine itaatsizlik etmeyeceğini söyleyerek kararından vazgeçmemiştir.¹³⁸

Sonraki süreçte Kahire'de kalmış ve Şar'âvî'den etkilenerek *Kadınlar Birliği* adına sloganlara ve Ezher ulemasına karşı gelerek pek çok tartışmaya girmiştir. Hitabetinin

---

¹³⁷ Merve Sari, “Halide Edip Adıvar'ın ‘Türk'ün Ateşle İmtihanı’ ile Hüdâ Şar'râvî'nin ‘Günlüğüm’ Adlı Eserinin Karşılaştırması”, *Genel ve Karşılaştırmalı Edebiyat Çalışmaları*, (Mayıs 2021), 493-494.

¹³⁸ “Zeyneb Gazzâlî”, https://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=زينب_الغزالي

[21.09.2023].

kuvvetli oluşu ve sergilediği duruş ile kısa sürede kendisini ispat etmiş ve *Kadınlar Birliği*'nin en genç ve gözde üyesi olmayı başarmıştır. Küçük yaşlardan itibaren almış olduğu İslâmi İlimler eğitimi sayesinde gündeme alınan özgürlükçü kadınlarla ilgili tüm konuları İslâmi perspektiften ele alıp savunmuştur. Dini argümanlar kullanarak hitabette bulunmasına karşın *Kadınlar Birliği* üyeleri laiklik adına endişe duymuş ve genel başkana şikâyette bulunmuşlardır. Fakat Hüdâ Şa'râvî, Gazzâlînin meseleyi farklı bir boyut ile değerlendirdiğini ve bu yöntemin davaları adına ileriki süreçte fayda sağlayacağını söylemiş ve müdahalede bulunmamıştır.

Zeyneb Gazzâlî, Kahire'nin Tolunoğlu Camisi'nde vaazlar vermiştir. Ezher alimleri, "Bu şahıs, feminist bir örgüte mensuptur" diyerek engelleme girişiminde bulunmuşlardır. Fakat Gazzâlî, bu girişimin ardından Ezher ulemasının da karşısına çıkmış ve o dönem inandığı fikri akım için mücadele etmiştir. Hitabeti oldukça kuvvetli olan Gazzâlî'yi kaybetmek istemeyen ve kendi safında yer almasını isteyen Ezher alimi Şeyh Muhammed El-Neccar, Gazzâlî ile görüşmüştür. İslâmî kimliğinden ve yaşantısından da ödün vermeyen Gazzâlî'ye, Hüdâ Şa'râvî ve kurmuş olduğu birliğin düşünce sistemi ile İslâmî nizamın uymadığını anlatmıştır. Kadın haklarının İslâmî çerçevede savunması hususunda onu ikna etmeye çalışmıştır. Bu görüşmeler neticesinde kalben *Kadınlar Birliği*'nden uzaklaşmaya başladığı sürede ağır bir kaza geçirmiştir. Mutfak tüpünün patlaması sonucu tüm vücudu ileri derece yanık kaplamıştır. Doktorun tüm ümitleri kestiği esnada hiç beklenmedik bir şekilde tedaviye yanıt vermiştir. Bu süreçte Gazzâlî dua etmiş, bu durumdan kurtulduğunda ömrünün geri kalanında İslâm davası için gece gündüz çalışacağına söz vermiştir.¹³⁹

1937 yılında Gazzâlî *Kadınlar Birliği*'nden ayrılmıştır. Hüdâ Şa'râvî, "Zeyneb senin benim akabimde Kadınlar Birliği'nin başına geçeceğini düşünüyordum" diyerek ikna etmeye çalışmışsa da Gazzâlî teklifini reddetmiş ve İslâmi bakış açısı ile çalışmalar yürüten kurumlarda yer almaya karar kılmıştır. Aynı yılın Rebiülevvel ayında henüz 19 yaşındayken İslâmi bir hareket olarak Mısır'da bir ilki gerçekleştirmiş ve *Müslüman Kadınlar Birliği*'ni kurmuştur. Amaçları, Allah'ın davetini tebliğ etmek, tüm alanlarda Müslümanları uyarıp İslâm'ın gereğini yerine getirmelerini hatırlatmak olmuştur. Allah için kurulduğu gibi Allah için çalışmasını sürdürecektir, Allah'a inanmayı ve O'na kul olmayı kabul etmeyen hiçbir yöneticinin Müslümanlara

---

¹³⁹ Çelikkilek, "Zeyneb Gazzâlî".

tahakkümünü tanımayacaklarını kararlaştırmışlardır. Kadın erkek tüm Müslümanları İslâm inancına sahip kılıp ve gereğini yerine getirmek üzere eğitime ve yetiştirmek için çalışmışlardır.

Risaleleri davet ve davetçi risalesidir. “Lailahe illallah Muhammeden Rasûlullah” şemsiyesi altında yaşam sürdürmek temel prensipleridir. İnançları, Allah yolunda can ve malları ile daveti sürdürmek olmuştur. *Müslüman Kadınlar Birliği*’ni kurduğu gün Gazzâlî yalnızca Allah için çalışacağına ve Allah’a karşı olan hiçbir şeye boyun eğmeyeceğine söz vermiştir.¹⁴⁰ Şubeleri Mısır’da 119’a ulaşmıştır. Yetim öğrencileri okutmak, hastaları gözetmek, düşkünlere destek olmak, aileler arasında küslüğü ortadan kaldırmak, evliliği kolaylaştırmak, tövbe eden kızları din hakkında bilgilendirmek gibi faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bunun yanı sıra siyasi, fikri ve davet çalışmaları sürdürmüştür.¹⁴¹

Böylece babasının rüyasında söylediği sözler gerçek olmuş ve kurduğu birlik Mısır’a yayılmıştır. Haftalık olarak yayınlanan Müslüman Kadınlar Dergisi’nde, halkı İslâm’a ve yaşayışına yeniden döndürmek için yazılar yazarak İslâm bayrağını taşıyan gür bir ses haline gelmiştir. Çeşitli toplantılar düzenlemişler, evlerde sohbetler yapmışlar, her bir ferde ulaşmak için var güçleri ile çalışmışlardır. Mısır’ın önemli isimlerinin yönetiminde yer aldığı *Müslüman Kadınlar Birliği* ile hayallerini daha da öteye götürerek, hayır sahiplerinden toplanan bağışlar ile 6 bin metre² arazi satın almışlardır. Buraya; yatılı kız öğrenci yurdu, Müslüman kadınlar için yatılı pansiyon, bir konferans salonu, genel merkez için bina, cami, hafız yetiştirmek için Kuran Kursu, ilk ve ortaokulu, vaiz kadınlar enstitüsü inşa etmeyi hedeflemişlerdir.¹⁴² Bu hedefleri siyasî olaylar ve hapis cezaları sebebiyle gerçekleştirememişlerdir. Bunların haricinde birlik; çeşitli mitingler, bildiriler, eylemler ile Mısır siyaset gündeminde de oldukça ses getirmiştir.

1952 yılının temmuz ayında Cemal Abdünnâsır yönetiminin devrimi ile birlik kısıtlanmış ve bir süre sonra feshedilmiştir. 1965’de tamamen kapatılarak devrim karşıtı ilan edilmiş ve başta Gazzâlî olmak üzere pek çok üyesi hapse mahkûm edilmiştir.

¹⁴⁰ Gazzâlî, *Zindan Hatıraları*, 21-23.

¹⁴¹ Gazzâlî, *Gençlerle Mektuplaşmalarım*, 38.

¹⁴² Gazzâlî, *Zindan Hatıraları*, 156.

3.2.4.2. Katıldığı Teşkilatlar

Zeyneb Gazzâlî Mısır'da ülke çapına yayılmış ve ses getirmiş olan *Müslüman Kadınlar Birliği* vasıtası ile tebliğ, siyaset ve özellikle İslâm'da kadın hakları konusunda pek çok çalışmada bulunmuştur. Bu sürede pek çok İslâm davasını omuzlayan öncü şahsiyet ile tanışmıştır. Bu kişilerin en başında ise 1947 yılında tanıştığı Hasan el-Bennâ gelmektedir. Tanışmaları vesilesi ile de *İhvan-ı Müslimin* yani *Müslüman Kardeşler Teşkilâtı* ile yolları kesişmiştir.

Hasan el-Bennâ 20. yy. Mısır ve hatta tüm Ortadoğu'da iz bırakmış davetçi, düşünür, lider ve aksiyonerdir.¹⁴³ Dünya görüşü, liderliği, teşkilat prensipleri gibi pek çok açıdan el-Benna ve *Müslüman Kardeşler Teşkilâtı* ülke içi ve İslâm beldelerinde ekol olmuştur. Dönemin siyasi iktidarları, zaman içerisinde etkin role sahip olmasından rahatsızlık duyarak teşkilatı tehdit olarak görmeye başlamışlardır. El-Benna 1949 yılında suikast düzenlenmiştir.¹⁴⁴ Krallık sarayının istihbarat müdürü, Mahmud Abdulmecit'e ulaşmış ve arabada kurşunlanarak öldürülmesini emretmiştir. Hafif yaralanma ile kurtulan el-Benna gittiği hastanede Muhammed Vasfi adındaki subayın hastaneye giderek doktor müdahalesini engellemesi ile kasten infaz edilerek şehid olmuştur. Mezarı defnedilene kadar hastaneden çıkartılmamış, ailesine gösterilmemiştir. Tank ve polis koruması eşliğinde mezarı defnedilmiş ve sonrasında da kaybedilmiştir.¹⁴⁵

Zeyneb Gazzâlî'nin Hasan el-Bennâ ile ilk görüşmesi 1937 yılında olmuştur. Bu görüşme, *Müslüman Kardeşler Teşkilâtı*'nın Atabe semtinde merkez salonunda Müslüman kadınlar için düzenlenen bir konferansın çıkışında vuku bulmuştur. Zeyneb Gazzâlî bu hadiseyi şöyle anlatmıştır:

Genel başkan, Müslüman kadınlar içinde bir birim oluşturma gayretindeydi. Müslümanların saflarını birleştirmeleri ve iş birliği yapmaları hakkındaki

---

¹⁴³ İbrahim el-Beyyimi Ganim, "Hasan el-Bennâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hasan-el-benna> [18.11.2023].

¹⁴⁴ Ecehan Somuncuoğlu, *Siyasal İslâm ve Mısır'da Müslüman Kardeşlerin Dönüşümü* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), 20.

¹⁴⁵ Ahmet Emin Dağ, *Çağa İz Bırakan Müslüman Önderler Hasan el Benna*, (İstanbul: İlke Yayıncılık, Birinci Baskı, 2014), 70-74; Fatma Pınar, *Hasan el-Benna ve Müslüman Kardeşler*, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (Nisan 2015). 138.

giriş konuşmasından sonra oluşturmaya gayret ettiği Müslüman kadınlar biriminin başkanlığını yapmaya beni davet etti. Bu, iftiharla başkanlığını üstlendiğim ve henüz kurduğum Müslüman Kadınlar Birliği'nin Müslüman Kardeşler Cemaatine katılması ve bu hareketin bir organı haline gelmesi demektir. Bunu bir teklif olarak genel kurula getirdim. Ancak genel kurul, iki cemaat arasında sıkı bir iş birliği ve dayanışma fikrini tasvip etmekle beraber hemen katılmama fikrini tercih etti. Her iki taraf arasındaki ilişkiler bir süre devam etti. Kardeşlerin de kadınlar birliği kuruldu. Bu teşekkülün İslâmi ilişkilerimize iyilikten başka bir katkısı olmadı. Birlik merkezinde yaptığımız son görüşmede genel başkanın şikayetlerini hafifletmek istedim. Adını ve bağımsızlığını şimdilik koruması şartıyla Müslüman Kadınlar Birliği'nin Kardeşler Teşkilatı içinde bir organ olacağını, kendim söz vererek teselli etmeye çalıştım. Ve şimdilik ayrı kalmanın İslâm davetine büyük yararlar sağlayacağını belirttim. Buna memnun kalmadığını gösterircesine bu tip birleşmeyi yetersiz buldu. Sonra 1948 yılı olayları meydana geldi. Müslüman Kardeşler teşkilâtının kapatılması ve mallara el konulması kararı çıktı. Bu kararlar birlikte binlerce Müslüman hapslere dolduruldu. Bu dönemde Müslüman Kadınlar Birliği takdire ve övgüye değer gayretler gösterdiler. Bu kadınlardan biri de amcamın kızı ve kardeşimin eşi muhterem Tahiyye el-Cebili idi. Birçok ayrıntıyı ondan öğrendim. Bu gelişmeler içinde, ilk defa, el-Benna'nın bütün fikirlerini ve birleşme üzerindeki ısrarını iyice düşünüp taşınmaya kendimde büyük bir istek gördüm. Müslüman Kardeşlerin kapatılmasının ikinci günü sabahında, Müslüman Kadınlar Birliği'nin binasında, merkezde çalışıyordum. Genel başkanla görüştüğümüz odada başımı ellerimin arasına alıp büyük bir sıkıntıyla ağlamaya başladım. Hasan el-Bennâ'nın haklı olduğunu ve hak üzere olduğunu iyice idrak etmiştim. Müslümanların yeniden şerefli makamlarına geçmesi ve sahip olmaları gereken gerçek yapılarını kazanmaları için kendisine biat edilmeye layık bir önder olduğuna artık kesinkes inanmıştım. Müslümanların dünyada lider pozisyonuna yükselmeleri ve insanlığı Allah'ın hoşnut olacağı kulluk makamına sevk etmeleri için el-Benna örnek bir liderdi. Anladım ki el-Benna, hakikatin ilan edilip yaygınlaştırılmasında, benden daha güçlü ve pervasızdı. Bu cesaret ve pervasızlık her Müslümanın giymesi gereken bir elbisedir. El-Benna bu elbiseyi giymiş ve ona davet etmişti. Genel başkana, son

görüŖmemizde verdiğim sözü kendisine pusula ile yazdım. Ŗu ifadeler yazılıydı: ‘Zeyneb Gazzâlî el-Cebili, bugün sana yönelmektedir ve kendisini Allah’a davete adamaktan başka hiçbir arzusu yoktur. Allah yolunda bugün bu davet erini, dilediği gibi çalıştırmaya ehil olan yegâne şahsiyetsin. Emir ve talimatını bekliyorum, sayın İmam’! Kardeşim Muhammed Gazzâlî döndü ve Daruş-Şubban (Gençler Birliğinde) el-Benna ile buluşmamızı sağlamak üzere çalışmaya başladı. Randevusuz, tesadüfen olmuş bir görüşme gibi olacaktı. Orada bulunmam için zaten sebep çoktu. Bir konferans vermek üzere Daruş-Şubban salonuna gidiyordum. Orada el-Benna ile merdivende karşılaştım. ‘İslâm’ın muzaffer olması için sana biat ediyorum. Allah Teâla şahidimiz olsun. Bu davada kaybedeceğim en ucuz şey kendi kanım olacaktır. Müslüman kadınlar Birliği de kendi adıyla kalsın’. dedim ve biati kabul ettim. Birlik şimdilik kendi adıyla kalsın dedi.¹⁴⁶

3.2.5. Davet Şekilleri ve Vasıtaları

3.2.5.1. Makale, Konferans, Sohbet, Ders ve Seminerleri

İslâm dininin temel hedefi, Kur’an’ı tüm insanlığa hikmet ve güzel öğütle tebliğ etmesidir. Bu doğrultuda koymuş olduğu temel ilke ve prensipler çerçevesinde kişileri ve yaşamlarını inşa ederek öğretide bulunur.

Her bir insan; yaşadığı coğrafya, aile kültürü, almış olduğu ilim ve kavrama kabiliyetine göre farklılık göstermektedir. Bu sebeptendir ki yapılacak olan davet çalışması da çeşitli kalıplarda ve ortamlarda olmayı gerektirir. Yazılı ve sözlü olmak üzere iki tür tebliğ vasıtasını kullanmak insanlara ulaşma bakımından önemlidir. Muhatapların istidadına göre konferans, seminer, açık oturup, panel, sohbet, ders halkaları vb. yerler sözlü davet yapılan yerler olmuştur. Yazılı olarak ise bildiriler, makaleler, gazete ve dergi yazıları da bir diğer davet türüdür.

Zeyneb Gazzâlî 1934 ile 1964 yılları arasında kadınlara Kur’an bilinci ve tefsir dersleri vererek halkın bilinçlenmesini sağlamıştır. Hapiste olduğu süre içerisinde de Kur’an-ı Kerim’i elinden hiç düşürmemiş daima onunla hemhal olmuştur. Okuma yaparken satır aralarına aldığı notları daha sonra geliştirerek *Nazarât fi Kitab`illah* adıyla iki ciltlik tefsir kitabı yayınlamıştır. Türkçeye *Kur’an’a Bakışlar* ismi ile tercüme

¹⁴⁶ Gazzâlî, *Zindan Hatıraları*, 35.

edilmiştir. *Âişe Abdurrahman bint Şâtî'nin* (v. 1998) *et-Tefsirul-Beyânî* eserinden sonra, bu tefsir çalışması, bir hanım tarafından kaleme alınması hasebiyle kendi alanında tek ve önemli bir yer tutmaktadır. Ayetleri tefsir ederken, ayeti ayetle açıklama ve çeşitli hadis mecmualarına başvurma suretiyle hadislerin kaynaklarını dipnotlarda gösterme yoluna gitmiştir. Kolay anlaşılır bir dil ile ayet manalarını öncelikle yazmıştır. Her bir âyette temel kavramları kısaca şerh etmiştir. Sonrasında âyetin nazil olduğu dönemin özelliklerini aktarmıştır. Nihayetinde ise âyet ve hükümleri günümüz sosyal, siyasal, beşerî konular bağlamında ele alarak güncel bir bağ kurmuştur. Kur'an ayetlerini günümüz hayatın pratiğine aktarabilmek için İslâm insanının yetişmesi, İslâm ailesinin kurulması, İslâm toplumunun oluşumunun gerekli olduğunu savunmuştur. İslâm'ın temel ilkelerinin hayata nüfus edebilmesi için Allah'ın indirdikleriyle hükmetmek ve Allah yolunda cihad etmek şarttır düşüncesindedir.¹⁴⁷

Kadın erkek toplumun her kesimine ulaşmaya çalışan Gazzâlî, ülke içinde ve dışında çeşitli konferanslara katılmasının yanı sıra evinin kapıları da daima gençlere açık olmuştur. İslâm'ı yeniden ayaklandırması umuduyla çeşitli dersler yapmış ve gençleri cesaretlendirmiştir.¹⁴⁸ Bilhassa cuma günleri evinde genç kızlara tefsir dersi verdiği aktarılmıştır.¹⁴⁹

Lise yıllarından itibaren İslâm'a davetle meşgul olmuş, kadın, erkek, halk, yönetim geniş kitlelerin hidayetine ve şuurlanmasına çabalamıştır. Pek çok ülkeye ziyaret ederek tebliğ ve irşad faaliyetinde bulunmuştur. Bu ülkeleri; Suudi Arabistan, Pakistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Ürdün, Cezayir, Sudan, Hindistan, Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa, Almanya, Kanada, Avusturya, İspanya ve pek çok yer olarak saymak mümkündür.¹⁵⁰ Türkiye ziyareti sırasında, İslâmi davet çalışmaları yürüten kadın davetçiler ile görüşmüştür. Onu dinleyenler üzerinde oldukça tesir bırakmıştır. Dirayetli ve heyecanlı olması ile ilerleyen yaşına rağmen İslâm davasına duyduğu coşkuyu hissettirmiştir. Akıcı üslubu ve olayları üst

---

¹⁴⁷ Özer, "Kadının Tefsir İlmindeki Yeri (Zeyneb Gazzâlî Örneği)", 95-99.

¹⁴⁸ Gazzâlî, *Zindan Hatıraları*, 46-47.

¹⁴⁹ Görgöz vd., *Öncü Şahsiyetler*, 43.

¹⁵⁰ Gazzâlî, *Yeniden İslâmi Dirilişe Doğru*, 8.

perdeden değerlendirmesi ile zamanın ötesinde bir ufka sahip olduğunu söylemişlerdir.¹⁵¹

İnsanlığın düştükleri gafletten uyandırmak için yaptığı İslâmi çalışmalardan biri de yayınladığı makaleleridir. Çeşitli konulara değinerek okuyucularının ufkunu açmaya çalışmıştır. “Yürünecek yol” başlığı ile yayınladığı yazısında, “*Ey Rabbimiz! Gerçek şu ki biz, Rabbinize inanın! diye imana çağıran bir davetçiyi işittik, hemen iman ettik. Artık bizim günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi ört, ruhumuzu iyilerle beraber al!*”¹⁵² ayetlerine binaen İslâm’ı her kapıdan kuşatmış tehlikeler karşısında hak olan sözlere kulak verip yeniden İslâm ümmetini ayağa kaldırılması gerektiğini anlatmıştır. Bu yolda yürünecek yolun Allah’ın kelamı ve Rasûlullah (s.a.v.)’in önderliği olduğu ve buna sıkı sıkıya bağlanıp hakkın hükmüyle hükmetmenin zorunlu kurtuluş yolu olduğunu ifade etmiştir.¹⁵³

Bir başka makalesini ise “Hayat bulup canlanan kelimeler” başlığı ile yayınlamıştır. Öz itibari ile şu aktarımda bulunmuştur: Hz. Âdem (a.s.)’dan sonra yüzlerce geçen yılın ardından insanlar tevhid inancından uzaklaşmış, azgınlık, sapıklık artmış ve yer yüzünde yeniden öndere ihtiyaç duyulmuştur. Halkın düştüğü bu durum karşısında Hz. İdris Peygamber gelmiş sonrasında ise Hz. Nuh Peygamber gönderilerek “La ilahe illallah!” nidasını yüceltmıştır. Bu kavmin İslâm’ı unutması ile beraber de Hz. Hûd Peygamber, elçi olarak gönderilmiştir. Fakat Âdemoğulları, bir kez daha fitne ve sapkınlığına kapılmışlardır. Allah Teâlâ nefislerindeki şeytanla olan dostluklarını silip atmalarını, cahiliye adetlerinden kurtulmaları çağrısında bulunmuştur. Bu kelama cevap vermemeleri ile birlikte kavim ıstırap içinde helak olmuştur.¹⁵⁴

Gazzâlî, “İnat ve Kibir”, “Yenilenen Davet”, “Büyük Ana Risalet”, “Yeni Bir Diriliş”, “Mutlaka Olması Gereken Bir Kural”, “Hakkın Daveti”, “İman ve Gerçekleri”, “İmanın Berraklığı”, “İman ve Küfür Arasında Birey ve Toplum”, “İman Güçtür, Enerjidir ve Yapıcılıktır” vb. başlıkları ile toplumu bilinçlendirme adına pek çok makale kaleme almıştır.¹⁵⁵

---

¹⁵¹ Görgöz vd., *Öncü Şahsiyetler*, 243.

¹⁵² Âl-i İmrân 3/193.

¹⁵³ Gazzâlî, *Yeniden İslâmi Dirilişe Doğru*, 19-30.

¹⁵⁴ A.g.e., 31-40.

¹⁵⁵ Gazzâlî, *Yeniden İslâmi Dirilişe Doğru*, 41-143.

Gazzâlî'nin ilmi birikimi, günümüz problemlerine yapıcı çözümler bulması, Allah ve Rasûl (s.a.v.)'in yoluna davette bulunması ile dönemin uleması tarafından da saygı duyulan bir kadın davetçi olmuştur. Bu hasletlerinden dolayı yurt içi ve yurt dışında pek çok ilmi konferans, seminer ve toplantıya davet edilmiştir. Bunlardan en dikkat çekici olanı Pakistan'da düzenlenen 'Siyer-i Nebi' ile ilgi olan toplantıdır. Devlet başkanı Muhammed Ziyâülhak'ın da katıldığı bu toplantıda Zeyneb Gazzâlî'nin şeriatın tatbik edilen bir devlet anlayışı kurulmasını savunması üzerine oldukça ses getirmiştir. Ziyâülhak'ın kendisi ile özel görüşme talep ederek saygı ve minnetle gözyaşları içerisinde şeriat ahkâmı ile yönetilen bir devlet kurma fikrini dinlemiştir.¹⁵⁶

3.2.5.2.Mektupları

Zeyneb Gazzâlî mektuplaşma ile davet çalışması yürütmenin, İslâm'ın insanların gerçekliğine olduğu gibi yaklaşan rabbani bir yöntem olduğunu düşünmüştür. Yaşının ilerlemesi ve hastalıklarının iyice artması hasebiyle hayatının son on yılında mektuplaşarak davetini sürdürmüş, gençlerin bulanık olan zihinlerini aydınlatmaya gayret etmiştir. Özellikle Cezayir halkı eş-Şurûk el-Arabî gazetesini aracılığıyla fikri, toplumsal, aile ilişkileri, eğitim vb. pek çok konuyu ihtiva eden sorularını mektup aracılığıyla Gazzâlî'ye ulaştırmışlardır.¹⁵⁷ Bir yılda 1500'e ulaşan bu mektupların korunması ve herkesin istifade edebilmesi için genç davetçiler tarafından Gazzâlî'ye kitaplaştırması ısrarında bulunmuşlardır. İlk baskısı yayımlandıktan sonra birkaç ay içerisinde okurlar tarafından tükenmiştir. Kimi eleştirilere göre kitapta konu edilen problemler Müslüman Arap toplumlarından çok uzak, gelenek ve göreneklere yabancısıdır. Bu tarz sorunlar varsa dahi kitapta yer almasının şerrin yayılmasına ve artmasına sebep olabileceğini söylemişlerdir. Destekleyenler ise çoğu toplumsal gerçekliğin kitapta konu edinildiğini, ergen yaşında olan gençlerin aileleri ile olan arasındaki anlaşmazlığa çözümler getirdiğini ve yanlış din anlayışını doğrusu ile düzelterek ıslaha yaradığını ifade etmişlerdir. Zeyneb Gazzâlî ise bu söylemlere karşılık: "*Toplumsal sorunları doğru bir şekilde görmek ve etki eden sebepleri incelemek, kaymalar ile baş etmenin, ahlaki düzeltmenin, davranışları ve sabiteleri*

---

¹⁵⁶ Görgöz vd., *Öncü Şahsiyetler*, 244.

¹⁵⁷ Gazzâlî, *Gençlerle Mektuplaşmalarım*, 19-23.

*geliştirmenin ve fertlerin kalplerinde iman ruhunu yükseltmenin yoludur; ta ki çirkinlik ezilsin, erdem yayılsın” şeklinde cevap vermiştir.*¹⁵⁸

Toplumun her kademesinden kişilerin, sorular gönderdiği ve cevap aradığı mektuplardan birkaçını burada yer vereceğiz. 22 yaşında genç bir kız mektubunda hem Müslümanlara hem de kendisine fayda sağlamak, İslâm şeriatını, hukukunu daha fazla öğrenmek istediğini yazmıştır. Fakat Cuma hutbesi haricinde Kur’an ve din ilimlerini öğretecek kimse olmadığından yakınmıştır. Kendisinin Kur’an okuduğunu, ancak anlamadığı pek çok yer olduğunu, bu durgun ve hareketsiz ortamdan çıkarak İslâmi öğretiyi, vaaz ve nasihate ihtiyacı olduğunu üzülenek belirtmiştir. Gazzâlî bu genç kıza, istediği ortamın oluşması için dua etmiş, amellerinin kabul edilmesini niyaz etmiştir. Bu sorunun sadece onun etrafında olmayıp genel bir sorun olduğunu, kadınlara mutahassis eğitim ve davet çalışmaları olmasının zaruri olduğunu söylemiştir. Bu sorunu yetkili tüm müesseselerde çözümlenme çabası içinde olunması gerektiğini, hassaten gelecek nesilleri yetiştirmede bu konunun bir hayli önemli olduğunu vurgulamıştır. Allah’a itaat edip, gayreti elden bırakmamasını öğütleyerek mektubunu bitirmiştir.¹⁵⁹

Bir başka mektupta, hayâ ve ahlak bakımından gıpta edilecek 17 yaşındaki bir gencin annesi mektubunda, oğlunun sağlığı yerindeyken aniden hastalanarak beş gün içerisinde vefat ettiğini söylemiştir. Oğlunun tek eksiğinin namaz kılmıyor olması ve namaza çağrıldığında ‘büyüdüğümde kılacağım’ dediğini belirtmiştir. Fakat ölüm erken gelince şimdi onun günahkâr mı yoksa iyiliklerinin onları örteceğini sormuş, oğlu için kaza namazı kılıp kılamayacağını danışmıştır. Gazzâlî vefat eden gence dua ederek ve anneye sabırlar dileyerek başladığı mektubuna şöyle devam etmiştir:

Umarım mektubun, büyüdüğünde dine bağlanacaklarını iddia ederek Allah’a kulluğu ve ona yakınlaşmayı erteleyen gençlerimize ibret olur. Nitekim hiçbir nefis ertesi güne ne kazanacağını bilemez, hiçbir nefis nerede can vereceğini bilemez. Ömür sadece Allah’a ait bir mülktür. İnsan yaşlılık dönemine ulaşacak mı yoksa gençliğinin baharındayken Allah onu alacak mı, bilemez. Gençler, dininize ve Rabbinize kulluğa sarılın, dininizin farzlarını yerine getirin ki pişmanlığın fayda vermeyeceği günde kimse pişman olmasın.

---

¹⁵⁸ A.g.e., 217-219.

¹⁵⁹ Gazzâlî, *Gençlerle Mektuplaşmalarım*, 35-36.

Efendim namaz dinin direğidir, onu ikâme eden dini ayakta tutmuştur, onu yıkan dini yıkmıştır. Oğlun günahkârdır, farzda ihmalkâr davranıp yerine getirmediğinde şüphe yoktur. Namaz, kişinin kıyamet günü geldiğinde ilk hesaba tutlacağı şeydir. Eğer namaz tam ise kul için nur, kanıt ve kurtuluş olur. Tam değil ise iş, bütün işlerin sahibine kalmıştır. Dilerse ona azap eder, dilerse bağışlar. Allah'tan onu kabul etmesini ve bağışlamasını diliyorum. Senin onun yerine namaz kaza etmene gelince; bu caiz değildir. Senin rolün ona çokça dua etmek ve sadaka vermektir.¹⁶⁰

Gazzâlî, 14 yaşında gazete ve dergilerde yazı yayınlamaya başlamıştır. Fikri ve ilmi düşüncelerini tüm herkese ulaştırmak için dergi çıkarmanın elzem olduğunu düşünmüştür. Nûrû'l-İslâm adlı dergi yazıları çıkmıştır.¹⁶¹ 1950 yılında ise *Müslüman Kadınlar Birliği* çatısı altında *Müslüman Hanımlar Dergisi* ilk yayın hayatına başlatmıştır. Aylık çıkartılan dergi bir süre sonra iki haftada bir yayımlanmaya başlamıştır. 1958 yılına kadar sekiz yıl boyunca aktif yazı serüvenine devam eden dergi, Abdünnâsır yönetimi devrinde hükümet tarafından mal varlığına el koyularak kapatılmıştır. 1964 yılında ise *Müslüman Hanımlar Birliği*'nin malları ve merkezine el konularak feshedilmiştir.¹⁶²

3.2.5.3. Medya Vasıtaları

Medya, ilmî, dinî, siyasî, kültürel, sosyal, psikoloji vb. her yönden bilginin yayılmasına da olanak sağlamaktadır. Zeyneb Gazzâlî'ye televizyonun evlerde ilk yaygınlaştığı dönemde haram olup olmadığı sorulmuştur. Cevap olarak ise televizyonun haddi zatında haram olmadığı ancak milyonlara ulaşan seyirciye yayımlanan programların İslâm akidesine, ahlakına ve adabına aykırı olduğunu söylemiştir. Ancak asrın teknolojik ürünlerinin iyi yolda kullanıldığında çok faydalı olacağını aktarmıştır. Bununla beraber izlenen programların içeriğinin takibatını yapma sorumluluğunun anne ve babalarda olduğunun üstünü hassasiyetle çizmiştir.¹⁶³

---

¹⁶⁰ A.g.e., 378-379.

¹⁶¹ Toksöz, "Zeyneb Gazzâlî".

¹⁶² Gazzâlî, *Gençlerle Mektuplaşmalarım*, 38.

¹⁶³ Gazzâlî, *Gençlerle Mektuplaşmalarım*, 61-62.

2005 yılında hakkın rahmetine kavuşan Zeyneb Gazzâlî, görsel medyanın daha kısıtlı kullanıldığı bir dönemde yaşamış olsa da vaazlarını tebliğ ettiği, kendi hayatından kesitler anlattığı kamera kayıtlarına rastlamak mümkündür.¹⁶⁴

Enver Sedat'ın (v. 1981) Cumhurbaşkanlığı döneminde Zeyneb Gazzâlî üzerinden medyada devletin lehine birtakım algılar oluşturulmaya çalışılmıştır. Sedat, 1965 yılında cezaevinden serbest bırakılan Gazzâlî'nin maruz kaldığı işkence, psikolojik ve fiziksel şiddet için dava açmasını, buna karşılık olarak milyon lirayı kendisine tazminat olarak vereceği teklifinde bulunmuştur. Hiç kimseye yapılmayan bu özel teklifin sebebi, kendinden önce iktidarda olan Cemal Abdünnâsır'ın medya ve üst düzey devlet adamları ve halk arasında eşi benzeri olmayan efsanevi kahraman lider olarak görülmesidir. 1967 yılında yaşadığı yenilgisinden sonra dahi yaptığı hararetli konuşmalar ve sloganları ile ulusal lider olarak zihinlere yer etmiştir. Enver Sedat'ın Cumhurbaşkanı olarak halk arasında bir yerinin olmaması, medyanın hala Abdünnâsır'ı desteklemesi rahatsızlık uyandırmış ve harekete geçme isteği doğurmuştur. Bunu da ancak Abdünnâsır'ın, medyanın tanımadığı gerçek yüzü olan “zorbalığı, özgürlüğü kısıtlayan, zulüm yapan, kutsalı ayaklar altına alan, masumlara eziyet etmekten çekinmeyen bir lider” tablosu çizerek algıyı değiştirmeyi hedeflemiştir. Tüm bunları yaşamış ve görgü tanığı olmuş ve halk tarafından sevilen Zeyneb Gazzâlî'yi bu plan için biçilmiş kaftan olarak görmüştür. Abdünnâsır'ın oluşturduğu sahte algıyı azaltmak ve diğer yüzünü göstermek için Gazzâlî'yi mahkemeye dava açmak için ikna etmek istemiştir. Abdünnâsır'ın döneminde, özgürlüklerin elinden alınması, insan haklarının çiğnenmesi, onurun ayaklar altına alınması, anayasaya yönelik saldırılar vb. pek çok ulus değerlerini yerle bir ettiği hakikatini duyurmak istemiştir. Şu bir gerçektir ki, Abdünnâsır ve yaverleri tarafından baltalanan Mısır insanının özgürlüğü, özgür ve onurlu bir ulusun ihtiyaç duyduğu en değerli şeydir. Özgürlüğü olmayan bir ulus, cansız bir ulustur. Kısıtlanmış ve mazlum bir halk, geleceği ve statüsü olmayan ölü bir halktır. Zeyneb Gazzâlî ise tüm bu tekliflere karşı tarihi kayıtlara altın harflerle yazılmış şu sözleri söylemiştir:

Yediğim tek kırbaç darbesini, tüm dünyanın zenginliğine dahi değişmem. Kim olursa olsun, hiçbir insan bana bir tek kamçı darbesini telafi ettiremez.

---

¹⁶⁴ “Muhadaratun lil’Hacceti Zeyneb el-Gazzâlî fi Cezair”,
<https://www.youtube.com/watch?v=-A1-FODwYkQ> [27.01.2023].

kadın olduğunu, medya karalamalarına maruz kaldığını ve askeri yönetime karşı mücadeleye ettiğini belirtmiştir.¹⁶⁶

3.2.6. Muhataplar Üzerindeki Tesirleri

Zeyneb Gazzâlî, 53 yıl süren davet ve tebliğ çalışmalarında kadın erkek pek çok Müslümana örnek olmuş ve etkilenerek Allah'ın yolu üzere sabit kalmayı seçmiştir. Sadece Mısır'da değil dünyanın dört bir yanında tebliğ için seyahatte bulunmuştur. Siyasi olarak da pek çok lider ile görüşmüş fikir ve projelerini sunmuştur.

Yüzlerce gençten biri olan, 17 yaşında örtülü bir genç kız Zeyneb Gazzâlî'nin gayret ve ihlasına hayran kalmıştır. Allah yolunda davetçi olarak, O'nun kitabı ve Rasûl (s.a.v.)'in sünnetini yüceltmek istediğini, amil bir kişi olmak için ne yapması gerektiği ile ilgili tecrübelerini aktarmasını istemiştir. O ise şu anlamlı cümleleri kurarak hizmet ehli bir davetçinin nasıl olacağından bahsetmiştir:

Allah'ın arşının gölgesinin, başka hiçbir gölgenin olmayacağı günde gölgeleyeceği yedi sınıf kişiden biri de O'na itaat üzere yetişen gençtir. Dinimizin büyüklüğünden biri de durumu, ilmi seviyesi ne olursa olsun her insanı iyilikleri yapmaya, kötülükleri terk etmeye çağırması ve onu cennete yaklaştırıp cehennemden korkutarak uzaklaştırması... Davetçinin ilk şartı İslâm'ın esaslarını ve temel direklerini çok iyi anlaması, kendini onun ruhu ve ilkeleriyle biçimlendirmesi, koyduğu sınırları aşmaması ve bilmediği halde İslâm adına hüküm vermeye kalkışmamasıdır. İkincisi ihlaslı olmasıdır; yani söylediği her söz, yaptığı her amel, ettiği her niyette Allah'ın rızasını gözetmesi ve rahmetini umarak azabından korkması. Bunu başarırsa ona düşen çalışma, fedakârlık, yolunda sebat, zorluklara sabırdır. Bunları yaparken Allah'ın Rasûlünün ve sahabenin yaşamını ve hayatlarının, konularının, Allah'ın dininin zaferi uğruna vermiş oldukları uğraş ve cihadın nasıl olduğunu gözü önünde tutmalıdır. Davetçi herkesten çok ibadet etmeli, Allah'a herkesten çok yakınlaşmalıdır. Ahlak, edep ve yaşam biçimi yönünden herkesten daha iyi olmalıdır. Davetçi çağırdığı şeylerin amelî örneği ve önderi olmalıdır. Davetçinin birtakım diplomalara sahip olması da

---

¹⁶⁶ Simah İbrahim, "Usratü Müselsili Zeyneb el-Gazzâlî: Nahterimu'l-İhvane ve Şahsiyyete Testahikku'l-Huruce Li'n-Nuri", <https://www.ikhwanonline.com/article/105667> [11.12.2023].

*şart değildir. Bildiği, yakinen inandığı ve yaşadığı şeylere davet edebilir. Ayrıca davetçi muhatap olduğu kişilere karşı çok merhametli ve şefkatli davranmalıdır.*¹⁶⁷

1936 yılında kurduğu *Müslüman kadınlar Birliği* kısa bir sürede ülkede ses getirmiştir. Okuyan, düşünen, yazan kadınlar etrafında toplanmaya ve gittikçe sayıları artmaya başlamıştır. Henüz 20 yaşındayken on beş caminin yapılması için ön ayak olmuş ve buralarda dersler yaparak davetçi kadınlar yetiştirmeyi hedeflemiştir. 1937 yılında sadece bir yıl içerisinde yaptığı konferans sayısı 119'dur. Her çarşamba kadınlara özel dersler vermiş, kadınlara altı ay süre ile ilmi kamplar düzenleyerek neticesinde davetçi olarak sahalarda çalışmalar sürdürmeleri için mücadele etmiştir.

Zeyneb Gazzâlî'nin davet çalışmaları yalnız Mısır ile sınırlı kalmamış tüm dünyada ses getirmiştir. Türkiye'de de pek çok kişide iz bırakmıştır. Merhum gazeteci yazar Mevlüt Özcan (v. 2020) bir hatırasını şöyle anlatmıştır:

*Zeyneb Gazzâlî Müslüman kadınların tarihinde özel bir yere sahip olduğu gibi benim hayatımda da müstesna bir hâtıraya sahiptir. Bundan tam 16 yıl önce yine böyle bir ağustos ayının boğucu sıcağında 12 arkadaşıyla ormanda serinlemek için bulunurken, akşam namazımızı cemaatle kılıyorken "anarşist" yaftasıyla tutuklandık. Uydurma örgüt militanlığını kabul etmediğimiz için günlerce akıl almaz işkencelere tabi tutulduk. Bir gecenin sabahında işkencecimiz değiştirilirken sabah ezanı okunuyordu. O anda aklıma Zeyneb Gazzâlî (rahmetullahi aleyh) geldi. Zindan hatıralarında kendisine nasıl işkence yapıldığını anlatıyordu. Daha önce bu hatıraları okumuştum. Kendi kendime o bir kadındı, dayandı. Bedenen, erkek olmam münasebetiyle daha dayanıklı olmam gerekir diyerek, o benim için müthiş bir teselli kaynağı olmuştu. Bundan dolayı Zeyneb Gazzâlî, benim için de özel bir yere sahiptir.*¹⁶⁸

---

¹⁶⁷ Gazzâlî, *Gençlerle Mektuplaşmalarım*, 113-115.

¹⁶⁸ Özcan, Mevlüt. "Arımızın Rabia'sı idi", <https://www.milligazete.com.tr/makale/870311/mevlut-ozcan/asrimizin-rabiasi-idi> [12.12.2023].

3.2.7. Davette Karşılaştığı Zorluklar ve Baş Etme Yöntemleri

Davet ve tebliğ çalışmalarına tarihsel açıdan baktığımızda her dönemde peygamberler, âlimler, mutasavvıflar ve pek çok davetçinin çeşitli zorluklar ile karşı karşıya kaldığı bilinmektedir. Her nesilde davetçiler de yaşadığı dönem ve coğrafyasına bağlı olarak kendi bulunduğu şartlara göre bu zorluklarla baş etmiştir. 20. yüzyılın kadın davetçisi Zeyneb Gazzâlî de dönemin siyasi çalkantılarından etkilenerek çeşitli meşakkat ve zulüm görmüştür. Devrin siyasi lideri Cemal Abdünnâsır ve emrindekiler tarafından İslâm davetine savaş açılmış; çeşitli yıldırma, rüşvet ve işkence politikaları gütmelerine rağmen Gazzâlî tüm bunlara, Kur'an ve sünnete sarılarak mücadelesini sürdürmüştür. Bu bölümde Gazzâlî'nin kadın davetçi kimliği ile yaşadığı zorlukları, hayatından örnekler vererek nasıl baş ettiğini anlamaya gayret edeceğiz.

1964 yılının şubat ayında Gazzâlî evine giderken bir arabanın çarpması ile büyük bir araba kazası geçirmiştir. Sonrasında Abdünnâsır'ın istihbaratı tarafından planlanan bir suikast girişimi olduğu anlaşılmıştır. Baygın olarak kaldırıldığı Heliyo Hastanesi'nde kendine gelirken "Allah'a hamd olsun" diyerek gözlerini açmıştır. Kendi durumunu merak dahi etmeden öncelikle arabada kendisiyle birlikte olan şoförün sağlık durumunu sormuş, sağ olduğunu ve tedavi gördüğünü duyunca Allah'a şükretmiştir.¹⁶⁹

Gazzâlî'nin hayatından başka bir örnek ise, dönemin Sosyalist Arap Birliği'ne karşı takındığı tavrıdır. *Müslüman Kadınlar Birliği*'nde dernek faaliyetlerinde bulunduğu bir sırada Sosyalist Arap Birliği'nden görevli sekreter arayarak başta Zeyneb Gazzâlî olmak üzere *Müslüman Kadınlar Birliği* merkez üyelerinin ellerinde flama ve bayraklar ile havaalanı giderek Cemal Abdünnâsır'ı karşılama törenine katılmalarını ısrarlı bir şekilde istemiştir. Bunun üzerine Gazzâlî, törene katılmayışlarının ve iş birliği teklifini reddedişinin nedenini sorduklarında şu sözlerle karşılık vermiştir:

*Müslüman Kadınlar Birliği üyeleri ve genel merkezi İslâmî yaşayışlara bağlıdır. Böyle kalabalık toplantılara katılmaya prensibimiz uygun değildir. Biz İslâm'a inanmış kişileriz, onun prensiplerine bağlıyız. Bağlılığımız yalnızca Allah'adır. Yardımlaşma veya iş birliğimiz iyilik ve takva üzerinedir. Allah'ın bize buyruğu budur.*¹⁷⁰

¹⁶⁹ Gazzâlî, *Zindan Hatıraları*, 13.

¹⁷⁰ Gazzâlî, *Zindan Hatıraları*, 19.

Bu olaydan sonra bakanlığın 09.09.1964 tarih ve 132 sayılı kararı ile *Müslüman Kadınlar Birliği*'nin kapatılmasına karar verilmiştir. Ardından birliğe bağlı dergiyi süresiz olarak kapatma kararı alınmıştır. *Müslüman Kadınlar Birliği*'ne gizli bir baskın ile yüzden fazla çeşitli yaşta öğrenci için ayrılan yetim paraları da dahil olmak üzere maddi değeri olan her şeye el konulmuştur. Sonrasında üyeler, toplantı ve sohbet ve gizlice evlerde buluşup yapmaya başlamışlardır. Fakat evlerinde vaaz yapan kadınlar takibe alınmıştır. Çeşitli uyarı ve tehditin ardından toplanma yerlerine baskınlar yapılmıştır. Akabinde yürütülen çalışmalar, ferdi ve kısa süreli görüşmelere dönmek durumunda kalmıştır.

Davetçi için mesele salt bilgiden ibaret olmadığını aynı zamanda bir duruş harbi olduğunu Gazzâlî'nin verdiği kararlar ve *Müslüman Kadınlar Birliği*'nin kapatılması pahasına aldığı aksiyondan anlıyoruz.

Tarihler 1965'i gösterdiğinde Hasan el-Bennâ ve dava arkadaşlarının kurmuş olduğu *Müslüman Kardeşler Teşkilâtı*'nın üyelerine Cemal Abdünnâsır'a suikast girişimi sebebi ile tutuklama kararı çıkmıştır. Bu sebeple Zeyneb Gazzâlî'yi 20 Ağustos günü es-Sicnu'l-Harbi cezaevine mahkûm etmişlerdir. Soruşturma sırasında, cezaevi müdüründen tutun gardiyanına, savcılıktan gelen memurlarına, askerlerine varana dek tüm İslâm karşıtı olanlar hem Zeyneb Gazzâlî'ye hem de soruşturma için tutuklanan tüm *Müslüman Kardeşler* üyelerine insanlık onurunu ayaklar altına alan çeşitli işkenceler etmişlerdir. Pek çoğumuzun dayanamayacağı böyle bir ortamda nasıl sabrı cemil üzere olduğunu Gazzâlî şu sözleri ile ifade eder:

Bu zorlu zamanları iki şekilde geçirebildim İlki, Allah'ın biz kullarına ihsan ettiği imân gücüdür. Tüm zorluklara dayanma gücünü ve tümüne başa çıkma kuvvetini sağlayan İslâm gücü! Allah'ın bir lütfudur bu imân! Acılara katlanma ve büyük dayanma gücü verir sahibine. Gerçekten her şeyi hükmettiklerini sanan zorbaların ve firavunların bütün güç ve kuvvetlerinden üstündür bu imân gücü. Gerçek şu ki, inanan kişi, şekil ve başka varlıklardan arınmış olarak sürekli Allah'a bağlı bir şekilde yaşar. Beni bu zorlu günlerde yaşatan şeyin ikincisi ise, gördüğüm o kutlu rüyadır. O rüya ile yaşadım. Beni saran ortam ve zorluklardan uzak onunla meşgul oldum. Onun verdiği güç ve teselli ile zorbaların cehennemine sabır ve güvenle katlandım.¹⁷¹

¹⁷¹ Gazzâlî, *Zindan Hatıraları*, 72.

Gazzâlî, bu azap dolu vakitler için “Allah’ım, zatında bizi öyle bir meşgul et ki, bu işkencelere dayanabilelim. Seni hoşnut edecek hayrı bize ilham et” şeklinde dualar ederek Allah’ı anmaya devam ettiği bir gün uyuya kalır ve rüyasında Hz. Muhammed (s.a.v.)’i görür. Sıkıntılı zamanlarında dördüncü kez peygamberimizi görmüştür. Rüya aleminde “Ey Zeyneb! Sen Allah ve Rasûlünün yolundasın, sizler hak üzeresiniz” buyrulduğunu gören Gazzâlî uyandığında sanki bütün dünyayı kazanmış olduğunu hissettiğini ifade eder. Ve böylelikle sabrının arttığını belirtir.

Zeyneb Gazzâlî’nin yaşamında en çok dikkatimizi celbeden konulardan biri de herhangi bir zorlukla karşı karşıya kaldığında o konu hakkında âyet-i kerime okuyarak hem doğru yolu bulma hem de Allah’ın kelâmı ile kendisini teselli etmesidir. Bununla ilgili pek çok örnek olmasına karşın biz sadece birkaç tanesini yazmak ile iktifa edeceğiz. Cezaevinde ki günlerinden örnek verecek olursak, gardiyanlar gıda olarak kimi zaman insan pisliğine bulaştırılmış bir parça ekmek, çok az su bazen bir dilim peynir getirmekte bazen ise kötü kokulu hiçbir insanın yiyemeyeceği türden yiyecekler sunmuşlardır. Uzun süre bu durum devam ettiği için eti kemiğine yapışacak kadar zayıflamış hatta görenlerin “Sen Zeyneb Gazzâlî misin?” diye şaşırıldığı vaziyete gelmiştir. Karnını ölmeyecek kadar doyurmak adına verilen kapların pisliğini görmemek için gözünü yumup, burnunu sıkıp şu duayı okuyarak suyu içmiştir: “Yer ve gökte isminin yanında hiçbir şeyin zarar veremediği yüce Allah’ın adıyla. O her şeyi bilen ve işitendir. Allah’ım, onu gıda kıl, onunla susuzluğumu gider, cihad kıl, ilim ve marifet kıl, sabır ve hoşnutluk kıl”.¹⁷²

Zindanda hemen hemen her gün türlü işkenceler gören Gazzâlî, bir defasında kızgın yağa batırılmış kırbaçları sırtında hissederken¹⁷³ yalnızca şu âyet-i kerime ile kendini teselli etmiştir: “*İnsanlar onlara ‘Düşmanınız olan insanlar size karşı bir ordu topladılar, onlardan korkun’ dediler. Bu onların imanını arttırdı da ‘Allah bize yeter. O ne güzel vekildir’ dediler*”.¹⁷⁴

Zindanda başka bir gün hücre kapısının ufak bir aralığından Müslüman Kardeşler Teşkilâtı’nın genel başkanı Hasan el-Hudeybi’nin tutuklandığını görmesi üzerine çok üzülmüş ve “*Gevşemeyin, üzülmeyin. İnanmışsanız mutlaka en üstün sizsiniz. Eğer bir*

¹⁷² Gazzâlî, *Zindan Hatıraları*, 72-73.

¹⁷³ A.g.e., 100.

¹⁷⁴ Âli İmrân 3/173

*yara aldıysanız, şüphesiz o toplulukta benzeri bir yara almıştır”.*¹⁷⁵ ayetini okuyarak kendisini teselli etmiştir.¹⁷⁶

Es-Sicnu'l Harbi'ye girdiği günden itibaren çeşitli zulmü yaşayan Gazzâlî, vücudunda iltihapsız bir yer kalmaması ve hatta ayaklarından kanların durmadan aktığı zamanlarda dahi uzun ve huşu içinde namaz kılarak kendisine güç verdiğini ve bu azaptan Allah'a sığınarak ancak yaralarının hafiflediğini söylemiştir. Namazlarından sonra ihlas ile dualar etmiş bu dünyada gazabının kendisine inmesinden Allah'a sığınmıştır.¹⁷⁷

3.2.8. Davet Yolunda Eşiyle ve Ailesiyle İlişkileri

İslâm, aile müessesine oldukça önem vermektedir. Aile hem bireysel hem de toplumsal huzurun kaynağıdır. Yetiştirilen çocuklar vesilesi ile toplum şekillenir, değerler muhafaza edilir. Aynı zamanda aile, toplumu bir arada tutan ve medeniyet inşasında önemli rol üstlenen hassas bir kurumdur. Dinimizde evlilik teşvik edilmiş, göz aydınlığı eşler bulup, İslâm ile yoğrulmuş çocuklar yetiştirilmesi üzerine hassasiyet ile durulmuştur. Aile idaresi ahlaki denklik ve muvazeneyi icap etmektedir. Aile müessesesi, itidalli olma, akliselim düşünme, atıfe, ilim ve siyasi dirayet ile idare olunmaktadır. Aile efradı, merhamet ve sevgi ekseninde daima kendini geliştirme ve terbiye etme çabası içerisinde olmalı ve aile içi islah çalışmasını önemsemelidirler.¹⁷⁸

Zeyneb Gazzâlî *Müslüman Kadınlar Birliği, Müslüman Kardeşler Teşkilatı*'nda ki görevlerini aksatmadığı gibi aile hayatına da oldukça önem verdiğini ifade etmiştir.¹⁷⁹ Salim Efendi ile ikinci evliliğini gerçekleştirmek üzereyken Gazzâlî, İslâmi davet çalışmalarını çok yoğun bir şekilde sürdürdüğü sırada almış olduğu bu teklif karşısında oldukça açık ve dürüst bir konuşma yapmıştır. Evlilik görüşmesini kendi ifadeleri ile şöyle aktarmıştır:

Eşim olacağınız için hayatımda ki bir şeyi bilmeniz gerekir. Evlenmeye mademki karar verdiniz, hayatımdaki bazı şeyleri size söylemem lazım. Bu

---

¹⁷⁵ Âli İmrân 3/139-140

¹⁷⁶ Gazzâlî, *Zindan Hatıraları*, 77.

¹⁷⁷ Gazzâlî, *Zindan Hatıraları*, 83.

¹⁷⁸ Ayetullah Hüseyin Mezahiri, *İslâmda Aile*, çev. Ali Ekberi (Kum- İran: Ensariyan Yayınları, 1992), 23-24.

¹⁷⁹ Gazzâlî, *Zindan Hatıraları*, 47.

açıklayacağım hususlarda şartlarımdan vazgeçmeyeceğim gibi fedakârlıkta yapmam. İnsanların birçoğu Vefd Partisi'nin prensiplerini tasvip ettiğini zannediyor, bu ise doğru değildir. Benim inandığım ve savunduğum prensipler, İslâm'ın prensipleri ve onları savunan Müslüman Kardeşler'in prensipleridir. Hasan el-Bennâ'ya icap ettiğinde, Allah için İslâm yolunda canımı vermek için biat ettim. Şunu da belirteyim ki, bu rabbani şereften alıkoyacak bir adım dâhi şimdiye kadar atmış değilim. Allah yolunda şehid olmak için gerektiğinde bir gün o adımı atacağım ve onun özlemini duyuyorum. Eğer bir gün şahsi çıkarların, İslâm yolunda yürüttüğüm çalışmalarımı çatışacak olursa ve evlilik hayatımın İslâm devleti ve Allah'ın sözünün üstün olmasına engeldeliğini görürsem, ikimiz için yol ayrımına gelmiş olacağız.¹⁸⁰

İslâm davasını yüceltmek uğruna türlü çileler çeken Gazzâlî, aile birliğini oluştururken de bu çerçevede evlilik görüşmesi yaptığını gözlemlemekteyiz.

Salim Efendi yaptığı bu evlilik görüşmesinde Gazzâlî'nin sözlerine karşılık yaşlı gözler ile “Maddi şeylerden arzu ettiğin ne varsa söyle, halbuki mehir olsun, düğün eşyalarından olsun hiçbir şey arzu etmedin. Sadece Allah yolundan alıkoymamamı şart koştun” demiştir.¹⁸¹ Ömrü boyunca Zeyneb Gazzâlî'nin maddi manevi destekçisi olmuştur. Mısır'da İslâmî faaliyetlerin yasaklandığı fakat buna rağmen ilmî ve siyasî mülâhazaların yoğunlaştığı bir dönemde Gazzâlî eşi Salim Efendi'nin desteğini şöyle anlatmıştır:

Çalışma ve faaliyetlerimiz hızlanmıştı. Davetin gençleri, gece gündüz evimize akın ediyorlardı. Müminliğin bilincinde olan eşim, gece karanlıklarda kapının defalarca çalındığını duyar, uykusundan uyanıp gelenlere kapıyı açar, çalışma odasına alır yerleştirirdi. Evin işlerini gören hanımı uyandırır, gelenlere yemek ve çay hazırlamasını söylerdi. Sonra bana gelir, yumuşak bir ilgiyle “Çalışma odana çocuklardan bazıları gelmişler, seni bekliyorlar, yoldan gelmişe de benziyorlar”. diyerek uyandırır. Bende uyanır, üzerimi giyinir, karşılamaya giderdim. Eşim “Sabah namazını cemaatle kılarsanız beni de uyandırın”. diyerek yatağına gider, bende “olur” derdim. Daha

---

¹⁸⁰ A.g.e., 48.

¹⁸¹ A.g.e., 49.

*sonra da sabah namazını kılması için onu uyandırırđım. Namazı kıldıktan sonra gelen misafirlere ilgiyle hoş geldiniz, nasılsınız? İyisinizdir İnşallah gibi sorular sorar sonra odasına çekilirdi.*¹⁸²

Evliliğinden yıllar sonra çalışmalara devam ettiğı bir dönemde, *Müslüman Kardeşler Teşkilâtı*'ndan pek çok kişinin hapse atıldığı ve siyasi karışıklıkların arttığını gören Salim Efendi, Gazzâlî için endişelenmiş ve çalışmalarının hacminin nasıl ve hangi boyutta olduğı konusunda sorular sormuştur. Hasan el-Bennâ'ya biat eden Zeyneb Gazzâlî İslâm davası adına kimsenin bilmemesi gereken gizli görüşmeler yapmış, vazifelendirilmiş ve gerekli aksiyonları almaktan hiçbir zaman geri durmamıştır. Salim Efendi'nin bu sorgulamasına karşın kendisine evlenirken güvenmesinin en önemli şart koştüğünü hatırlatarak daha önce verdiği sözü yerine getirerek güvenmesini istemiştir. İslâm davası için yaptığı çalışmaları Allah katında kabul edilmesini ve cihadının sevabını eşi Salim Efendi ile paylaşırması içinde dua etmiştir.¹⁸³

Salim Efendi de "Allah'ın bereketiyle çalış, keşke ömrüm yetse de Kardeşler'in amacının gerçekleştiğini görsem. Ve İslâm'ın sözünün yüce olduğunu müşahade etsem. Keşke gençliğimde olsaydım da çalışmalarınıza katılabileseydim" diyerek hanımı için hayır dua etmiştir.¹⁸⁴

Abdünnâsır yönetimi, teşkilâta mensup olan kişileri hapse atıp türlü işkenceler çektirmenin yanı sıra tüm mal varlıklarına el koymuştur. Bu kişilerin arasında Gazzâlî'nin eşi Salim Efendi'de bulunmaktadır. Malını, evini, şirketini almışlardır. Bu duruma karşı yine de isyan etmemiş eşi Gazzâlî'ye destek olmayı sürdürmüştür. "Salim Efendi eşinin hapse mahkûm edilip işkence çektiğini öğrendiğinde hastalanmış ve mal varlıklarının, şirketlerinin elinden alınmasıyla öncesinde var olan bronşit hastalığı ilerlemiş ve yataklara düşmüştür. İdam kararlarını duydukça da üzüntüden yarım felç geçirmiştir.¹⁸⁵

Yönetim tarafından zindanda türlü işkenceler gören Zeyneb Gazzâlî'yi bir de manevi olarak güçsüz bırakmaya çalışmışlardır. Eşi Salim Efendi'nin yanına giderek

---

¹⁸² Gazzâlî, *Zindan Hatıraları*, 50.

¹⁸³ A.g.e., 49.

¹⁸⁴ A.g.e., 50.

¹⁸⁵ A.g.e., 214.

Gazzâlî'yi boşamasını, bunu yapmadığı takdirde kendisinin de hapse gireceğini söylemişlerdir. Ebu'l- Vefa Dınkıl denilen kişi, Abdünnâsır'ın emirlerini mutlak surette yerine getirmek zorunda olduklarını söyleyerek Salim Efendiyi tehdit etmiştir. Öyle ki resmi işlemlerin hızla tamamlanması ve resmiyete geçirilmesi için görevli memuru da beraberinde götürmüştür. Salim Efendi, verdikleri belgeleri imzalamaya zorlanmış ve mecbur bırakılmıştır. Duyduğu acı ve üzüntüsünü “Allah'ım, şahit ol ki eşim Zeyneb Gazzâlî el-Cebeliyi boşamadım” şeklinde defalarca tekrarlamasından anlamaktayız. “Ben öleceğim, bırakın şerefimle öleyim. Bırakın onunla evli olarak öleyim” diyerek görevlileri vazgeçirmeye çalışmıştır. Salim Efendi, boşanma evraklarını imzaladıktan birkaç gün sonra vefat etmiştir. Gazzâlî, hapiste iken bu durumu rüyasında görmüş ve kendisini Allah ve Rasûlüne sığınarak teskin etmiştir. O günü şöyle anlatmıştır:

Zor günler geçti. Bir gün sabah namazını eda ettiikten sonra Kur'an okuyordum. Ansızın beni uyuklama aldı. Kısa bir rüya gördüm. Rüyamda eşimi ölü bir vaziyette gördüm. Ben de matem ifade eden sözler okuyordum. “Allah'ım, kazanın değişmesini değil ona merhametle muamele etmeni diliyorum”. duasını okudum. Cuma günü sabahında gazeteler geldi. Eşimin vefat haberini gördüm. Kelime-i şehadet getirdim. “Hepimiz Allah'tanız ve ona döneceğiz. İnşallah yerin cennettir”. deyip kendisine dua ettim. O anda kendimi tutamadım hıçkırıklarla ağladım. Gözlerim yaşlarla doldu ve düşüp bayıldım. Doktor getirdiler. Günler geçti. Akrabalarım ziyaretime geldiler. Onlardan öğrendim ki Abdünnâsır adamları muhterem eşim Salih'i iki şıktan birini tercih etmeye zorlamışlar: ya beni boşayacak ya da boşamadığı takdirde kendisi de hapis edilecekmiş. Düşünmek için iki hafta mühlet vermelerini istemiş. Fakat mühlet vermeyerek iki şıktan birini derhal tercih etmesini istemişler. Abdünnâsır ve adamlarının zulmü bu dereceye kadar varmış. Allah bize yeter, o ne güzel Mevlâ'dır. Çok geçmeden vefat etmiş. Allah rahmet eylesin”.¹⁸⁶

Eşinin vefat ettiğini öğrendiğinde arkasından şu sözleri söylemiştir:

Eşim, her şeyden önce mümin bir insandı. Yaşadığım müddetçe evim onun evi olacaktır. Evlilik, önce îmân kardeşliği ile ikimizi birleştirmiştir. Evlenmek

¹⁸⁶ Gazzâlî, *Zindan Hatıraları*, 212-214.

hayatın bir olaydır. Ama Allah için îmân kardeşliği kalıcıdır, bitmez. Dünya ve içindekilerin tümü onunla kıyaslanamaz. Ailemin de cenaze törenine katıldığını ve kendisine düşen görevleri fazlasıyla yerine getirdiğini öğrenince biraz ferahlayıp teselli buldum. Zindana geri geldiğimde önceden gördüğüm bir rüyayı hatırladım. Okuduğum Kuran-ı Kerim'in bir tarafına tarih yazmıştım. O günün tarihine baktım. Eşimin boşanma kağıdını imzaladığı güne tam denk düşüyordu. Rüyamda Rasûlullah (s.a.v) beyaz elbiseler içinde yürürken görmüştüm. Ardında yine beyaz elbiseli el-Hudaybi vardı. Başında da bir örtü bulunuyordu. Ben de bir tarafta duruyordum. Yanımda Hazreti Aişe vardı. Etrafında onun hizmetlileri olduğunu tahmin ettiğim birkaç kadın yer alıyordu. Hazreti Aişe bana bazı şeyler tavsiye ediyordu. Rasûlullah (s.a.v) bizim hizamıza gelince Hazreti Aişe'ye seslendi. Üç defa sabırlı ol ey Ayşe dedi. Her defasında Hazreti Aişe elimi sıkıyor ve sabır tavsiye ediyordu. Uyandım ve rüyayı Hamideye anlattım. Yüce Allah'tan dayanma ve hoşnutluk vermesini diledim. Başıma yeni şeylerin geleceğini anladım. Sabır ve sebat vermesine yardımını esirgememesi için dua ettim. O duaları kabul edendir.¹⁸⁷

Ailesi ile aralarında görüş farklılıkları olmasına rağmen saygı ve sevgi bağı olduğunu daha önce söylemiştik. 10 Ağustos 1971 günü Gazzâlî, Kral Faysal'ın çabası ile hapisten çıkartılırken kardeşi Abdülmü'nim ile aralarında geçen diyaloga burada yer vereceğiz. Tahliye işlemi yapılmadan önce Zeyneb Gazzâlî Emniyet Müdürlüğü'ne götürülmüştür. Ahmet Rüşdü adında yetkili amirin odasına alınmıştır. Gazzâlî'nin tahliye olabilmesi için birtakım şartlara uyması gerektiği söylemiştir. Bunlar; İslâmi herhangi bir faaliyet göstermemek, Müslümanlardan kimseyle yardımlaşma veya dayanışma içinde olmamak, dostluk kurmamak ve belli aralıklarla emniyete gelmek şeklindedir. Gazzâlî bu söylenenlere şöyle yanıt vermiştir: “Bana söylediğiniz şeylerin tümünü büyüğünden küçüğüne reddediyorum. Hatta tahliye kararını da reddediyorum. Yetkililere bunu bildirmenizi ve derhal el-Kanatır Cezaevine gönderilmemi istiyorum”. Kanatır Cezaevine geri gönderilmek istemesinin sebebi kardeşi gibi gördüğü ve uzun süre aynı koğuştaki kalıp zorluklar ile mücadele ettiği Hamide Kutup'un cezaevinde tek başına kalmasından dolayıdır. Bu hisler ile Ahmet Rüşdü ile

---

¹⁸⁷ Gazzâlî, *Zindan Hatıraları*, 214-215.

münakaşa ederken Gazzâlî'nin erkek kardeşi çağrılmış ve hakem olması istenmiştir. Abdülmü'nim Gazzâlî: "Hacı büyüğümdür. Ben onun küçüğüyüm. Herhangi bir şeyde onunla tartışmak adetim değildir. Müsaade ederseniz şunu da belirteyim, güçlü mantığı ve delillerinin isabetiyle meşhurdur" sözleri dikkat çekicidir.¹⁸⁸ Ablasına ve cezaevi yetkililerine karşı kullandığı söz üslubu ile aile olarak birbirlerine saygı ve sevgi çerçevesinde yaklaştıklarını işaret etmektedir.

3.2.9. Davet Yolunda Fedakarlıkları ve Zindan Hayatı

Mümin bir kişi davet ve irşad yoluna girdiği andan itibaren murâkebe içinde olmayı düstur edinmeli ve yaşamını şekillendirmelidir. Allah'ın her hal ve durumda davranışlara vakıf olduğu bilinci hiç kuşkusuz kişiyi idrak boyutuna taşır.¹⁸⁹ İslâm davasının bu şuur ile yola çıkmış öncülerin türlü fedakarlıkları ile omuzlarında yeşereceği aşikardır. Hz. Ebubekir'in tereddüt etmeden malından vazgeçmesi, Hz. Ömer'in itibarını hiçe sayıp Müslüman olduğunu ilan etmesi, Hz. Osman'ın infakı, Hz. Ali'nin savaşlarda canını hiçe sayıp en ön safta savaşa girmesi, Sümeyye annemizin gözünü kırpmadan şehadete yürümesi, ashabın Mekke'den Medine'ye hicret ederken mallarından, canlarından, ailelerinden vazgeçmeleri gibi burada sayamayacağımız nice fedakarlıklara gark olmuşlardır. En başta peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'in tüm hayatı boyunca gösterdiği fedakarlıklar yapmıştır. Bu bölümde Zeyneb Gazzâlî'nin davet ve tebliğde yaşadıkları, mücadelesi, fedakarlıkları ve zindan hayatını inceleyeceğiz.

3.2.9.1. Mücadelesi ve Fedakarlıkları

Zeyneb Gazzâlî, İslâm daveti için yola çıktığında dönemin siyasi çalkantılarından mütevellit zorlu mücadele gerektiğinin ve türlü fedakarlıklar ile yoğrulacağının bilincinde olmuştur.¹⁹⁰ Müslüman Kadınlar Birliği'ni kurduğu andan itibaren canını dişine takarak İslâm Ümmetinin selameti için çalışıp gayret göstermiştir. 1948 yılında hükümetin baskıları ile *Müslüman Kardeşler Teşkilâtı*'nı kapattığı sırada binlerce Müslüman hapishanelere alınmıştır. Gazzâlî, teşkilatın bu en karmaşık döneminde Hasan el-Bennâ'nın daha öncesinde yaptığı *Müslüman Kardeşler*'e katılma teklifini

---

¹⁸⁸ A.g.e., 239.

¹⁸⁹ Mehmet Necmettin Bardakçı, *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016), 149.

¹⁹⁰ Gazzâlî, *Zindan Hatıraları*, 40.

tekrar düşünmüş ve Müslümanların şeref ve izzetini yeniden toparlanması için Hasan el-Bennâ'yı bir önder olarak görmüştür. Ona biat etmiş, verdiği söze bağlı kalarak çalışmalarını sürdürmüştür.

1951'de büyük alim ve mücahid Abdulkadir Udeh'in, Kanal Harbi sırasında İngiliz işgalcilerinin ölü veya diri olarak getirene on bin cüneyh ödül verildiği Ezher ulemasından Muhammed Fergali'nin ve Mısır'ın pek çok İslâm davet öncülerinin idam ile cezalandırıldığı bilhassa Cemal Abdünnâsır'ın dine savaş açtığı bir dönemde Müslüman aileler bu süreçte açlık ve sefaletle uğramış, darp yaraları hastalıkları tetiklemiş, kadın ve çocuklar sahipsiz kalmıştır. Bu duruma çok üzüлüp günlerce ağlayan Gazzâlî, gece gündüz tüm gücüyle harekete geçmiştir. Sahipsiz kalan aileler için yapılan yardımları zor şartlarda ulaştırmaya çalışmış öksüz ve yetim kalan çocuklar için çeşitli yollar bulup gizlilik içerisinde yardım etmeye gayret etmiştir. Yapılan maddi desteğin yanında ailelere elbise, buğday, pirinç, yağ, fasulye gibi yiyecek ve giyeceklerde yollamaya çalışmıştır. Hatta bir keresinde kendi bileziklerini Allah rızası için yoksul ve zulüm gören ailelere bağışlamıştır.¹⁹¹ Bu çalışmalarını müsteşar Münir el-Devle'nin eşi ve *Müslüman Kadınlar Birliği*'nin Gazzâlî'den sonraki temsilcisi Âmâl el-Aşmavi, el-Hudaybi'nin kızı Halide Hasan el-Hudaybi, Emine Kutub (v. 2007), Hamide Kutub (v. 2012), Fethiyye Bekr, Mücahide Emine el-Cevheri, Aliyye el-Hudaybi ve Tahiyye Süleyman el-Cebili gibi isimler ile sürdürmüştür.¹⁹²

1957 yılında Gazzâlî hacca gittiğinde Suudi Arabistan baş müftüsü İmam Muhammed bin İbrahim ile görüşmüştür. Krala, Suudi Arabistan'da kız çocuklarına eğitim ve öğretim vermenin zaruretini belirten bir mektup yazmıştır. Bu projenin bir an önce faaliyete geçmesinin elzem olduğunu ve ülke için büyük fayda sağlayacağını anlatmıştır.¹⁹³ Gazzâlî'nin bu davranışı ile sadece kendi ülke gündemi ile Mısır halkı için çalışmakla kalmamış, tüm İslâm aleminin felaha ulaşması için gayret göstermiş olduğunu anlamaktayız.

1958 yılına gelindiğinde Hasan el-Bennâ'nın en değer verdiği davetçilerden olan Abdulfettah İsmail ile sık sık görüşmeler yapan Gazzâlî, ümmete akide ve şerefini

---

¹⁹¹ A.g.e., 184.

¹⁹² Gazzâlî, *Zindan Hatıraları*, 42.

¹⁹³ A.g.e., 44.

yeniden kazandıracak tüm yolları düşünmüş, Kuran ve sünnet ışığında yol yöntem belirlemeye çalışmışlardır. *Müslüman Kardeşler*'in kapatılmasından sonra cemaati tekrar toparlamak, İslâm davası adına çalışmak isteyen, makam mevki statü fark etmeksizin tüm herkese çağrıda bulunmak için vazifeyi üstlenmişlerdir. Şehir, kasaba ve hatta köylere kadar gidip teşkilat için aktif çalışacak mücahitler bulmaya gayret etmişlerdir. Teşkilatın ana kadrosunu oluşturmak üzere daha önce teşkilatta olup hapisten çıkan veya girmeyen kişileri soruşturarak zemini sağlamlaştırma çabasına girmişlerdir.

Zulmün iyice arttığı dönemde Gazzâlî, evinde Mısır'ın farklı bölgelerinden gelen *Müslüman Kardeşler Teşkilâtı*'nın 50 ile toplantı düzenlemekten geri durmamıştır. Bu toplantıda İslâm'ın esasları üzerine dersler yapılmış, doğudan batıya her türlü İslâm dışı ideoloji ve akımlara karşı nasıl karşı koyulacağı hakkında araştırmalar yapıp müzakere etmişlerdir.¹⁹⁴ Yeryüzünde davetçi, Allah'ın hükmüyle hükmedip insanlara yaratıcının beyan ettiği metot üzere ilerlemek için halife kılınmıştır düşüncesi doğrultuda Allah'ın halife kıldığı kişi kuşku duymadan O'nun emrettiği hükümleri gerçekleştirmekten sorumlu olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁵ Allah'ın emirlerini yeryüzüne hâkim kılmak için çalışan Gazzâlî ve arkadaşları da bu ve benzeri toplantılar ile İslâm mücadelesinin yeniden imarının tesis edilmesi için mevcut şartların hangi konumda olduğunu ve neler yapmak gerektiği ile ilgili sıkça bir araya gelmişlerdir.

1965 yılında hapse atılan Gazzâlî, soruşturma sırasında akla hayale gelmeyen işkenceler görmüştür. Bu işkencelere karşı yine de duruşundan taviz vermemiş, İslâm davasını kanının son damlasına değin gütmüştür. Ölümün soğukluğunu çok kez ensesinde hissettiği halde askerler, albaylar, savcılar ve pek çok yetkili kişi tarafından yapılan her türlü dünyevi teklifi kanlı kırbaçlar, elektrik voltajlar, köpek saldırıları ve nice zulmün gölgesinde iken reddetmiş İslâm sancağını yere düşürmemiştir. Gazzâlî'ye, onu bu zor durumdan kurtarmak istediklerini tek şart olarak Abdünnâsır'ı *Müslüman Kardeşler Teşkilâtı*'nın öldürmek için planlar kurup suikast girişiminde bulunduğu dair şahitlik etmesini öne sürmüşlerdir. Bu itirafına karşın hapisten çıkartılacağını, Genelkurmay başkanı Abdülhakim Amir ve Cumhurbaşkanı Cemal Abdünnâsır ile görüşürüleceğini, *Müslüman Kadınlar Birliği*'nin kapatılması kararını

---

¹⁹⁴ Ag.e., 157.

¹⁹⁵ Gazzâlî, *Yeniden İslâmi Dirilişe Doğru*, 25.

kaldıran bir genelge yayımlanacağını, Birlik Dergisi'nin yeniden yayın hayatına devam edebileceğini, devlet kademesinde önemli bir pozisyon verileceğini, Mısır'ın bütün dernek ve cemiyetlerinin yönetmesi için makam tahsis edeceklerini, Sosyal İşler Bakanı olarak vazifelendirileceğini taahhüt etmişlerdir.¹⁹⁶ Eline tutuşturdukları ve emelleri için itiraf da bulunmasını beklerken Gazzâlî'nin yazdığı mektubun bir kısmı şöyledir:

Abdünnâsır'ı öldürmek hiçbir şekilde aklımızdan geçmemiştir ve bunu düşünmemişizdir. Abdünnâsır'ın öldürülmesi, dava ve programımızda asla yer almamıştır. Dava, bir veya değişik şahısların öldürülmesinden çok daha büyüktür. Öldürmek fikrine zaten taraftar değiliz. Halbuki sizler müminleri öldürmek için bu meseleyi kendinize bahane ve gerekçe yaptınız. Bize işkence etmeye, bizi zindanlarda falaka ve dar ağaçlarında öldürmeyi size emreden kimdir? Bizi yok etmeye, Komünizm mi, Siyonizm mi emretti size? Materyalist komünizmi titreten, Hristiyanlığından mürted sapık Batı'yu korkutan, beynelmilel Siyonizm'i rahatsız eden ve uykusunu kaçırان, bütün bunların huzurunu dağıtan şey, İslâm'ın inanç, nizam ve muamelatıyla Müslümanlara uygulanması ve İslâm daveti onları huzursuz etmektedir. Bunun için hepsi bize kuyu kazmakta, aleyhimizde casusluk yapmakta ve uşaklarına müminleri yok etmelerini emretmektedirler. Fakat bütün bunlara rağmen Allah nurunu tamamlayacak ve kafirleri rezil perişan edecektir. Bugün bizi öldürürseniz, bizden sonra İslâm sancağını yüceltecek müminler gelecektir. Müslüman kadınlar birliğine ve çıkardıkları dergi, hatta Allah'tan başkası için olacaksa bütün dünya ve içindekilere gelince, biz hepsini reddediyor ve istemiyoruz. Biz sadece Allah'ın dinini ve yolunu istiyoruz.¹⁹⁷

Bu mektuptan sonra Sicnu'l Harbi yetkililerine Abdünnâsır'ın mührüyle Zeyneb Gazzâlî'nin erkeklerden daha fazla işkenceye maruz bırakılacağı emri gelmiştir.

Gazzâlî, hapis süresince işkenceden kanlar içinde bayılarak hastaneye oradan çıkartılıp işkenceye ve tekrar tekrar hastane ile işkence odaları arasında günde dört beş kez kimi zaman sabaha kadar zulüm görmüştür. Bu şekilde hastaneye kaldırıldığı bir günün sabahında medyaya devletin iyi gösterilmesi ve *Müslüman Kardeşler Teşkilâtı*

¹⁹⁶ Gazzâlî, *Zindan Hatıraları*, 105.

¹⁹⁷ Gazzâlî, *Zindan Hatıraları*, 106-108.

destekçilerinin de ayaklanmalarını bastırmak üzere basın karşısında Gazzâlî'nin fotoğraf çektirmesini istemişlerdir. Ağzına sigara alması, ayak ayak üstüne atarak poz vermesi ve Müslüman Kardeşler aleyhinde bir bildiri okuması için dayatma yapmışlardır. Gazzâlî bu durumu kat'î suretle reddetmesine karşın alınca ve sırtına silah dayayarak kırbaçlamışlardır. Yine de inanç esaslarından ve İslâmi duruşundan taviz vermeyen Gazzâlî kelime-i şehadet getirerek “Ne yaparsanız yapın, sigarayı ağzıma almam” diyerek eğer konuşma yaparsa “Abdünnâsır, Kuran gericilik, yobazlık ve taassup kitabıdır. Kuran çağdışıdır demektedir. Onun için kendisine karşısı savaş açıyoruz” açıklamalarını yapacağını söylemiştir.¹⁹⁸

Zindanda insan üstü mücadele gösteren Zeyneb Gazzâlî altı yılın sonunda tahliye edilmiştir. Cezaevi müdürünün odasına çağrılarak tahliyesi bildirilen Gazzâlî, kendisiyle beraber hapse mahkûm edilen koğuş ve dava arkadaşı Seyyid Kutub'un kardeşi Hamide Kutub'un cezaevinde kalmaya devam edeceğini ve tek kendisinin çıkartılacağını öğrenince oldukça büyük bir üzüntü duymuştur. Hatta Hamide Kutub'un da çıkartılmadığı takdirde kendisinin de tahliyesini reddettiğini söylemiştir.¹⁹⁹ Gözyaşları içerisinde cezaevinden çıkan Gazzâlî, pek çok kişinin ömür boyu hapse mahkûm edilmişken öyle bir ortamdan kurtulduğu için sevineceği bir durum karşısında geride bıraktığı dava dostlarının acısını hissetmiştir.

3.2.9.2.Zindan Hayatı

Mısır'da 18 Temmuz 1953'de Cumhuriyet ilan edilmiştir. 29 Mart 1954'te iktidar olan Cemal Abdünnâsır, İslâmi çalışmalar yürüten tüm vakıf, dernek, stk, örgüt ve hareketlerin kendi ile iş birliği içerisinde olması üzere baskılar yapmış ve buna yanaşmayanlar tutuklanmıştır. Yakalama kararı çıkartılan kişilerin içinde Seyyid Kutub, Hasan el-Hudeybi ve nice öncü şahsiyet yer almıştır. Hapse atılanların yanında dışarıda olanlarda sıkı sıkıya takip edilmiş ve tutuklanmaları için çeşitli komplolar kurulmuştur. İdeolojik bir hareketi Seyyid Kutub'un hapisten yönettiği ve dışarıda Abdulfettah İsmail ve Zeyneb Gazzâlî'nin Müslüman Kardeşler'i yönettiği kuruntusunda bulunmuşlardır.²⁰⁰

---

¹⁹⁸ Gazzâlî, *Zindan Hatıraları*, 128.

¹⁹⁹ A.g.e., 236-237.

²⁰⁰ A.g.e., 55.

20 Ağustos 1965’de izin belgesi olmaksızın Zeyneb Gazzâlî tutuklanarak es-Sicnu’l-Harbi ’ye (askeri hapisane) götürülmüştür. Hapishanedeyken genel müdür Hamza el-Besyuni Paşa, sorumlu müdür Şems Bedran, yardımcıları Safvet er-Rubi, Riyad İbrahim tarafından fiziki eziyetin yanında hayatı boyunca işitmediği ve hiç kimsenin duymaya tahammül edemeyeceği müstehcen, vahşi, ahlaksız sözler söylediklerini belirtmiştir.²⁰¹

Hapishanede soruşturma adı altında yapılan işkencelerin her aşama, kademe ve türüyle karşı karşıya kaldığını belirten Gazzâlî, kızgın yağa batırılmış kırbaçlardan tutun eğitilmiş azgın köpeklerle dolu hücrelere, kuduz farelerle dolu koğuşlara, su içinde günlerce bekletildiği hücrelere, ateş içinde bekletilmesine, fâlakalara, dar ağaçlarında baş aşağı sallandırmaya, elektrik şoklarına, taharet ihtiyacından uzun süre alıkoymaya, açlık susuzluk, her türlü psikolojik şiddet ve insanlık dışı muamele ile karşı karşıya kaldığını ifade eder.²⁰²

Hücreye sonradan getirilen dava arkadaşları Aliyye Hasan el-Hudaybi ve Ğade Amman, Zeyneb Gazzâlî’yi gördüklerinde tanıyamamış “Sen Zeyneb bacı mısın?” diyerek teyit etmeye çalışmış ve üzülerek çok zayıflayıp değişmiş olduğunu söylemişlerdir. Üzerindeki kıyafetlerin pislik içinde olduğunu gören arkadaşları değiştirmesi için elbise verdiklerinde, Gazzâlî’nin dayak ve kırbaçtan on sekiz gün boyunca kanama geçirmiş, vücudundaki yaralar iyileşmeden yenisinin oluştuğunu, elbiselerinin kan ve irine yapışarak kurduğunu bilmediklerinden üzerini değiştirdiği sırada vücudundaki kamçı ve dayak yaralarını görünce şaşkına uğramışlardır.²⁰³ Yeise düşmeyen Gazzâlî, tüm bu yaşadıklarını dünyevi ve materyalist ideolojiler uğruna değil kainatın yaratıcısı Allah (a.c.) ve Hz. Muhammed (s.a.v.) uğrunda olması şerefi kendisine bahşedildiği için şükretmiştir.²⁰⁴

Bir keresinde köpek saldırısından, kırbaçlardan, tekme ve yumruklar ile dayak atılan bir gecenin sabahında, karanlığı aydınlatan sabah ezanını duymuştur. Bitmek bilmeyen bu işkenceye rağmen ezan sesi ile ruhu sükûnete ermiş ve şu ayeti içinden

---

²⁰¹ A.g.e., 118.

²⁰² Gazzâlî, *Zindan Hatıraları*, 174.

²⁰³ A.g.e., 86-87.

²⁰⁴ A.g.e., 91.

tekrar etmiştir: “*Ey ateş, İbrahim’in üzerine serinlik ve selamet ol*”.²⁰⁵ “Allah’ım ben de İbrahim peygamberin torunuyum, yaratıcım sensin ve sana kimseyi ortak koşmam” diyerek dua ederken kendinden geçmiş ve gözlerini hastanede açmış olduğunu anlatır.²⁰⁶

17 Mayıs 1966’da Gazzâlî nihayet mahkemeye çıkartılmıştır. Kendiyle birlikte 43 kişinin yargılandığı mahkeme heyetine Orgeneral ed-Decevi başkanlık etmiştir. Mahkeme hakaret ve küfürler ile usulsüz bir şekilde sürdürülmüş, neticesinde ise; Abdulfettah İsmail, Yusuf Havvaş ve Seyyit Kutup gibi önemli şahsiyetlerin idam edilmesine, Hamide Kutub’un on yıl hapsedilmesine ve Zeyneb Gazzâlî’nin de yirmi beş yılı ağır işlerde çalıştırılmak üzere hapis cezası verilerek el-Kanatır Cezaevi’ne gönderilmişlerdir.²⁰⁷

Çekilen zulüm es-Sicnu’l Harbi ile sınırlı kalmamış nakledildikleri el-Kanatır Cezaevi’nde hırsızlık, cinayet, gasp, zina vb. pek çok suçtan orada olan kadınlar ile bir arada kalmıştır. Ahlak dışı davranışlar gösteren bu kalabalık karşısında günlerini “Gönüller ancak Allah’ı anmakla huzura kavuşur”²⁰⁸ ayetini okuyarak bolca zikir halinde ve namaz ile geçirmeye çalışmıştır.²⁰⁹

28 Eylül 1970’te Mısır’ın ihtilal lideri Cemal Abdünnâsır kalp krizi sonucu ölmüştür. Yerine asker kökenli Enver Sedat, yönetimi devralmıştır. Abdünnâsır’ın siyaset anlayışının tersine ılımlı siyaset güden Sedat, cezaevindeki Müslüman Kardeşler Teşkilat üyelerini tahliye etmeye başlamıştır. Gazzâlî de türlü zulüm ve işkenceler görek altı yıl kaldığı cezaevinden Suud Kralı Faysal’ın çabaları ile 1971’de serbest bırakılmıştır.²¹⁰

---

²⁰⁵ Enbiya 21/69.

²⁰⁶ Gazzâlî, *Zindan Hatıraları*, 150.

²⁰⁷ A.g.e., 206.

²⁰⁸ Ra’d 13/28.

²⁰⁹ Gazzâlî, *Zindan Hatıraları*, 221.

²¹⁰ Çelikbilek, “Zeyneb Gazzâlî”.

3.2.10. Hakkında Söylenenler, Yazılanlar ve Hatıralar

Zeyneb Gazzâlî'nin ardından vefa duyup saygı ve rahmetle anan birkaç kişinin söylemlerine burada yer vereceğiz.

Zeyneb Gazzâlî'nin 15 yıl boyunca sekreterliğini yapan Vaiz Bedir Muhammed Bedir hakkındaki duygu ve düşüncelerini dile getirtirken şu ifadelere yer vermiştir:

Hacı Zeyneb Gazzâlî, evinde güzelliğe meraklıydı. Onun evinde güller, kokular ve ruhu dinlendiren bir yer bulacaksınız. Vaizin evinin güzel olması gerektiğini ve bulunduğu çevresinin bu rolü yerine getirmesine yardımcı olduğunu düşünüyordu ve bu nedenle ona giden Batılı erkek ve kadın gazeteciler, evinin güzelliği ve içindeki mobilyaların güzelliği karşısında hayrete düşüyorlardı. Bariz sadeliği ile birlikte, ruhu için rahat bir atmosfere sahip ve yatağının etrafına güzel güller serilmiş bir evde yaşıyordu. Vaiz Zeyneb Gazzâlî'nin evindeki kütüphanesi bir âlim ve hukukçunun evindeki en büyük kütüphanelerden biriydi. Modern bilimleri ile savunuculuk ve hareket kitaplarının yanı sıra birçok tefsir ve fıkıh kitabına da sahipti. Kütüphanesinde yüz yıldan daha eski eserler içeren kitaplar bulunmaktadır. Vaiz Zeyneb Gazzâlî'nin evi hiçbir zaman kendisine soru soran misafirlerden ve sevgi besleyen kişilerden yoksun kalmamış, öğle yemeklerini hiçbir zaman yalnız yememiş, son günlerinde bazı konularda hafızası zayıflamış, ancak dini konularda hafızası iyi olmuştur. İmânla ilgili doğru ayetleri, doğru hadisleri bulur, doğru zikir, hatta manaları esas alırdı. Dualarında dahi hafızası güçlüydü. Aklını hiçbir zaman maddî işlerle meşgul etmez, çok insana, akrabaya, misafire harcardı, Resûlullah'ın (s.a.v.) korkmadan cömertçe harcadığı hadislerinden ilham alarak harcamada bulunurdu. Hayatının son yıllarında görme bozukluğu yaşadığı için ameliyat oldu. Ancak anlaşıldığı üzere bu ameliyat sağlığını etkilemiş, unutkanlık ve hafıza zayıflığı yaşamasına neden olmuş, bunun sonucunda motor çalışmaları durmuş ve kendini ibadet ve itaate adanmıştı. Evinde hayranlarıyla buluşmalarını ve kamusal hayata katılımını azaltmıştı. Müslüman kadınların geleceğine dair bir vizyonu ve umudu vardı ve İslâm düşmanları beğense de beğenirse de

*kadınların liderliğinin gelecekte Müslüman kadınlar için olacağı yönündeydi.*²¹¹

Mısırlı düşünür ve aksiyon insanı Şehit Seyyid Kutub, Gazzâlî'yi şu sözler ile anlatmıştır:

*Kendi benliğimiz ve arzularımız için yaşadığımızda hayat bize kısa, önemsiz görünür. Başladığımız yerden başlar ve sınırlı ömrümüzün sonuyla biter! İslâmi kadın sembollerinin çoğunun, diğer eğilimlerdeki muadillerinin şöhretine ve yayılmasına sahip olmadığı ve laik kadın sembollerinden farklı olarak rollerinin ve etkilerinin neredeyse yalnızca İslâmi mensubiyetlerle sınırlı olduğu belirtilmektedir. Arap ve Batılı medya çevreleri, mensubiyetlerine bakılmaksızın onları Arap kadınlarının genel sembolleri ve modelleri olarak sunmayı başardılar. Ancak çok az kadın kendine uğruna çabalayacağı ve uğruna çalışacağı bir amaç ve hedef koymuştur. Modern çağ, kafası karışık olanların yolunu aydınlatan ve onları en büyük hedefe yönlendiren bir yol gösterici ve ışık olacak böyle insanlarla dolu. Alemlerin Rabbi olan Allah'tır. Bunların arasında İslâm Vaizi Hacı Zeyneb Gazzâlî de vardır. Zeyneb Hanım, evinin değerini, mesleğinin doğruluğunu ve toplumunun doğasını bilen Müslüman bir kadının canlı bir örneğiydi ve evinde, kız kardeşleri arasında, yaşayan çağrının anlamlarını elde etmek için çalıştı. Aksine, o engelleri aştı ve ülkenin meselelerinde rol aldı, hatta Pakistan Devlet Başkanı Ziya El Hak bile Pakistan'da davet edildiği konferanslardan birinde ona hitap ederken ağlamıştı.*²¹²

Dava uğruna pek çok ülkeye tebliğ çalışmaları için seyahatlerde bulunan Gazzâlî'nin gittiği ülkelerden biri de Türkiye olmuştur. İslâmi çalışmalara gönül vermiş Müslüman kadınlar ile görüşmek üzere Hasan el-Bennâ'nın oğlu Seyfulİslâm'ın evine misafir olan Gazzâlî ile görüşmeye Halime Uyan Hoca Hanım da katılmıştır. Gazzâlî'nin konuşmalarını dinledikten sonra onun hakkında ki düşüncelerini şöyle aktarmıştır:

Bizler Müslüman Kadının İslâmî bilgi eksikliğini, hangi kitapları okuması, ilmihal bilgisi için nereden yararlanması, örtüsünü daha iyi nasıl yapması

²¹¹ “Zeyneb el-Gazzâlî Daiyetün ve Siyasetün Misriyyetün Tentemi ila Hareketi'l-İhvani'l-Müslimine”. https://areq.net/m/زَيْنَب_الغزالي.html [28.11.2023].

²¹² “Zeyneb El-Gazzâlî”, https://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=زَيْنَب_الغزالي [21.09.2023].

gerektiğini düşünürken, o çok daha üst perdeden başladı konuşmaya. Bize 20. Yüzyıldaki dünyanın gidişatını, dünyayı yönlendiren, yöneten, etkin olan odakların gayelerinin ne olduğunu, bunun karşısında Müslümanların davranışlarının, duruşlarının nasıl olması gerektiğini anlattı. Bunun yanında, ümmet olarak çeşitli ülkelerde yaşayan toplumları, bu toplumlar arasındaki diyalogları ve toplumların birbirinden kopuşlarının nedenini ve bu kopukluğun nasıl düzeltebileceğini anlattı. Dinlemeye gelenlerin birçoğu şaşırmişti. Hatta daha sonra sorulan sorular, onun anlattığı konulardan o kadar uzaktı ki, bizim ne ile uğraştığımızı ve henüz nerede olduğumuzu gösteren alt basamaktan sorulardı.

Bu toplantıdan sonra Gazzâlî'nin yönlendirmesi ile Halime Hoca Hanım Ezher Üniversitesinde eğitim almak üzere Mısır'a gitmiştir. Cuma günleri evine tefsir dersine giden Halime Hoca Hanım şu sözleri de eklemiştir:

Gazzâlî ile sanki bir dünya turu yapıyorduk. Biliyorsunuz, uluslararası çalışmaları var. O gün için bu kadar diyalog yoktu, fikir alışverişi de yoktu. Birçok insanı onun dilinden tanıdık. Adını dahi bilmediğimiz ülkelerde insanların ne halde olduklarını, nelere ihtiyaç duyduklarını, Türkiye'de bile en olup bittiğini bizden daha iyi biliyordu. Gündemi takip ediyordu çünkü. Nasıl siz çocuğunu bir yere gittiği zaman haber alırsınız, dert edirsiniz, Zeyneb Gazzâlî'de ümmet için bir anne gibiydi.²¹³

Zeyneb Gazzâlî'nin yazdığı *Zindan Hatıraları* kitabını tercüme edip Türk okurlara sunan H. Hüseyingil Gazzâlî hakkında, çağımızın İslam neferi olduğunu söylemiştir. Zalimin karşısında duran duruş sahibi şahsiyetlerin yetişmesinde önemli yeri ve emeği olduğunu ifade etmiştir.²¹⁴

Zeyneb Gazzâlî'nin yayımladığı makalelerden meydana getirilerek basılmış olan *Yenide İslâmi Dirilişe Doğru* kitabını Türkçeye tercüme yapan Doç. Dr. Mustafa Özcan duygularını şu sözler ile aktarmıştır:

Zeyneb Gazzâlî, davet yolunda çok acılar çekmiş, sayısız işkencelere maruz kalmış, 1965'te tutuklanarak ömür boyu hapse mahkûm edilmiştir. 1971'de

---

²¹³ Görgöz vd., *Öncü Şahsiyetler*, 243.

²¹⁴ Gazzâlî, *Zindan Hatıraları*, İthaf.

özgürlüğüne kavuşup birçok ülkede tebliğ ve irşad faaliyetinde bulunmuştur. Kadının İslâm'a davet noktasında çok kıymetli bir yeri vardır. Kadın, davette çok önemli ve hassas bir konumdadır. Hz. Havva bu davanın ilk taşıydı. O günden bugüne nice alimler, mücahidler kendilerini bu davaya adadılar. Bu, kimi zaman Asiye, kimi zaman Hz. Hatice, kimi zaman Hz. Aişe oldu. İsimler, görevler değişti ama yürekler hep aynı aşkla çarptı. Tek hedefleri, Allah'ın dinini yeryüzüne hâkim kılmak idi. Bu mücahidelerin arasında günümüze en yakın zamanda yaşamış olan, Zeyneb Gazzâlî'dir. Zeyneb Gazzâlî, tek başına bir devlet gibidir. Hapis ve işkenceyle dahi geri adım atmaya düşünmeyen Zeyneb Gazzâlî, hayrete düşüren duruşunu yaşamı boyunca taşıdı.

Cezayir'in genç nüfusu tarafından sorulan sorulara cevapları içeren *Gençlerle Mektuplaşmalarım* kitabının yayıncısı, idrak yayınları eserin sunuş bölümünde Gazzâlî hakkında şöyle bahsetmiştir:

Ömrünün son on yılında sağlık şartları öncesine göre elverişli olmayan ve yaşadığı, bir kısmı gayri insanı muamele olan, insan bünyesinin zor kaldıracacağı tecrübelerin ardından hareketsizliğe mecbur kalan Zeyneb Gazzâlî, bazılarında onlarca defa yolculuk ettiği ülkeler ve genel olarak Mısır sathındaki davet çalışmalarına bundan sonra artık güç yetirememiş ve kendisine ulaşan mektuplara evinden cevaplar kaleme alarak davet ve irşadını sürdürmüştür.

Hakkında yazılan bir başka yazı şöyledir:

O -Allah ona rahmet etsin- büyük bir vaiz olmasının yanı sıra, büyük bir yazar ve İslâm alimiydi; savunuculuk, yazarlık ve topluluk önünde konuşma alanında büyük bir miras bırakmıştı. Küçüklüğünden beri feminist camiayla iç içe, evlerinde, iş yerlerinde, eğitim kurumlarında, sokaklarda, yollarda, kız kardeşleriyle, anneleriyle, büyükanneleriyle kaynaşarak, sosyal medya aracılığıyla hayatlarını sürdürmüştür. Yazıları, besteleri, konuşmaları ve mektuplarıyla iletişim kurduğu erkeklerle birlikte ulaşım. Dini seven, savunuculuk mesleğine mensup, İslâmi ve sosyal hizmet alanında çalışan erkek ve kadınlardan oluşan bir aileden gelen bir kadın oldu. Allah onu hayırlarla mükafatlandırın, geniş bahçelerine kabul etsin ve onun gibi insanların sayısını artırsın. Hayatının tamamını bir ilim insanı, iyi bir öğretmen, reformcu, Allah'a irfan ve hidayetle davet eden biri olarak

yaşamış, bütün hayatı dininde ve dünyasında kendisine fayda sağlayacak şeylere odaklanmış, faydası olmayan şeylerden kaçınmıştır. O ideal bir kadın, gerçek bir Müslüman kadının eşsiz modeliydi, 40'tan fazla hac, 100'den fazla umre yaptı. Çoğu vaiz ve eğitimci gibi ben de Mısırlı yetkililer tarafından tutuklandım, hapsedildim, uzaklaştırıldım ve sorguya çekildim. Ancak bu ve diğerleri onun davet, cihat ve eğitim yolunda ilerlemesine engel olmadı ve o, Allah'ın lütfu ve talihinin desteğiyle İslâm sınırlarında sabırlı, azimli ve kararlıydı.²¹⁵

Gazete, köşe yazısı ve çeşitli haber sitelerinde de Gazzâlî'ye yer verilmiştir:

Ağustos 2005'in bu üçüncü gününde: Mısırlı vaiz ve politikacı Zeyneb El Gazzâlî öldü. Kendisi Müslüman Kardeşler hareketine mensuptu ve babası El Ezher alimlerinden. Ona "Nusaybah bint Ka'b" derdi. Grubun kurucusu İmam Hasan el-Bennâ ona, Müslüman Kardeşler'e katılmasını önerdi ve gruptaki Müslüman kız kardeşler bölümüne başkanlık etti, ancak ilk başta reddetti. 1948'den sonra tekrar Müslüman Kardeşler'le koordinasyona dönen ve Müslüman Kardeşler'in bir üyesi olan Şeyh El Benna, kendisine Müslüman Kardeşler ile dönemin Mısır Başbakanı olan heyet lideri Mustafa El Nahhas arasında arabuluculuk yapma konusunda önemli bir rol verdi. Temmuz 1952 Devrimi'nin liderleriyle birlikte 1954 krizi sonrasında tutuklu bulunan Müslüman Kardeşler'in ailelerine destek ve yardım sağlanmasında önemli rol oynadı.²¹⁶

Basında yer alan bir diğer yazı şöyledir:

Allah'a hamd olsun. Rasûlüne, âline ve ashabına ve bu yolun yolcularına salât u selam olsun. Onların davetini sürdürüp o yolda zulümleri korkusuzca göğüsleyip başına gelenlere sabır içinde şükretmeyi şiar edinin de ruhunu rahmeti rahmana teslim edenlere de Rabbimizin sonsuz rahmeti olsun. Zeyneb Gazzâlî bacımızın ve aynı zamanda Annemizin de üzerine olsun. Vefatından çok müteessir olduğumuz Annemiz Gazzâlînin onca denizden damla hayatını sunarak yad etmek görevimizdir. Rabbim bu annemize rahmet

²¹⁵ Halil el-Emini, "El-Katibetü'd-Daiyetü Zeyneb el-Gazzâlî", <https://darululoom-deoband.com/arabicarticles/archives/406> [28.11.2023].

²¹⁶ Laila Adel, "Vefatü'd-Daiyeti'l-İhvaniyeti Zeyneb el-Gazzâlî", <https://www.islamist-movements.com/30644> [24.11.2023].

*etsin. Yakınlarına ve dava kardeşlerine de sabırlar versin. Rabbim onun yerini doldurmayı diğer bacularımıza nasip etsin. Tüm ümmetin başı sağ olsun. Mümin ve Mü'mine kardeşlere rabbim sabırlar versin. Büyük bir yıldızımızı kaybettik nur içinde yatsın.*²¹⁷

Yazmış olduğu Fi Zılâli'l-Kur'an tefsiri üzere yazılan tez çalışmasında şöyle bahsedilmiştir:

*Aişe Abdurrahman bint Şati'nin bu alandaki çalışmasından sonra, Gazzâlî'nin bu tefsiri, çağdaş bir hanım tarafından kaleme alınmış olmakla sahasında tek eserdir. Kadın haklarının, kadının sosyal ve bilimsel hayattaki yerinin çokça tartışıldığı günümüzde Gazzâlî'nin bu çalışması bu alanda önemli bir örnektir.*²¹⁸

Çeşitli dergi ve makalelerde yazısı yayınlamış İslâmi İlimler alanında lisansını tamamlamış Kazablanka'da öğretmenlik yapan Latife Esir Zeyneb Gazzâlî hakkında şöyle yazmıştır:

12/08/2015 tarihinden itibaren sağlam bir kişilik inşa edilmesi, temel yapı taşlarının sağlam olması ve sağlam olmadıkça dik olamayacağız aşikardır. Bugünkü yazının kadın öncüsü, çarpık değer ve kişiliklerin olduğu bir dönemde eşi benzeri olmayan bir düzlüğe sahip ve kararlılık ile gösterilen kahramanlık hikayesi. Nasıl olmasın ki, Faruk El-Ümme'nin şerefli soyundan gelen, ilim ve din evinin meyvesi olan, ruhu bütün, sağlam dini değerleri özümsemiş, sahip olduğu şerefe kavuşmuş bir insan. Onunla gurur duyulmaktadır. O, Zeyneb Muhammed Gazzâlî el-Cübeyle ya da babasının ona verdiği isimle, saygıdeğer sahabe Nusaybah bint Ka'b'ın -Allah ondan razı olsun- ismiyle bilinen "Nusaybah" dir. Sanki bu unvan ona ruhu aşlamış gibi. Hayatının son nefesine kadar hakikati savunma mücadelesi ve azmi vermiştir. Aldığı eğitim sayesinde o, şeriat denetiminde disipline edilen kadın liderlerin sembolü olmaya hazırlandı. Belki de onun otobiyografisi "Zindan

---

²¹⁷ "Zeyneb Gazzâlî Hakka Yürüdü".

https://inzardergisi.com/Arsiv/inzarCD/InzarYIL_01/SAYI_12/24_Zeyneb_Gazzâlî.htm [28.11.2023].

²¹⁸ Hüseyin Siska, Venhar Haber, "Zeyneb Gazzâlî (1917-2005)", <https://venharhaber.com/Zeyneb-el-Gazzâlî-1917-2005/> [27.09.2018].

*Hatıraları” kitabını okuyan kişi, zulme karşı isyan eden ve konuşan bu lider kişiliğin özelliklerini ona tesir edecektir. O, zulmün karşısında gerçeğin peşinde olmuştur.*²¹⁹

Zeyneb Gazzâlî'nin vefatından sonra hayatı pek çok sanatsal eserde konu olarak işlenmiştir. Genel Sekreteri Vaiz Bedir Muhammed Bedr, *Vaiz Zeyneb Gazzâlî'nin Hayatından* isimli kitap yazmıştır. Cezayirli Şeyh Muhammed el-Haşimi, Gazzâlî'nin hayatı ve düşüncesi hakkında bir kitap kaleme almıştır.²²⁰

---

²¹⁹ Esir, Latife. “Hakeza Karatüha fi: Eyyam min Hayati”.
<https://ar.islamway.net/article/54080/هكذاقرأتأهافي-أيام-من-حياتي>
[28.11.2023].

²²⁰ Ömer el-Absu, “es-Seyyidetü'd-Daiyetü Zeyneb Muhammed el-Gazzâlî el-Cebeli: Ümmü's-Sabirin”, [28.11.2023] <http://www.odabasham.net/تراجم/125570-السيدة-الداعية-زينب-محمد-الغزالي-الجيبلي-أم-الصابرين>

SONUÇ

İslam, Allah'ın Rasûlü ve son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.)'in bi'setinde 610 yılında Mekke şehrinde kurulmuş ve neşet etmiştir. Bununla birlikte peygamber ahlâkı ile ahlâklanmış pek çok öncü şahsiyet davet ve tebliğ de bulunmuş, İslam davası için türlü zorluklar ile mücadele etmiştir. Kadın erkek ayrılmaksızın tebliğ vazifesine tüm müslümanlar muhatap olmuşlardır. İslam tarihi boyunca dinin yayılmasında rolü bulunan kadın davetçilerin yaşadıkları coğrafya, toplum, ortaya çıkan problemler, yürüttükleri çalışmalar, zorluklara karşı verdikleri tepki ve aksiyonlar, mücadele ve baş etme yöntemleri gibi konular günümüz davetçileri için son derece önem arz etmektedir. En az bunun kadar önemli bir başka konu ise içinde yaşadığımız dönemde davet ve irşad alanında, özellikle kadınlar arasında güzel örneklerimiz vardır. Tez konumuz olan 20. yüzyılın önemli kadın davetçilerinden biri olan Zeyneb Gazzâlî'yi tüm bu soruların cevabına katkı sağlamak adına özelde Mısır, genelde ise tüm Müslüman kadınlara örneklik mesabesinde. Zeyneb Gazzâlî'nin yaşadığı coğrafya, siyasi, kültürel ve dini alanlarda istila edilmiş mazlum bir coğrafya olması hayli önemlidir. Zira bugün İslam beldelerinin birçoğunda manzara farklı değildir. Bütün bu hususlar göz önüne alınarak çalışmamızda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Zeyneb Gazzâlî özelinde davet ve tebliğ çalışmalarını incelediğimiz bu araştırmamızda Allah Teâlâ'nın vahiy yoluyla insanlara emir, nehiy ve öğretilerinin nüzülü ile birlikte kadın davetçiler de dinin doğru anlaşılması ve yayılması için öncü olmuşlardır. Başta peygamberimizin eşi ve müminlerin annesi Hz. Aişe olmak üzere tarih boyunca pek çok isme rastlamak mümkündür. Aldıkları ilim ve sundukları davet mücadelesi hiç azımsanmayacak kadar hakikatlidir. Fakat sahip olduğumuz geleneklerden olsa gerek kadın davetçiler, erkek davetçiler kadar konuşulmamış ve davet yöntemleri araştırılmamış olduğunu gördük.

Davet ve tebliğ çalışmalarının muhtevası, yaşanılan çağ, coğrafya, kültürel, toplumsal ve siyasî farklılıklara göre değişiklik göstermektedir. Bu sebeple davetçilerin, davette karşılaştığı zorluklar her döneme ve topluma göre şekil almaktadır. İnternet ve sosyal medyanın da etkisini arttırdığı çağımızda davet metotlarında çok yönlü aksiyon almayı beraberinde getirmektedir.

Zeyneb Gazzâlî, "Zindan Hatıraları" kitabı ile meşhur olmuş ve böylelikle tanınmış bir davetçidir. *Müslüman Kardeşler Teşkilatı* ile olan bağı ve Hasan el-Bennâ'ya biat

etmesi, daha fazla tanınırlığına yol açmış olsa da Gazzâlî'nin henüz lise yıllarında halktan topladığı bağışlar ile 16'ya yakın cami yaptırdığı ve buralarda vaazlar verdiği bilgisine ulaşılmıştır. 19 yaşında iken *Müslüman Kadınlar Birliği*'ni kurmuş ve dönemin davetçi kadınları ile birlikte ilmi, sosyal ve şartlara bağlı olarak siyasi çalışmalar yürütmüştür. İslami davet çalışmaları yürüttüğünden dolayı Mısır'ın darbe yöneticileri tarafından hapse mahkûm edilmiştir. Burada 6 yıl işkencelere sabır ve tahammül göstermiştir.

Erken yaşlarından itibaren kitap okumayı seven, kendini geliştiren, cesaretli, sabırlı bir şahsiyeti vardır. Özellikle Kur'ân aşığı bir davetçi olmuştur. Hapis hayatı da dahil olmak üzere Kur'ân ve sünnet daima hayatına yön çizmiş ve zorluklar ile mücadele etmiştir. Kur'ân ahlâkı ile ahlâklanmayı öğütleyen Gazzâlî'nin fitrat ve karakteri de bu minvalde ailesinin özel ihtimamı sayesinde oluşmuştur.

Bu minvalde davetçilerin aldıkları eğitim, ilmi yönden istifade ettiği kişiler, katıldıkları kurum ve kuruluşlar davetin ağırlığı bakımından önem arz etmektedir. Davetçi muhatabına çağın ötesinde bir ufuk ile çalışmalar yürütmeli ve bu hassasiyet ile gayret etmelidir.

Yüzlerce öğrenci yetiştirmiş ve binlerce kişiye ulaşarak irşadda bulunmuştur. Davet ve tebliğinin sınırları ülke içinde kalmamış Mısır haricinde de pek çok ülkeye ziyarette bulunarak hayatını bu yola adanmıştır. Ülkesinde ve diğer tüm Müslüman ülkelerde çeşitli metot, yöntem ve projeler ile davetin sınırlarını genişletmeyi hedeflemiştir. Bu minvalde ülkemize de ziyarette bulunarak kadın davetçiler ile toplantı düzenlemiş ve neticesinde pek çok genç davetçiye önemli katkılarda bulunarak yol göstermiştir.

Zeyneb Gazzâlî'nin hayatından gözlemlediğimiz azim, sabır, şükür, duâ, tevekkül, itaat ve fedakarlığı günümüz davetçilerine örneklik teşkil ettiği görüşünderiz. Doğuştan gelen hasletlerin yanı sıra davetçinin karakterini bu özellikler ile geliştirme gayretinde olmalıdır.

İslâm davetinde davetçiler kendilerinde daha ziyade davetlerini ön planda tutmuşlardır. Ün kazanma, göz önünde olma gibi bir gayret içerisinde olmamışlardır. Çünkü İslâm tüm kişi ve kurumların üstünde ulvî bir inanç ve yaşam kaynağıdır. Zeyneb Gazzâlî'nin de böyle bir çabası olmamıştır. Ancak özellikle günümüz genç davetçilerine temsiliyet noktasında örneklik teşkil edecek önderlerimizin var olması ışık olacağı düşüncesindeyiz.

Ülkemizde Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ Anabilim Dalı yeni bir akademik alan olup farklı üniversitelerin yüksek lisans kademelerinde açılmaya ve gelişmeye başlamıştır. Bu güzel bir gelişmedir. Gün geçtikçe alana dair akademik çalışmalar daha da gelişecek ve çoğalacaktır. Bu çalışmanın da özellikle kadın davetçiler alanında araştırma yapacak kimselere mütevazı bir katkı sağlamasını temenni ederiz.

KAYNAKÇA

- Adel, Laila. “Vefatü’-d-Daiyeti’l-İhvaniyeti Zeyneb el-Gazzâlî”. <https://www.islamist-movements.com/30644> [24.11.2023].
- “Alime ve Saliha Hanımlar”. <https://www.islamveihsan.com/alime-ve-saliha-kadinlar.html> [22.11.2023].
- Aktaş, Mehmet Nurullah vd. (ed.). *Davet Dili*. İstanbul: Mütercim Yayınları, 1. Basım, 2021).
- Bardakçı, Mehmed Necmettin. *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.
- Bedr Muhammed Bedr. “Sudurun min Hayati’l-Mücahideti Zeyneb el-Gazzâlî el Halkatu-21”. [11.12.2023].
[https://ikhwanwiki.net/index.php?title=سطور من حياة المجاهدة زينب الغزالي \(الحلقة 21 \)](https://ikhwanwiki.net/index.php?title=سطور من حياة المجاهدة زينب الغزالي (الحلقة 21))
- Benhamza, Mustafa. “Zeyneb el-Gazzâlî Rahimeha Allah Tukaddemu Muhadaraten li’l-Allamete’s-Şeyhi’l-Kardavi bi’l-Cezair”. YouTube.
<https://www.youtube.com/watch?v=Vn9ReitJ9c> [07.12.2023].
- Bilik, Mahmut. *İbadetler Bağlamında Hz. Aişe’nin Rivayetleri ve Fıkhi Yönü*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Bolelli, Nusrettin. “Fâtıma Bint Alâeddin es-Semerkindiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/fatima-bint-alaeddin-es-semerkandiyye> [22.11.2023].
- Cleveland, William L. *Modern Ortadoğu Tarihi*. Çev. Mehmet Harmancı. İstanbul: İdil Matbaacılık, 2008.
- Çelikkilek, Abdurrahman Selim. “Mısırlı Müslüman Kadınların Öncüsü: Zeyneb Gazzâlî”. <https://www.gzt.com/mecra/misirlimusluman-kadinlarin-oncusu-Zeyneb-gazi-3593494> [25.08.2023].
- Dağ, Ahmet Emin. *"Çağa İz Bırakan Müslüman Önderler Hasan el Benna"*. İstanbul: İlke Yayıncılık, Birinci Baskı, 2014.

- Duman, Ömer. “Arap Dünyası’nda Mısır Lideri Cemal Abdünnâsır Rüzgârı Ve Nasır Sonrası 1970-1981 Yılları Arasında Mısır’ın Durumu”. *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*. C.3, S.1 (2020), 27-40.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1129059>
- Dursun, Davut. “Cemal Abdünnâsır”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/cemal-abdunnasir> [24.09.2023].
- “Dünyanın İlk Üniversitesini Kuran Müslüman Kadın: Fatıma el Fihriyye”.
<https://www.diyanehaber.com.tr/dunyanin-ilk-universitesini-kuran-musulman-kadin-fatima-el-fihriyye#:~:text=Karaviyyin%20Medreseleri%2C%201088%20yılında%20kurulan,Müslüman%20kadın%20unvanıyla%20tarihe%20geçmiştir>. [22.11.2023]
- “ed-Daiyyetü’l-Haccetü Zeyneb El-Gazzâlî”. [29.11.2023].
<https://web.archive.org/web/20171010124216/http://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=زينب الغزالي>
- el-Absu, Ömer. “es-Seyyidetü’d-Daiyyetü Zeyneb Muhammed el-Gazzâlî el-Cebeli: Ümmü’s-Sabirin”. [28.11.2023] <http://www.odabasham.net/تراجم-السيدة-125570-الداعية-زينب-محمد-الغزالي-الجبيلي-أم-الصابرين>
- el-Beyanuni, Muhammed Ebu’l- Feth. *Davet Dili*, çev. Murat Kaya. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021.
- El-Emini, Halil. “El-Katibetü’d-Daiyyetü Zeyneb el-Gazzâlî”.
<https://darulloomdeoband.com/arabicarticles/archives/406> [28.11.2023].
- el-Garîb, Ali Muhammed. “Zeyneb Gazzâlî min’el-Kub’ati ile’l-Hicabi”. [26.09.2023].
<https://midad.com/article/203808/زينب-الغزالي-من-القبة-إلى-الحجاب>
- Elamy, Şaban M. Mülakat: Fatma Sumeyra Yiğit, 26 Kasım 2023.
- Esir, Latife. “Hakeza Karatüha fi: Eyyam min Hayatî”. [28.11.2023].
<https://ar.islamway.net/article/54080/هكذا-قرأت-أنتها-في-أيام-من-حياتي>
- Fayda, Mustafa. “Âişe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/aise> [21.11.2023].
- “Fatımatu’l-Fehriyyetü Ümmü’l-Beninin Elleti İhtedaneti’l-İlme ve’l-Ulemae ve Esseset Evvel Camia”. [22.11.2023].
<https://www.aljazeera.net/encyclopedia/2023/6/3/فاطمة-الفهرية-أم-البنين-التي-احتضنت>

- “Filmü Nadirin Cenazeti ve Te’binu el-Hacceti Zeyneb el-Gazzâlî”.
<https://www.youtube.com/watch?v=46Yq7HBOO2s> [29.11.2023].
- Feyz’ül Furkan. çev. Hasan Tahsin Feyizli. İstanbul: Server Yayınları, 8. Baskı, 2020.
- Ganim, İbrahim el-Beyyimi. “Hasan el-Benna”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hasan-el-benna> [18.11.2023].
- Garip, Hatice Sevede. “Hicrî Altıncı Asırda Ün Yapmış Bir Hanım Muhaddis: Şühde el-Kâtibe”. *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 5/ 2 (Aralık 2021), 725-738.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2054276>
- Gazzâlî, Zeyneb. *Gençlerle Mektuplaşmalarım*. çev. Savaş Kocabaş vd. İstanbul: İdrak Yayınları, 1. Baskı, 2021.
- Gazzâlî, Zeyneb. *Yeniden İslâmi Dirilişe Doğru*, çev. Mustafa Özcan, (İstanbul: Ark Yayınları, 2022), İthaf.
- Gazzâlî, Zeyneb. *Zeyneb Gazzâlî Zindan Hatıraları*. çev. Hüseyingil. H. İstanbul: Madve Yayınları, 2001.
- Görgöz, Necibe vd., “Zeyneb el-Gazzâlî”. *Öncü Şahsiyetler*. ed. Berkehan Kıran vd. İstanbul: Promosyon Yayıncılık.
- Hadis Veri Tabanı*, Erişim 2023. <https://www.hadisveritabani.info>
- Hanif, Muhammed Ecmal. “3 Temmuz Darbesinden Sonra Mısır Sufilerinin İhvân’a Karşı Tutumu: Ticânî Tarikatı Örneği”. *Aficania- İnönü Üniversitesi Uluslararası Afrika Araştırmaları Dergisi* 2, (2022), 92-108.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2453396>
- Hikel, Muhammed. “Hadis el-Zikriyyat Zeyneb el-Gazzâlî”. *YouTube*.
<https://www.youtube.com/watch?v=b807BxQPG3Y> [05.08.2023].
- İbrahim, Simah. “Ukratü Müselsili Zeyneb el-Gazzâlî: Nahterimu’l-İhvane ve Şahsiyyete Testahikku’l-Huruce Li’n-Nuri”.
<https://www.ikhwanonline.com/article/105667> [11.12.2023].
- “Karaviyyin Üniversitesi Hakkında 5 Bilgi- Fatıma el-Fihri Kimdir?”.
<https://www.fikriyat.com/galeri/islam/karaviyyin-universitesi-hakkinda-5-bilgi-fatma-el-fihri-kimdir/10> [22.11.2023].

- Kandemir, M. Yaşar. “Fâtıma Bint Sa’d el-Hayr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/fatima-bint-sad-el-hayr> [22.11.2023].
- Kırdök, Yaren. “Antik Mısır: Tarihi, Hanedanları, Dini ve Yazısı”. <https://arkeofili.com/antik-misir-tarihi-hanedanlari-dini-ve-yazisi/> [23.09.2023].
- Kıska, Hülya. “Zeyneb el-Gazzâlî (1917-2005)”. <https://venharhaber.com/Zeyneb-el-Gazzâlî-1917-2005/> [27.09.2018].
- Köksal, Mustafa Asım. Peygamberler Tarihi. 1. Cilt. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 10. Baskı, 2007.
- Kur’an Yolu*, Erişim 2023. <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- Mezahiri, Ayetullah Hüseyin. İslamda Aile. çev. Ali Ekberi. Kum- İran: Ensariyan Yayınları, 1992.
- “Muhadaratun lil’Hacceti Zeyneb el-Gazzâlî fi Cezair”. *YouTube*. <https://www.youtube.com/watch?v=-A1-FODwYkQ> [27.01.2023].
- Müslim, Ebü’l- Hüseyin Müslim b. El-Haccac. *Sahih-i Müslim Muhtasarı*. nşr. Abdullah Feyzi Kocaer. Konya: Hüner Yayınevi, 2005.
- “Nazratun fi Fikri’ d-Daiyyeti Zeyneb El-Gazzâlî”. [02.12.2023]. <https://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=نظرة في فكر الداعية زينب الغزالي>
- Nedim, Muhammed. *99 Derste İslâmi Şahsiyetin Oluşması*. 1. Cilt. İstanbul: İhsan Yayınları, 2003.
- Oktay, Barış. “Üstad Hasan İsmail El-Hudeybi”. <https://davetmektebi.com/ustad-hasan-ismail-el-hudeybi/> [23.09.2023].
- Önkal, Ahmet. Rasûlullah’ın İslâma Davet Metodu. Ankara: Esra Yayınları, 12. Basım, 1997).
- Özcan, Mevlüt. “Arımızın Rabia’sı idi”. <https://www.milligazete.com.tr/makale/870311/mevlut-ozcan/asrimizin-rabiasi-idi> [12.12.2023].
- Özkan, Halit. “Ümmü Umâre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ummu-umare> [11.10.2023].

- Sait, Abdul Hafız. “Teşyû Cenazeti İhvaniyyeti Zeyneb el-Gazzâli Muessesetü Kısmi'l-Ehavati fi Camaati'l-İhvani'l-Müslimin'il-Mısriyyeti”. <https://archive.aawsat.com/details.asp?issueno=9532&article=316114> [28.11.2023].
- Sari, Merve. “Halide Edip Adıvar’ın ‘Türk’ün Ateşle İmtihanı’ ile Hüdâ Şa’râvî’nin ‘Günlüğüm’ Adlı Eserinin Karşılaştırması”, *Genel ve Karşılaştırmalı Edebiyat Çalışmaları*, (Mayıs 2021), 463-503.
- Sevinç, Seyhan (ed.). Yarım Kalan Devrim Mısır. Baskı: İmak Ofset. Anadolu Ajansı Özel Koleksiyon NR: 292.
- Sinanoğlu, Mustafa. “İslâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/İslâm> [31.10.2023].
- Somuncuoğlu, Ecehan. *Siyasal İslam ve Mısır’da Müslüman Kardeşlerin Dönüşümü*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Soyöz, Esra Canan. *Ümmü Umâre (Nesibe Bintü Ka’b) Hayatı ve İslâm Tarihindeki Yeri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Şakka, Abdulhalim Ebu. çev. Şaban Haklı vd. “Allah Yolunda Cihad Etmek” *İslâm Kadın Ansiklopedisi*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2007.
- Tefsir (Kuran Yolu. Erişim 3 Kasım 2023. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Tahrîm-suresi/5237/8-ayet-tefsiri>
- Terzi Özer, Lütfiye. Kadının Tefsir İlmindeki Yeri (Hz. Âişe, Âişe Abdurrahman ve Zeyneb Gazzâlî Örneği). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Toksöz, Hatice. “Gazzâlî Zeyneb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/Gazzâlî-Zeyneb> [21.09.2023].
- (TÜİK), Türkiye İstatistik Kurumu. “Dünya Nüfus Günü, 2023” (6 Temmuz 2023). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dunya-Nufus-Gunu-2023-49688>
- Türk, Fatma. “Tarihe İz Bırakan Öncülerimiz: Zeyneb Gazzâlî”. <https://www.youtube.com/watch?v=V8XOaRcU1B4&t=1178s> [02.12.2023].

- Uyar, Gülgün. “İslam Medeniyetinde Kadın Alimler ve İlme Katkıları”. *Diyanet Kadın ve Eğitim Dergisi*. <https://www.diyanehaber.com.tr/islam-medeniyetinde-kadin-limler-ve-ilme-katkilari> [22.11.2023].
- “Vefatü’ d-Daiyeati’ l-İslamiyyeti Zeyneb el-Gazzâlî an Umri 88 Âmen”. <https://www.alarabiya.net/articles/2005%2F08%2F04%2F15555> [28.11.2023].
- “Vefatü’ d-Daiyeti’ l-İslamiyyeti Zeyneb El-Gazzâlî”. [02.12.2023]. http://ikhwan.wiki/index.php?title=وفاة_الداعية_الإسلامية_.._زينب_الغزالي
- Yılmaz, Hasan Kamil vd. (ed). *Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ* 1. Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım 2021.
- Yılmaz, Hasan Kamil. *Tasavvufta İrşad* 1. Cilt. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 10. Basım, 2007.
- Yılmaz, Muhammet. “Hz. Peygamber Dönemi ve Sonrasında Kadın Âlimlerin Hadis İlmine Katkıları (Mamluklar Dönemine Kadar)”. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Özel Sayı 1, (2016), 378-388. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/intjess/issue/25850/272524>
- Zeydan, Abdülkerim. *İslâm Davetçilerine*. çev. Nezir Demircan. Ankara: İkbal Basım Yayın ve Dağıtım, 1977.
- “Zeyneb el-Gazzâlî Daiyetün ve Siyasetün Mısriyyetün Tentemi İla Hareketi’ l-İhvani’ l-Müslimine”. https://areq.net/m/زينب_الغزالي.html [28.11.2023].
- “Zeyneb el-Gazzâlî Vefat Etti”. <https://www.haber7.com/dunya/haber/105227-Zeyneb-Gazzâlî-vefat-etti> [28.11.2023].
- “Zeyneb El-Gazzâlî”. [21.09.2023]. https://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=زينب_الغزالي
- “Zeyneb el-Gazzâlî”. <https://ilmigah.com/zeyneb-el-gazali> [29.11.2023].
- “Zeyneb Gazzâlî ed-Daiyetu’ l-Usturatu Elleti Tehaddeti’ r-Reisu Abdünnâsır”. [11.02.2024]. https://www.ikhwan.wiki/index.php?title=زينب_الغزالي_.._الداعية_الأسطورة_التي_تحدت_الرئي_س_عبد_الناصر
- “Zeyneb Gazzâlî Hakka Yürüdü”. https://inzardergisi.com/Arsiv/inzarCD/InzarYIL_01/SAYI_12/24_Zeyneb_Gazzâlî.htm [28.11.2023].

ÖZGEÇMİŞ

Fatma SumeYra Yiğit

A. EĞİTİM

Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi İslami İlimler Bölümü, 2019, İstanbul

Önlisans: Anadolu Üniversitesi Adalet Bölümü, 2021, Eskişehir

B. MESLEKİ DENEYİM

2019-2021 İstanbul Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi Yurt Müdürü

2018-2019 Önder İmam Hatipliler Derneği Gençlik Koordinatörü

2016-2018 Önder İmam Hatipliler Derneği Üniversiteler Koordinatörü